

ВІРА
ВОВК

ВІРА ВОВК

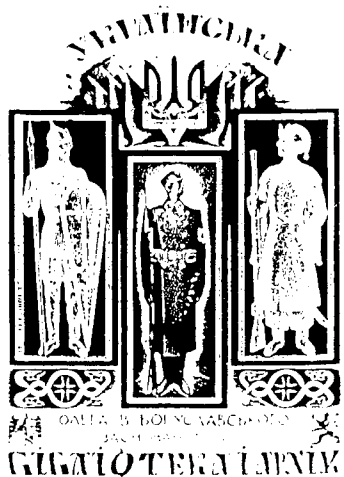
ДУХИ І ДЕРВІШІ

ДУХИ
І ДЕРВІШІ

3. л.

Віра Вовк

ДУХИ Й ДЕРВІШІ

*Проект зі збереження
інтелектуальної спадщини
української еміграції*

bohuslavskyj@i.ua

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО
Мюнхен 1956

ПАМ'ЯТІ МОГО БАТЬКА

PRAELUDIUM

Моя мати, Марія Степан, ходила в 1924 р. на український тайний університет, аж доки польський уряд не ув'язнив його членів. Посидівши трохи в темноті і роздумавши свою долю, вона рішилася втікати за границю, до Праги. Там її познайомили з молодим студентом медицини, Михаїлом Вовком, вона закохалася і вийшла заміж. Це все складалося для мене чудово, хоч я майже вродилася в Празі.

Уявіть собі, що це була б за трагедія! Не вродитися під чудовим велитенськими міртами, що якраз обсипалися аж під стелю білим цвітом, не бути купаною руками моєї дорогої бабусі в дерев'яній балії і, відкривши вперше очі, не бачити колірових порцелянових тягарців від звислої електричної лампи! Кожний то має інші амбіції на світі Божім, а мою було, безперечно, щоб мене полоскали вперше бабусині руки теплою бориславською водичкою в широкій балії!

Бабуся піднесла мене вгору на одній долоні. Я знаю, що вона думала. Вона, що сама породила восьмеро дітей, гадала, що з мене не було й половини гідного дитяти.

О, кохана бабусенько! Кожна велика любов починається з критичного наставлення. Ти заплатила дорого за свій осуд. Пригадуєш,

коли то я почала бігати, як ми ходили по суніці? Ти несла мене на плечах і згиналася при кожній ягідці, щоб я її зірвала власними руками! Мої двоюрідні браття і сестри по боці Степанів, старші й молодші, мусять вже вибачати: я знаю, що я тобі найлюбіша серед внуків. Сподіваймося, що Господь розгрішить тебе за це на Страшнім суді; вкінці і Він має своїх вибранців.

Ти любила теж і мого батька більше, як других своїх зятів, але за це ніхто не буде тебе судити, ніхто не посміє. Хто його не любив, не подивляв? Його, що вмів годинами деклямувати в оригіналі Гомера і так само геніяльно переодягатися за Свят-Миколу в мамин халат, ліпити собі з червоного паперу вуса, ще й закручені по-козацьки, неначе по добрім коряку меду!

Але годі! Все за чергою. Вернімся до моїх на родин. Дідусь хотів надробити якомсь моє мале тільце, тому, поклавши мене в ліжечко під міртами, сказав:

— Це певно буде якась надзвичайна дитина, бо ці мірти цвітуть тільки що дев'ять літ.

Мабуть не справдилося дідусеве віщування, хоч усі, особливо моя мама, взяли собі його дуже поважно до серця. Хіба в цьому була б правда, як сказав пізніше мій добрий друг, магістер Володимир, що я маю завжди Великого Союзника зі собою. Мені однаково, чи це кому в смак, чи не всмак, чи це модерно, чи ні. Ніудин невірний філософ ні письменник не переконав мене глибше, як Новий Завіт, і я не могла б дати свого чудового, великого Бога за будь-яку гіпотезу.

Ще маленькою я розуміла це так добре, що раз, коли мені застряг м'ячик у ринві, я клякнула серед Гучави, левади перед бабусиним домом, і почала молитися. Сусід, довідавшись, що трапилось, добув мені мою іграшку. Говоріть, що хочете, але якби я так просто його попросила, він не трудився б з драбиною і не ліз би за дла м'ячика аж на дах.

Другим разом я молилася багато „отченашів“, щоб Бог навчив мене літати, але скоро зрозуміла, що на це треба багато, багато літ творчої праці...

Я була тихої вдачі, але тільки тоді, як треба було забавлятися самій, чи спати в темній кімнаті, чи коли приходили гості. Тоді я залюбки ховалася в короні листастого горіха, або просто лягала між лопухи і з причаєним віддихом слідувала за бігом речей.

— Ві--і--ро--о! — гукали за мною.

Це було вже в Кутах над Черемошем, не в Бориславі. Мій батько мав уже при Косівській вулиці свою канцелярію, і до нього приходили з гір дядьки з мащеним волоссям і пахучими киптарями „зарадитиси“. Двері цілого дому були розкриті; дядьки йшли шукати „дохтіра“ через ждальню й ординацію всіма кімнатами, а не найшовши там, заходили в сад і город. Мій батько певно заходився коло своїх помідорів, підливав огірки, де я була його вірним і говірливим адьютантом, або уважним слухачем Одісеевих пригод.

Газда скидав крисаню, кланявся низенько і вичитував літанію своїх колірних і дбайливо

дібраних слів, щоб підобрити всемогутнього „дохтіра”, і щоб той, заки ще буде знати, в чім діло, не „заправив” багато. Я знаю, що „дохтір” не „правив” багато і їздив верхом нераз дві днини, щоб „родити” нещасні гуцулята за „простибіг”. До тих бідолашних хат зникали нераз наші рушники й простирала, але мама не дуже то їх рахувала. Зате я діставала на Великдень коло церкви стільки писанок від знайомих і незнайомих, що Сойка мусіла позичати на них лозовий кошик, в якому носять полотна білоти.

Мій батько здобув собі по Довбуші чи не найбільшу славу на горах. Про нього вже й співанки складали. Часом приходили до нього теж чорнобриві молодичі з кошеліком морель і просили, червоніючи, на христини. Відомо, що гріх відмовлятися від хресного батька, тому він купував грубу свічку, кілька метрів білого полотна на крижму і говорив „Вірую” в церкві з молодю кумою, що виблискувала пацьоркованими рукавами і, пригортаючи до себе хрищене дитятко, завинене в цвітисту хустку, аж підскакувала з радощів, що її кум — „дохтір”.

Не диво, що ті дуже різнобарвно одягнені люди, повні багатих прикрас, їх м'яка мова, їх звичаї, одразу полонили мое дитяче серце. Але можу теж присягнути, що ще змалку я поділила рівно мої почуття і що чорна мазь на дірявих вулицях мого родинного міста з тим своєрідним сумом над його зеленими горбами не менш любила мене, як колірова й багата на красу Верховина.

В Тюдові коло Кут жила батькова мати, моя

друга бабуня. Її дерев'яний стилевий дім стояв серед тої гори, яку полощуть три потоки. В долині в'ється ще й досі Черемош, як зелена гадюка. Довкола бабусиного дому цвіли, як бур'ян на волі, запахущі квіти всіляких родів, передусім бурякові васильки, георгінії і далії, а по ганку пнулася шипшина. Ганок пахнув живицею, аж у носі свербіло. Направду, ніде не можна найти кращого закутка під ясним сонцем! Тому ми вже такі, що наше серце переливається в вересневі ночі, коли через ціле небо падають зорі, крешуть іскри, або коли буковинські ліси за Черемошем просякають щораз глибше пожежами старого золота і кривавих буків між островами свіжої, ненарушеної зелені ялиць, що ще дужче підкресляє гарячі барви листастої деревини. Ночами не видно тих барв; вони тонуть у надрічних мряках і сутінках, але чути до болю гостру свіжість і шум ріки, що піниться коло Білих каменів, ліричний журкіт потічка Дзвінки, що сиплеться потім дівочим сміхом у Черемош, раз таки коло нашого ґрунту. А коло дому поставали собі, як достойні молодичі, груші, смереки і горіхи, попереплітані по їх власній волі, бо на бабусинім горбі ніщо не вдягало однострою. В неї навіть загороди не було, а маленькі „красуні” приходили до нас продавати на довгих стеблах трав суниці, визбирані там же таки в нашому городі.

Не кожна дитина має таке велике щастя гуляти собі в бабусинім домі недалеко від Облазу, де Алідник курить вечорами люльку, (— або

може це ті рясні акації куряться запахом?), качатися на Перцевім полі...

Я майже забула сказати, що це за поле. Воно було чуже і прилипало до нашого, але я вважала його зовсім моїм, бо й теж, де ви бачили б стільки польових квітів нараз, стільки метеликів і зозульок, як на Перцевім полі? А його поодинокі дерева вимріяні для того, щоб з їх конарів приглядатися „гайтачам” на ріці. Є ще на ньому підозрілі камені, під якими певно заховані Довбушеві скарби (ой, нагнітила мені мозолів бабина стара сапка!), а в сінокоси там стоять копиці, в які можна доволі стріляти з лука стрілами зачепуреними в яструб'ячі пера.

На цьому полі я думала поставити собі хату з кругляків, класти між вікна, зимою, ягоди калини, щоб позамерзали і посолодли, і їсти собі малаї з калиною. Я носила б, очевидно, гуцульську ношу, кутий хрестик на намисті і перстень — чорнобривчик. Я ж не була іншою від тих дівчат, що збиралися в бабусиній широчезній кухні на вечорниці, і як тільки заграли цимбали й різнула скрипка, як Мошко Капітан (не жид, а майже легендарний гуцул-музика) задріботав пальцями на флюярі, кидалися в вир „гуцулки” й „коломийки”, аж на миснику дзвеніли мальовані полумиски. Як же мені не бути такою, як моя бабуся, що й сама любила з „дівчатами-красотками” задріботати „дрібущечки”, а з легінями пореготатися щиро з часто досить перчених дощепів?

Бабуся, батькова мати, мала золоте серце і славу на далекі села. Не диво: мої прадіди похо-

вані на старім цвинтарищі в Тюдіві. Сходять м'ята і пахнуть фіялки коло їх кам'яних гробівців, а глогорожа пнеться аж на хрести з їх гербами ходачкової шляхти. І хоч у моєї бабуні ще до недавна ховалися рушники з п'ятизубою короною, її називали по селах тільки „Ганусею” і приходили до неї, як під Покров Богородиці, в кожній потребі.

Не думайте, що я переборщую. Як прийде, бувало, хто в підраній сорочці, вона витягала зі скрині будь-яку річ котрогось із своїх синів і давала. Ця безмежна щедрість, що подобала на щедрість чистої і нерозумної дитини, приводила часом до родинних конфліктів. Бо ж не було, по правді, нічого на світі, чого вона не дала б, якби її попросити, і розпоряджувала теж цілком самозрозуміло добром своїх дітей. Уявіть собі, наприклад, як мої стрийки, тоді хлопці під вусом, збиралися десь під маєвий вечір на вечірки, а тут нараз — де, до сто чортів, поділися нові черевики?

— Та я, синку, за „простибіг” кривому Яцеві дала. Він прийшов босий...

Ну, і що ж? Можна було злитися, нарікати, проклинати кривих Яців, але говорити на розум з бабусею не було можна. Бо і що кінець кінців, важливіше на світі: вечірки, чи криві Яці? Бабуся плакала, а я не могла знести її сліз, я обіймала її сильно руками і просила, щоб вона розказувала мені казок, або казала поезії мого діда, Григорія Вовка.

Коли хто згадав словом діда, моя бабуся плакала ще дужче, але якось м'якше, щасливіше.

Дід походив з багатї селянської родини з Вовчинця коло Станиславова. Ще молодим богословом вподобав собі русяву, довгокосу шляхтяночку. Вони подружилися і жили щасливо; вродилося їм щось чотирнадцятеро дітей, з цього половина ще живе, але розсіяна тепер по усьому світі. Дід сповідав і причащав гуцулів, плакав троянди і писав книги, які через обі війни позатрачувалися, на мій превеликий жаль.

Пригадую собі ще тільки обкладинку „Орлеанської дівчини“, одне оповідання з „Радикальних образочків“, в якому зусилля комуни між нашим простолюттям, що філософує по-своєму, ну і, очевидно, деякі любовні поезії, хоч і високого мистецького рівня, ніколи не друковані, передані „усною словесністю“ тою, для якої були складені. Остався мені теж його останній лист, писаний в час недуги до своїх трьох дітей: Михаїла, Оксани і Одарки, що студювали в Празі. Ось він:

Любі діточки! При службі Божій ледво встати можу, і если б не обовязки, які на мині тяжать, як на батьку дітей, я дуже радо дав би Харонові на деко тютюну, щоби мене на своїм драгтивім човні перевіз через Лету... се було б для мене найбільше щастя, бо до твого моря, Ксеню, о яким задуєш, так ще далеко; воно для мене недоступиме; судячи по моїм теперішнім стані — нім сонце зійде, роса очі виїсть... Дрібні діти всі четверо вчать ся: Мірко тепер у другій нормальній, Роман у третій. Леся — надзви-

чайно пильна, біає біднятко щодня до Косова, нераз і на сніданє не чекає, „бо татко немає відки за станцію заплатити“... Орест — легкодух, хоть здібний. Йому дай коня і запиши в козаки, отсе для нього рай! З Михаїла річий вже нічого нема, бо всьо можливе переробилося на дрібних гуцулат.

Блаюсловлю Вас, діточки, цілую і здоровлю якнайсердечніше тай дякую за ту любов, яку в кожній стрічці Ваших листів оказуєте для мене — Ваш Тато.

Розбиті мрії про нову Українську Державу загнали його в могилу. То були важкі повоєнні часи, коли бабуня повдовіла. На неї впали тяженні обов'язки виховання дітей і боротьби за чорний хліб, бо з її віна мало осталося. Волосся бабуні посивіло; вона була біла, як голубка, з зовсім молодим, рожевим обличчям, та все ж таки їй вдалося вивести дітей в люди з Божого поміччю, а з допомогою найстаршої Оксани поставити гарний дім коло Облазу.

Нераз я сиділа під гребінковим килимом з киданими трояндами на чорнім тлі (косівська копія старокиївського з 17-го віку) і слухала бабусиних оповідань, жаліючи без міри, що мені не довелось народитися раніше і пізнати особисто мого великого і мудрого діда. Знаю тільки, що мій батько був дуже схожий на нього. Раз якось, жартом, натягнув він на себе реверенду свого друга, отця Терлецького, і дав собі зробити фото, а за якийсь час всі з рідні думали, що то — ранішнє фото мого діда.

Але я відбилася від теми... Я сказала, що нічим не різнилася від других дітей, що в мені не було нічого більш особливого, ні у фантазії, ні у чутті. Хіба, що я вмiла скоріше від них писати і сидiла залюбки на горісі, записуючи свої співанки, коли вони співали свої на будь-яку мелодію, не записуючи. Признаюся щиро, що мої були куди скромніші; я цвіркотiла собі, як пташка, до бабiних горбів, а вони складали цілі драми, такі, як прецікаву лямурію на одного з Гуреїв, що ходив до красної молодиці в Вижницю на Буковину, аж доки тої чоловік не догадався і не випалив в нього сім срібних куль.

Дивно вам, що діти можуть складати такі співанки? Їм же ці речі такі, як град, чи повiнь — явища природи, і ніщо більше. Було б дуже помилково казати, що вони зіпсовані чи скорозрілі. Ніхто не ховав тих явищ перед ними, то й вони їх знали, але не приписували їм більше ваги, як ватрі на Івана Купала, через яку вони стрибали, не присмаливши постолів. Ті діти навчили мене історію Дзвінки, яка продала Довбуша, свого любка, полякам, і як він за ту зраду скотив на неї, десь з Чуги, великий камінь, — і теж такі „технічні” речі, як ліпити хрищатий барвінок і папороть на вікна в Зелені Свята, як плести коровам вінки на роги і як добирати волічки на уставки. А на маївку теплими вечорами вони прибігали босоногі, ще гарячі від вітру, що смалить, поривали то лілею, то свічку, то вишивану корогов і ставали в півколо під іконою Пречистої, співаючи дзвенячи чистими голосами:

„За всіх молишися, благая...”

Де вони тепер, ті діти, мої друзі, що вибрали мене ватажком на бабiних горбах: Марічки, Коці, Юрки? Скільки з них впало під зелені смереки, щоб прогнати „катюгу” з краю? Як добре вони розуміли вже тоді прості слова „аркана”:

«Ой ви, зайді, утікайте,
Гуцулії, Гуцулії Гуцулії не займайте!»

Життя на Черемошевім піску я рівняю з усім свіжим і здоровим: в руці велика „байда” чорного хліба з маслом, в другій дві довгі гички цибулі за чуб, на голові, неначе велетенський гриб, солом’яний капелюх, а ноги, обсмалені і сильні від босого ходу, плюскочуть і бродять до Білих каменів. Яка розкіш — Черемошеві пристрасні пориви!

„Ojczyzno moja, ty jesteś jak zdrowie”...

Цитат Міцкевича пригадує мені зовсім родинні порахунки з західними сусідами. Наша доля з ними — це доля повінчаних проти волі. Моя мама, не дивлячись на всі зусилля і старання, ніколи не дістала учительської посади в Кутах, а тому, що мої батьки подружилися студентами і не приїхали в Галичину на готове, а до того мій батько лелівав думку справити рентгена для своїх мащених газдів, мама сиділа переважно у своїх батьків у Бориславі й там учителювала. Через те я була часто зовсім опущена, бо батько, зайнятий недушками, не мав для мене багато часу. Щастя, що я рідко скучала і мала завжди гори зайнять. Але все ж таки, я цитую Міцкевича зі симпатією.

Вода в Черемоші підносилася часом скоро, і моя сукенка на березі плила собі, як святойванський віночок, за струєю, а я, падаючи на ковзких каменях і оббиваючи собі коліна, гукала Юркові й Марічці:

— Рятуйте моє плаття, ади пустили шлюзу; дараби йдуть!

Може пізніше Юрко зловив внизу мою сукенку і ніс, як бунчука, на довгій лозі, вже собі не пригадую. Але пригадую собі, як ми ловили рибу на обід і як збирали прибережні колірові кам'яниці. Була в мене їх ціла коробка, але велика війна занапастила все моє добро разом з камінчиками, сушеними волохатими дзвониками, пір'ячком сойки з Чуги і осіннім, зубатим листям. . .

«О краю мій! Ти, на здоров'я схожий!»

Скільки цього здоров'я я налігалася взимі, вгаваючи на лещатах по кутських і тюдівських горбах, „на кочергах”, — сміялася з мене Марічка. Ще пригадую собі жахливу зиму 33-го, чи 34-го року, коли все живе замикалося в топленій хаті, і тільки я, мала, ковзалася щасливо при — 40° Цельсія по порожніх вулицях! Тої зими я таки йшла в процесії за коругвами і дядьками в киптарях в моїм новім киптарику, затягаючи голосно, як молодий дяк:

„Є-е-елице, во хреста хрестистися, во хреста облекостися!”

На замерзлому, приборканому Черемошеві стояв великий хрест з льоду, замаєний вінком зі смеречиння і калини. Отець Терлецький в золотих ризах нурих трираменний свічник з горючи-

ми восковими свічами в полонці, потім ми всі черпали свячену воду з Черемоша глиняними дзбаночками і пили — здоров'я!

Від того часу все святе має для мене характер смирного і приборканого, як Черемош на Йордан, не беріть мені цього за зло. Я, принаймні, знаю, як далеко мені ще до святости. Це приводить часом до непорозумінь, і мені вже нераз говорили, що з мене ніякий психолог, що не розуміюся на складних душах. Може бути; вповні вдоволяюся розуміти прості душі, і ця книга про такі писана.

«О краю мій! Ти, на здоров'я схожий!»

Я все ще черпаю з тебе, мій Краю, за всі минулі літа нашого циганського блукання по чужих закутинах. Так, як сирота, що з гордощами, хоч у сльозах, підносить голову, пригадуючи: „В мене теж були батьки, я не знайда!”

А в мене не тільки були батьки, ви поглянули б лише в кімнату, скільки їх усіх сиділо у бабусі за свят-вечірнім столом, позастелюваним білими скатертями і запашною їжою. Вся рідня, — не тільки діти і внуки, але й тітки, вуйки, стрийки з жінками, вучні і стрієчні браття і сестри, друзі і челядь. Кожний з них почувався галузкою зеленої різдвяної ялинки. Я, наймолодша, говорила голосно за них „отченаша” і гинула зі страху, щоб не забути яке з його прохань, щоб нам не обірвалося яке благословення. . .

Не знаю, чи я зло молилася, чи занадто шибала очима по свічках, але галуззя тієї великої

різдвяної ялиці повідрубано від пня і попересаджувано в різні підсоння, різні обставини. Часом, здається, вони набирають прикмет і виразу якоїсь іншої, місцевої деревини...

Одначе попри зв'язки крові, що лучать нашу велику сім'ю, є другі, майже важливіші для мене: кривні з вибору, вибранці нашої природи, нашого духа.

Якщо Зоя і я дивилися на світ іншими очима, то тільки тому, що вона сірими, а я каштановими. Обидві ми походимо з галицьких священничих родин, які десь на десятому щаблі завжди між собою споріднені. Наші бабуні і наші мами сиділи в одній шкільній лавці, і нам теж прийшлося разом сидіти, хоч трохи пізніше. Зовсім змалку я думала бути маляркою, але коли побачила перший малюнок роком молодшої Зої, закинула на завжди краски і пензлі. Стільки автокритики вже в мене було! Зате, прочитавши Зоїні вірші, в мене зросло самопочуття в тім напрямку, і я, остаточно, посвятилася поезії.

Зоя приїхала до нас уперше на вакації по моїм вступнім іспиті до львівської гімназії УПТ. Мій батько мав деякі сумніви, чи брати Зою до нас, бо я була до того часу завжди сама, дика й розгуляна між гуцулятами в Тюдіві, або між жиденятами, що гралися зі мною „хованки” по шафах і ліжках, з небажаними часом наслідками в моїх кучерях.

Але експеримент вдався чудово: коло Зоїної розкішної степової вдачі, незвичайно гармонійної, я почала виокруглювати свої канти. Зате Зоя брала від мене ентузіазм і, може, дещо си-

стеми в творчості, яку ми вже тоді брали зовсім поважно. Ми „редагували” разом дитячу газетку „Казочку”. Її єдиними передплатниками були наші батьки, хоч я маю далі в себе всіх 12 примірників! Я була тираном, змушувала бідну Зою малювати цю „Казочку” на горісі, бо мені було там вигідніше писати поезії.

Тираном я осталася й до нині. Хтось сказав мені ще недавно:

„Віро, ти справді працюєш, як віл, але запрягаєш своїх друзів теж у ярма”. Це напевно правда, отже — *save lupum!**

Що сказати в своїй обороні? Життя коротке, я не можу розкидати великодушно часом і енергією тільки на фрагменти. Маю алергію проти фрагментів; вибачайте, як вам це здається заведантичне! Моїх друзів зачисляю до свого життя і вимагаю від них без скрупулів те саме, що від себе самої, раз як дружба — не спорт і забава тільки, а велике завдання.

Хочу писати в цій книзі щирю правду, так глибоко, як це тільки можливе для поета вищерблених грабових листочків і колірових камінців з-над Черемошу...

* Бережись вовка!

ВЕРТЕП

В моїх руках осталося ще кілька пожовклих голубих листів, які батько писав до моєї матері, коли вона, прибита жалем і учительськими обов'язками, лишала за собою свій дім, листів, що нагадують мені, обернувши Рільке, полиняли гортензії.* Ні, я не буду їх цитувати, я радше їх оберну у вертеп, щоб загоріли ще яркіше своїми фігурами, барвами, дотепом, і щоб я могла додати де-не-де свою сценерію. (Бо мое драматичне замишування почалося ще з тих часів, коли батько брав мене у Кутах на гостинні виступи наших мандрівних театрів і відколи я сама, сидівши на горісі, укладала лібретта на представлення, які відбувалися вечорами в нашій стодолі. Ах, то були часи! Тоді ще мистецтво було всім доступне, бо вступ до стодолі коштував тільки 1, 2, 3 гроші, або й зовсім нічого, як хто мав стояче місце).

Пічну так:

Перша сцена. *Декорації:* На листю жовтіючих яблунь круглі ранні роси, вікна дому зайшли туманом, поволі підноситься сонце — жов-

*) В своїй поезії «Блакитна гортензія» Рільке порівнює цю квітку з пожовклими голубими листками.

те і сонце і сонце і спостерігає, що наш город збагатився на сотку червоних помідорів. *Дія:* Я прокидаюся. Мені снився рай, повні відра і молитва — самі сні, що дають в соннику Сойки добре віщування.

Мій батько журиться, що мами бракує в кожному кутику, що я расту, як билина в полі, що цибуля в городі така мала, як біб і як його доходи. Нема пацієнтів, хіба та наша „маржинка”: котик, що бере пензлювання, Чокольом з голубими очима, як директор Карпінський, — наше песеня, що вчиться гавкати на індика і бігає на трьох зі своєю четвертою загіпсованою лабою. (Батько витягнув його нещасного з-під авта на вулиці і приніс на руках мені в дарунку). Підросле поросятко вже гризе задоволено моркву; по вітамінній курації воно зовсім розквітло і набрало „дівочих форм”.

Ще була б і Сойка, яка знову носить свою нирку в руках і стогне. Батько думає, як відправити її на відпочинок і взяти когось здібнішого до праці в хату, — не баб і калік, не осоружну нужду, щоб страшила пацієнтів, але теж не німецьку красавицю в піжамі.

Тимчасом приходять різні люди, які не тільки нічого не платять, але жадають від нього грошей: кушнір, що взяв міру на мій киптарик, фотограф зі знімками з вакацій... Батько платить і дивується, пощо йому шість Витановичів і шість Марушок під копицею. Хіба їм післати і ще порто заплатити? В касі осталося тільки півтора золотого, і коли, як на біду, гуцул приносить сметану, мій батько заявляє:

— Нема дрібних, — самі грубі!

Він жде на пошту від мами, але поштар передає з-за баркана тільки посилку з хірургії, на яку мій батько робить квасну міну: замовив жилетки до скальпеля, а дістав сам скальпель без жилеток. І батько таки з місця відписує, що не буде робити нових замовлень, бо коли він просить, щоб йому післали кашкет, вони посилають шкарпетки або зарукавок.

Я кажу йому не журитися, і він таки сміється, бо я почуваю себе гетьманшою, походжаючи з макогоном, як з булавою, і приглядаючись в дзеркалі в моїй новій власношитій спідниці з карточкою „Wiaga Wilk” на пупці.

Нараз на вулиці — туркіт; заїжджає бричка і викочує зі себе бориславських дідів. В той сам час бабуся зі своїм топірцем входить через фіртку на подвір'я. Неначе змова, але яка радісна змова — гетьте щоденні турботи, бо у нас — свято! Мене виціловують, аж лоскіт іде садом, і вже дім переповнений теплотою, сміхом, жартами.

Що з того, що якраз дощ і що нема пацієнтів? Сльоту і вільний час можна використати зі свакхом на газдування! З дідом входить зовсім нова атмосфера в хату: атмосфера ладнання, прятання, майстрування. Ось вже вони обидва, дід і батько, позакочували рукави; ріжуть дошки в дерев'ятні, тешуть, стругають, — чути тільки стукіт і клепання та батьків веселий голос, що залітає аж до кухні, де обидві бабуні мелять помідори і заварюють у пляшках, або смажать ро-

жу і полуниці, щоб було солодке, коли мама приїде.

Я йду до школи, або радше: лізу через баркан, бо школа тут же під носом, за городом. Бабуні носять мені на перервах шницлі і воду зі соком під баркан, — догоджають внучці на переміну.

Тимчасом у дерев'ятні готується для мене пульсіт, столики й полички до спіжарки, починається революція на стриху, в підвалі, в стодолі, і незабаром все стає огрядненьке, все стоїть і красується, мов у крамниці: бочки, пляшки, коробки, скриньки і всякі речі, що робили раніше враження неладу. Обидві баби ліплять на слоїки і пляшки червонорубі етикетки з написами: „Рожа”, „Сливіки”, „Морелі”, „Черешні“, а дід радить батькові купити в Тюдові десять моргів поля на верхах і заложити для мене горіховий сад. Може якимось сплатиться.

Вечоріє; я вертаюся зі школи, батько з дідом похилилися над таблетом зі шахами. Через яблуні вже знову снується проміння і падає плямами коліру веселки на траву. (Імпресіоністичне наświetлення сцени). Здалека надпливає церковний спів, вже на закруті вулиці маячіють корогви і хрести, в поході о. Терлецький, за ним люди з домовиною йдуть на кладовище:

„Душу раба твого со-о святи-и-ми упоко-ой...”

Я знаю: це ховають того Йвана, що йшов на Буковину Черемошем у місячну ніч. Бо також, хто ярк-з жде на повню, щоб румунам було видніше стріляти!

Обі баби готовлять по вечері постелю. Трохи

тісно буде, але що порадиш? Я буду спати з татом, а обі баби — в моїм ліжечку за драбинками.

По дахах ходить місяць і малює по стінах узори на вишивки. Батько курить і знов мовчить, знач: журиться.

...,Та Ірка, що мешкає коло Овида, таки му- сить умерти... дуже жалко маленької..." Очі мо- го батька тремтять дивно; він засуває фіранки на шиби, бо в них влився цілий круглий місяць, як сковорода. Фіранки — завіси вертепу. Засип- ляючи, чую на своїм волоссі батькову руку і ро- зумію його притишені слова:

...,З дідовим здоров'ям усе було б гаразд, але серцеві потрібно спокою, щоб жити собі без турбот. Я лікуватиму потрохи старенького... ша- хами, побачимо, чи не буде величезної поправи. Як будеться його шанувати, поживе ще не один рік. І малий Коцьо з Ріжна теж може якось ви- дрякається..."

(Останні слова з-за завіси мішаються з грамо- ром на залі снів).

Друга сцена: мінлива, повертається з бі- гом подій. Перше карколомний краєвид Сокіль- ського: дика скеля над кам'янистою дорогою, ще дикіший, розлучений Черемош коло нових зло- мів, що скотилися ніччю в річище, і два вершни- ки на бурих гуцульських конях, що обережно примощують собі стежку через гору. Потім — убога хата десь за Білоберезкою, на ліжку жінка з усіма ознаками переспілого материнства, за- копчена ліхтарня на столі на лаві — сліпуватий старий газда. Мій батько виливає цєбрик води

в чорний котел на грубі, кладе до нього медичне знаряддя і роздмухує сиру ватру.

Газда балакає про своє: півроку тому румун- ські вартівники підстрілили сина, що бродив уночі Черемошем, щоб зібрати хліб з їх поля по тому боці. Аякже, багаті були, але син таки скривавив, а старий газда розпився і чуть не осліп від самогону. Ні, вони не будуть своє поле продавати, це ж їх поле з діда й прадіда, його внук має бути на нім газда! — А як буде внуч- ка? — Газда насупився: буде внук, досить баб- ського насіння в хаті з невісткою. Син скрива- вив таки, правда, чужі люди заграбили поле, але внук відійме...

Непередбачена пригода в інтервалі: З-під ліж- ка вилізло красе теля і облизало за батьковими плечима шойно виварене лікарське знаряддя! Батько клене щиро (теж імпровізуючи терміно- логією з-поза ролі); мусить знову роздувати ватру і тягнути сам воду з криниці.

На процання радить, щоб старий не пив, а то проп'є ще хату, невістку і внука, таки внука, не внучку! І хай не тримає телята під ліжком, а де? Де ховати скотинку в холодний день? Хай їм змайструє стайню, а то його внук буде ще, як теля, на ікони в хаті дивитися.

Старий газда хитає головою, христиться, ви- ціловує „дохтіра". Грошей не має, хоче дати кожушину в застав, але батько не бере, бажає малому Іванові, хай росте здоровий і — засу- вається завіса, гуцульська пасмиста верета з овечої вовни.

Третя сцена: Слабе навітлення з вулиці. Мій батько здирає, як злодій, свою таблицю з написом „Д-р мед. Михаїл Вовк”, яка, зрозумівши свою несправедливу деградацію, кришиться, і прибиває нову з написом „Лікар Михаїл Вовк”. Потім іде, хитаючись, до своєї ординації з чолом повним невеселих думок у масках хвилястих зморщок. За якийсь час його вузька, спіритувальна рука починає спокійно бити нові печатки на рецепти. Мого батька огортає посповідний спокій, голубіє ранок, сніг скрипотить під ногами проложих.

Під вікнами починається жива розмова — політична дискусія між двома дітьми. Малий москаль Мірошка переконує мого приятеля Юру, що нема і не було ніколи ніякої України, тільки завжди Росія. На це Юра Мірошку боксом у ніс. На бексання Мірошки стоїчна відповідь Юри:

„Бачиш, якби не було України, не текла б тобі кров з носа. Спитай мудріших від себе, як не віриш”. Юра бере хусточку з кишени і витирає Мірошці ніс; за яких п'ять хвилин вони знову граються на вулиці копаного м'яча, знач: договорилися.

Мій батько усміхається в вікні, сідає при письмовому столі і починає любовного листа до моєї мами: бач, упав сніг, холодно самому... Букви тримаються чудерно одна одною, лізуть на папір і показують, як батько хоче йти вперед коштом своєї дитини, що росте, як билиночка, як закриває собі свій егоїзм (рентген!) різними плащиками, як не може через біганину по хворих нагнути, чи я їм, чи мені чого не бракує. Лист до

свят-Миколи лежить вже на вікні цілий тиждень, і Микола не бере... Видно з усього, що лежцата мусять бути, бо я ніяк не зрезигну. Треба, щоб мама постаралася дещо з дитячої літератури, бо я вже проковтнула всі мої книжки, але більше хай нічого не купує, хіба які дешеві дрібнички, щоб для неї не забракло грошей... І може можна б де дістати карти до бріджа, трохи зіграні в каварні, бо зовсім нові — задорогі. Може заступили б радіо що „пропало” на який рік, бо за детефон нема що думати — вуха тріскають, а на ліпше нема фондів...

Стукіт до дверей. Леся входить з о. Терлецьким у великій тремі: дістала нарешті посаду в дівочій гімназії у Станиславові. О. Терлецький заявляє, що батька знову вибрали в кооперативі головою Надзірної Ради, і просить у куми на христини Народного Дому. Чи пані Марія теж буде? Так, мій батько сподівається: має пацієнта-літника, бувшого міністра аграрних справ. Був влітку дуже хворий, хотів уже втекти самолітом до Варшави, але батько примусив остатися ще день, і якраз старий почав дужати. По гарячках і болях безмірно вдячний міністер обіцяв написати до маминого куратора, щоб її перенесли до Кут.

— Як справа з рентгеном? Чейже він не буде закидати такої справи тільки тому, що йому заборонили вживати закордонний титул доктора? — Ет, якби були які прибутки, бо, до речі, не знає, з чим їхати. Тесть розумує по-своєму й пише: їдь до Праги на практику і вертайся з рент-

геном, а мотор вже я змонтую, але видівши касу і читаючи ці рядки — це виглядає на кпини.

О. Терлецький радить не журитися і обіцяє позичити тисячку. Леся, засоромлена, пропонує вже тепер замовити табличку з написом „Рентген” — може на чорному тлі золоті букви латинкою і по-нашому. На це батько:

— Тільки не кажи в захопленні дописувати нічого в роді „Найбільший рентгенолог Покуття”, чи „Насвітлювання виконується сміло, скоро і певно”. Сміх.

Сойка входить і комунікує, що гуцули вже починають зносити насіння на весну; що з ним робити? — Ясно, що ховати, але записати, що це за насіння, і не мішати з іншим. Сойка виходить горда, що має записувати насіння.

Мій батько веде о. Терлецького під стіну і показує йому наш великий добуток. Де? (О. Терлецький трохи недобачує). Та на стіні таки, наш перший оригінал! Тоті копички? Так! Це дарунок від нашого молодого мистця Заліта в реванш за касетку, в якій мій батько тримав тютюн і яка йому припала до вподоби. Правду кажучи — не дуже то мистецький твір, але все ж таки „щось висить”.

Я висуюю з дверей голову і запрошую на чай.

О. Терлецький пригадує собі щось: Що буде з моїм першим святим Причастям? Я вже маю аж одинадцять літ!

Батько не відмовляється, він хотів би тільки, щоб я зрозуміла краще цілу тяжінь, цілу повагу такого акту. Мама бажає, щоб воно відбулося в митрополичій палаті у Львові, де мене хри-

стили, бо мій батько був два перші роки повороті з Праги придворним лікарем Митрополита Андрея і попросив його в куми.

То значить, я маю такого славного хресного батька? — Так, але це зовсім не вплинуло на зріст мого респекту, бо під час христин — мені вже тоді було десять місяців — я весь час або тягнула старенького за бороду, або навивала собі її на палець. І, правду кажучи, мій батько волів би, щоб я причащалася в Кутах під його очима, в повній церкві, хай би потім зробилося в саду прийняття для моїх приятельок, хай би ціле містечко тішилося.

(Дієві особи виходять, оставляючи пусту сцену).

Четверта сцена: Вечір у празькому готелі під знаком блоциці. Мій батько запалює цигарку, лягає на ліжку і починає свій монолог: Довкола нього — зовсім чужий, холодний світ. Велика різниця між його університетськими колегами, які лишилися по своїх студіях у Празі і побудували дома, покупували авта, позакладали банкові конта, і його життям галицького лікаря на провінції. Але чим більше мій батько відчуває різницю, тимбільше йому жалко за тою дірою Кутами, за мамою, за мною — малою. Він звик до мене, йому мене бракує, доля здається йому щербатою, тому, що остається тільки писати мені цвітисті карточки... В останньому листі мама переслала йому мої два віршики; мусить їх сховати, щоб де не затрималися. Хай би мама післяла міру своєї і моєї ніжки, пішов би купити нам

гарні черевички, найкращі, які де були б на виставі в крамницях, тільки... щоб мама не зменшувала своєї, а то хто інший носитиме... Яка шкода, що не взяв мене зі собою і не оставив в тітки Оксани в Ужгороді! Вона возила б мене по Закарпатті, я гралася б зі своєю тіточкою сестрою — Лярисою... Не добре, що я — завжди сама. Хай би взяла собі Зою до хати, було б нас більше, хата була б повнішою, а якби мама таки дістала посаду в Кутах, тоді він раз уг'ється і стане танцювати танго!

Але перше треба було б починати перебудову комірки на рентгенову залю, не відкладати заєдно „ad calendas”. Треба б вибілити стіни, вилякувати долівку, а старі плетені крісла викинути зі ждальні, бо вже нераз панянки подерли собі на них сукенки... Як там десь наш город, чи не заріс лопухами без нього? Як там „маржинка” ховається, чи далі порозцвітали при тині? А та туя при вікні хилиться і хилиться — треба б її чимсь підперти. Така буйна туя. Щоб хоч добре використати тих пару місяців рентгенівської практики і вже вернутися раз у своє графство, той „бідний Кутик”, але свій...

І мій батько завивається смугами цигаркового диму і своїми мріями, як завісою вертепу.

П'ятнадцята і остання сцена. Засвітило сонце, щоб тільки моргнути на наш скромний, так тяжко запрацьований добробут, і сховалося зараз за хмару. На горах — страшний плач: мій стрийко Орест, з яким я не можу розстатися, іде до війська, бабуня виходить на ганок і втирає очі платочком, бо останній пішов з хати і хата без газ-

ди. Мій батько дістає мобілізаційну карту, але заки він оглянувся, через „бідний Кутик”, а потім мостом на Буковину в ридванах, фіякрах і автах переїхала, втікаючи, ціла Rzeczpospolita. Коли вечоріє, Зоя і я сидимо на чатах при вікні. За шибою пересуваються безнастанно тіні жовнірів, і мама радить батькові скритися в саду. Батько заявляє, що не зробив нікому ніякої кривди — чого ховатися? Але невже їх хвилиний осуд завжди справедливий? Ні, батько знає, що ні, але він мусить бути на своєму пості.

Як у шекспірівському театрі, на задній сцені гуцули риштують в Тюдові тріумфальну браму зі смеччиння і виходять комуністам назустріч, що галасують і розмахують руками, поважно, низько кланяються з калачами, сіллю і... синьожовтими хоругвами в руках. Їх заливає червоне море.

На передній сцені входить до ждальні нашого дому чекіст Хрущ і показує револьвером на ікону Матері Божої над дверима ординації:

— Докторе Михайле, ви — освідчена людина і вірите в такі богомази?

— Це — не богомаз. Доки моя нога тут ступає, доти й ця ікона буде мати своє почесне місце. Скиньте шапку з голови, товаришу, як входите до чийогось дому.

— А я шапки таки не скину, бо я службово у вас. Незабаром ви зміните свої погляди... Ось уже вся ця обстановка не ваша, а товаришки Сойки за довгі роки її невільничої праці. Вона зуміє краще за вас нею розпоряджатися.

Мій батько усміхається:

— Теж і рентгеном?

Товариш Хрущ червоніє, лопає дверима і виходить. Через одкриті вікна школи лунає городом:

— Товариші! В нас тепер година географії, космології і астрономії. До тепер вас обманювали всякі шахраї, що Бог живе на сонці, а святі на планетах, тимчасом наші поступові телескопи перевірили, що це все — брехня!

— Товаришу професоре! — це голос Юри. — Нас таких нісенітниць, як ви розказуєте, ніхто не вчив!

— Мовчати! Скінчилася буржуазно-капіталістична доба насильства над робочим людом! Товариші, ми вже знаємо, що земля повертається довкола сонця, а не сонце довкола землі...

— Ну й справді новина! — захлистується від сміху Юра.

— Дайте доказ, товаришу професоре! — кличе хтось з гурту.

— Доказ? Зараз вам буде й доказ, чому ні...

„Професор” подумав хвилину і рішився:

— Ось маєте: в Советському Союзі фабрикиють такі гармати, що кидають кулю точно на тридцять метрів, проте куля падає не на тридцятьому, а на тридцятьпершому метрові. З того виходить, що в часі, коли куля летіла, земля перекрутилася на один метер...

— Товаришу професоре! То ви сядьте на аероплян, що кружляє над городом, і пождіть вгорі, аж земля обернеться до вас задом, тоді висядьте. Кажуть, що там є такі міцні гази, які прояснюють мізок!

Регіт несеться по городі і „професор” верещить: „Мовчати!”

Мій батько поважніє. Ось знову якийсь солдат суне службово, щоб перевірити, скільки в нас кімнат. Приступивши ближче, каже півголосом, неначе не до батька:

— Ви були хорунжим в УСС-ах, бачите, „знається”... Як не повірите моїм словам, ніколи вам більше не бачити дружини, ні доньок. Тікайте, ради Бога, бо вже дуже пізно..., а потім голосно: — Значить, у вас чотири квартири крім ординації, ждальні і рентгенової кімнати. Харашо.

Солдат іде, падає завіса, в якій загратоване віконце. Мій батько, моя мати, Зоя і я, кожне з куферком у руках, переходимо навшпиньки на захід. О. Терлецький благословить нас з-за ґрат.

*

Так скінчився мій вертеп. Якби я розказувала фантазію, він був би може цікавіший, але я писала досі тільки правду. Мої персонажі — зовсім не мальовані, тому може й дещо засірі. Але не забувайте, що в величавім „ludus paschalis” в Оберамерґав артисти, які мають вроджені ролі, не вживають перук, ні борід, ні косметичного підмалювання, бо вони цінять, по традиції, правду таки більше, як фантазію. І, зрештою, хто є я, щоб радирувати і додавати зі свого джерела в Євангелії мого „бідного Кутика”?

ПІД ГІНГО-ДЕРЕВАМИ

Сонце текло широкими вулицями зеленого міста. Горіли в ньому надельбські тополі і розкриті троянди Королівського саду. В одному з барокових павільйонів Цвінгера* заколихалися дзвіночки в порцеляновій музиці, і майснерський синьо-білий годинник вибив дванадцятку. Тонкі серпанки водограїв піднялися з шумом із одвертих кам'яних дельфінових ротів і фавнових дзбанів, а сонце сплело чотири фонтанни веселкою.

Але я бігла попри барокові філіграні і не озиралася ні за крученими колонами, ні за аркадами тяжких мостів, де плюскотіли хвилі під білими пароплавами, що різали візерунки церков і палаців. Молоді, легкі ноги несли мене на другий кінець міста, нехтуючи довгими трамваями і ще довгими нетерплячими зупинками. (Бо я вже таки вдалася в мою тюдівську бабу, що зі своїм топірцем мандрувала хочби й з Кут до Станиславова і назад, наче це була б прогулянка під Сокільське, або до Ріжна). Задихавшись, я пристанула і шукала зором, чи ще далеко та сіра брама, обрямована двома гранітови-

* Цвінгер — ловецький замок Августа Сильного з Саксонії.

ми левами в листі круглих лип, що розливали саме хмільний пах. Ось і вона!

— Такий контраст: там сонце, липи, ріка, а тут — смерть і секції, і ця велика невдача в мені, — так роздумувала моя голова. На сходах анатомічного інституту я кинулася з трагічним жестом до високої постаті, загорненої в білий лікарський плащ.

— Я не перейшла, тату!

Мій батько всміхнувся здивовано і пильно подивився на свою доньку з-поза стятих скел окулярів. Потім він звернувся до жовтоволосого лікаря, що пакав зі своїх дуже червоних, як у дівчини, уст клубки цигаркового диму, і сказав по-німецьки:

— Це моя старша, Ереку.

Я простягнула просто руку на вітання, але кинула батькові українською мовою:

— Ти краще не представляв би мене тепер.

— Чому ж ні, моя зоре? Не треба через одну невдачу залишати свій сферичний біг. Ти втратила один шкільний рік, — другі втрачають багато літ і втрачають життя, а ми з Ереком лікуємо небіжчиків і краємо їх на порції, щоб легше до неба всунути, — всміхнувся він гірко. — Так спішитися з наукою, як ти це останньо робила, добре таким, що хочуть скоро зловити кусок хліба в ролі якоїсь секретарки чи машиністки, але не для тих, що хочуть начерпати справжнього, глибокого знання. В шостій клясі ти була б завжди за іншими, а так будеш першою.

Sie ist sehr ehrgeizig*, — кинув він жартівливо д-рові Ерекові і притягнув мене за волосся до своїх грудей.

— Вам не повелося з іспитом? З німецького таки? Невже професори не мають зрозуміння для вашого окремого положення чужинки? — допитувався д-р Ерек.

— Ні, пане докторе. Наша школа має суворі звичаї, але я звикла ще зі Львова до суворих шкіл і тільки такі можу любити. Та все ж таки тема моєї письмової задачі була для мене затяжка. Останнього року, як я довідалася, дістала її восьма кляса при maturi.

— Що це за тема? — спитав батько.

— Інтерпетація Фонтане „Die Brück' am Tay“. Я зовсім не зрозуміла змісту, бо їй не легко його зрозуміти. Такий особливий стиль...

— Крім цього вас певно бентежив риб'ячий погляд ректора, — почав жартувати д-р Ерек.

— Мене ніякий погляд не бентежить, — відпалила я і подивилася йому просто в очі. Виглядало, що він мені повірив. Саме тоді мене вразили контрасти барв на його обличчі; особливо очі були такі дуже голубі, здавалося, що вже переходять межу якоїсь рідкої краси в ярмаркову дешевість.

— Ти маєш рацію з тим „риб'ячим поглядом“, — втрунув мій батько. — Знаєш їх ректора? Він мені вже навіть несимпатичний через свою рижку борідку, крім цього його правиця холодна,

* Вона дуже амбітна

і на язичці в нього завжди німецькі сучасні закони.

Д-р Ерек засміявся вголос, і кілька дівочих голів з'явилася зараз у вікні протилежної лабораторії.

— Ти знаєш, Михаїле, куди ти міг потрапити за той лист до міністерства освіти? — спитав він півголосом. — „Дивує мене поважно, що в такій культурній державі, як Німеччина, моїм донькам забороняють набрати вищої освіти і що їх не приймають у гімназію, наче б з цього Німеччина побоювалася для себе якоїсь небезпеки в майбутньому“, — цитував він батьковим голосом. — Ні, Михаїле, ти — справді геніяльний!

Мій батько здвигнув байдуже раменами.

— Людина мусить домагатися прав для своїх дітей. Тобі й мені нічого може не пошкодило б сидіти на брудній соломі серед сірої безнадійності в обдротованих таборах втікачів, але їм!

Про що він думав? Може про Зої задумчивість і спостережливість, та про мою буйну, непогамовану фантазію. І ці скарби його доньок не мали іншої теми тільки спогади, щоб грати ними в різних барвах і тонах. Але йому було ніяково говорити це при мені. Батько спостеріг нерадо, що Ерек уважно мені приглядався і що сказав з признанням:

— Я бачив такий ренесансовий портрет у Лондоні. — Потім він змінив зараз тему: — Як вам подобається школа „Кляри Шуман“?

— Мені подобається її ім'я, — відповіла я.

— І нічого більше? — дивувався д-р Ерек.

— О, ні, — я завагалася. — Наука подекуди

теж припала мені до серця, але без сумніву я люблю її зовнішньо: мармурові сходи, ясні кляси, політуровані столи, альпійські фіялки на вікнах, орган у святочній залі, мурований басейн з човном на вісім весел і багато інших речей.

Може д-р Ерек думав, що в мені було ще багато дитинного патосу, але він був зачемний, щоб сказати щось такого голосно. Заразом його може теж дивувала моя повага, бо я мала тоді, не дивлячись на густі і майже зрослі брови, трохи нерішені риси обличчя, як у дітей. І біла льонова суконка в ярих барвах робила мене, мабуть, незвичайною і далекою пересічному німецькому смакові, що любувався в постелях.

— Ви, отже, любите музику? — спитав він знечев'я, нагадавши собі, що я сподобала назву школи „Кляра Шуман”.

— Я гину за музикою.

— Ви граєте?

— На фортепіані, як усі дівчата „з добрих домів”, — притакнула я з насмішкою. — Але я волю слухати, коли хто добре грає.

— А яка музика вам відповідає найбільше? — спитав він зацікавлений.

Я задумалася.

— Назагал: Бах, Беттовен і Цезар Франк, якщо я давніше вважала нудним містиком, — сказала я з деяким ваганням. — Але зате Зоя — зовсім шуманівсько-дебюсівська натура, — докинула я весело.

— Я так і думав! — тріумфував д-р Ерек. — Ви маєте нахил до містики. Михаїле, я буду ду-

же радіти, коли ви відвідаєте мене в неділю. Попроши свою дружину і молодшу доньку теж прийти. У мене є гарний рояль, будемо грати Цезара Франка, — сказав, як на виправдання.

— Радо зайдемо, — подякував мій батько, а я попрощалася.

— І киньте в кут усі шкільні невдачі! — гукнув мені д-р Ерек услід.

І справді, я скоро забула за них.

Відтоді, як Зоя і я йшли до школи попід японськими гінго-деревами, нісся тільки дзвінкий сміх. Я взялася з пружністю за тригонометрію і мови, а Зоя, хоч і мала мороку з природничими предметами, не робила собі багато з цього, радше боролася за належне їй признание. Пам'ятаю раз якось ми стрінули ненароком нашого професора математики в театрі на „Фавсті”, і він спитав нас, чи розуміємо фавстівську проблему. Зоя образилася.

— Ви думаєте, що коли я не цікавлюся математикою, то вже зовсім нічого не розумію?

Я не знаю, що собі наш професор з поставою слона і лицем дитини думав, але зробив якусь безрадну міну.

Зої не підходило монотонне вивчення слівцець напам'ять, і вона ставала розсіяною на годинах фізики. Тоді її увагу притягало, так я собі уявляю, Геленине червоно-мідне волосся, Єлисаветині мигдалові, гейби індійські, очі, або тихий Утин профіль. Соняшні зайчики плигали по рожевих альпійських фіялках на вікні, іздала надпливав срібний літак і кружляв над містом,

часом оберталося до неї якимсь лицем з добродушним усміхом, мовляв: — „Я знаю, що ти знов рисуєш під лавкою”. Всі товаришки липли до Зої як бджоли до майового меду. Як одушевлено вони гуділи на руханці, коли Зоїна коса, заплетена в дрібушку і встромлена в короткі спортові штанці, вилізла знов ноговицею! (Коса, як у наших давніх романах про козацькі дівчата!) Вони прозвали її тоді українською відьмою, але скільки признання було в цьому прозванні!

До мене ціла кляса була неначе засоромлена; ніхто не зближався до мене, хоч я спостерегла, що вони були задоволені з будь-якого банального питання з моїх уст. Очевидно: були й такі, що ненавиділи мене чомусь, як тільки діти можуть ненавидіти.

Одного разу, якраз перед годиною фізики, я зробила з м'якушки рівномірну шестирогу зірку і кликнула товаришкам, щоб подивилися на мій дослід: я кинула цією зіркою сильно об землю, але вона не розлетілася, ані не змінила своєї форми.

— Яке правило тут говорить? — спитала я, сміючись, товаришок.

— Правило злого смаку, — здвинула плечком ректорівна Гудрун. Кляса закам'яніла: всі очікали від мене чогось надзвичайного, а в мене щічки аж розгоріли з безмірного здивовання. Я не сказала нічого. Ректорівна почала фіксовано-оживлену розмову з двома товаришками, а я станула коло вікна і дивилася в сад, де червоні каштани стрясали свій метеликовий цвіт. Тільки Зоя була коло мене.

Нараз хтось поклав нам обом теплі долоні на рамена і сказав:

— Гудрун уже певно нічому не дивується: ні літові, ні каштанам, ні вітрові. Це — сумно для неї самої.

Ута! То була єдина дівчина в тій клясі, яка мала з нами якийсь глибший контакт. Може в неї було більше життєвого досвіду, як у інших, — не знаю.

Другим разом, у соняшний ранок, наша кляса мала рисункову годину перед Академією мистецтва на високоположеній терасі, з якої йшли широкі сходи на оперову площу. Ті сходи, обрямовані чотирьома алегоричними фігурами, були темою нашої години. Професор Тімер в сірім халаті, з розпелеханим волоссям, бігав від бльоку до бльоку і робив свої необхідні зауваги. Він кинув насмішкуватий погляд на мої заніжно поведені лінії без артистичного розмаху, обурено спостеріг Зоїну непогамовану геніяльність у грубих вугляних рисах і зупинився перед Утиним бльоком, на яким пишалося діло людини нездібної тримати в руці нормально що іншого, як свій чельовий смик.

—Го, го го! — заколихався сміхом професор. Це має бути „Ніч”? Це хіба якась слов'янська дівчина з грубими ногами і присадкуватим тілом.

— Невже й артисти вже не мають власної гадки і стають епігонами оклепаних і нецікавих спостережень? — спитала різко Ута, додаючи з іронією: — Порівняйте Зою і Віру з моїми богами, пане професоре!

Це допомогло. Ута, найкраща учениця з багатьох предметів, могла собі дозволити на таку заувагу. Лице пелехатого професора зам'ялося; він пробовкнув кілька незрозумілих слів і побіг до іншого гуртка, гублячи пензлі і гудзики барв зі своєї палети.

— Він читав Лескова „Запечатаного ангела” з його стилізацією слов'янської жінки, — сказали тихі рожеві уста, і їх кутики закрутилися іронічно. — Але він не має назагал злої вдачі і не хоче ображувати; він просто не думав, що ви теж — слов'янки.

Хоч Ута старалася бути звідним мостом між нами і нашим новим оточенням, я мовчала ображена; я була певна, що професор Тімер не читав Лескова і брав свої ідеї з іншого, більш актуального джерела. Може Ута відчувала мої думки, але не робила більш ніяких зауваг.

— Не йдеться про нас особисто, — сказала я. — Мене розізлило, що він вживає кліше, от що.

— Знаю, — усміхнулася Ута.

Такі і подібні шкільні переживання дотикали холодним лезом мою амбіцію. Справа була в тому, що Зоя і я були єдині чужинки в тій школі, діти якогось собі народу, про який та школа не мала ніяких або фальшиві поняття. На нас лягла категорично імперативна відповідальність гідної репрезентації того незнаного народу. Я старалася здобути вершини кляси, перед Утою навіть, а Зоя горіла хотінням захопити цю клясу подивом до всього українського. Її безмірний репертуар степових пісень (батьківська запорізька спадщина) чарував вухо чужинецьких слухачів.

Перед великодніми феріями наш професор музики грав варіації Барвінського на тему „Ой ходить сон” в святочній залі „Кляри Шуман”. Я здивувалася, звідки він їх добув, а Зоя тільки підсміхалася вдоволено.

Батько провадив скрито нитки наших інтересів. Він посилав нас часто „на відвідини” до старого педагога в дільниці, що звалася „Над потоком”, де стояла старезна романська церква. Там ми зовсім принагідно гуторили про мистецтво, філософію, читали то Пестальоці, то королівські драми Шекспіра. Ми навчилися не звертати головної уваги на зміст перечитаного, тільки ділити своє зацікавлення на будову фрази, композицію, добір слів і подібне, витворюючи собі особистий смак і своє власне критичне наставлення. Мій батько, професор „Над потоком” і пізніше мій друг, магістер Володимир, були тільки нашими дорадниками, але ніхто ніколи не боронив нам самим вибирати собі літературу. Правда, мама спостерігала часом з побоюванням у моїх руках елегії Тібулла чи поезії Петrarки, або в Зоїних — книги з модерними картинами французького мистецтва, але батько успокоював її: ми обі мали здорову моральну підставу і здоровий смак, а ненасичена фантазія може пошкодити молодій людині скоріше, як фантазія насичена мистецтвом.

Ми бігали теж на надпрограмові лекції до консерваторії. Я любила їх дуже, бо могла грати там на органі свої фуги й інвенції, добираючи собі сама інструментацію їх голосів. Професорові Рідельові не треба було говорити, що моя музич-

ність не хоче себе спеціалізувати, тому він давав мені грати те, що я хотіла, задовольняючися моїм замилюванням до тяжких речей і добре виправлюваними лекціями. Часом я мала свою разом зі Зоєю; тоді ми грали сонати на двох роялях, або співали до професорового акомпаньяменту. Мій голос підходив без інструментального супроводу легко вгору.

Нам не приходилося збирати лаври за наші досяги, хіба в такій формі, що з неї нам не могло нічого перекрутитися в голові. Батько казав:

— Ми дуже раді, що ви сидите собі в школі між такими самими більш-менш поганими дівчатиськами, і гордіємо вашими гонорами крикливих співачок. — Або: — Був у нас Чіпка, оглядав вашу художню саламаху і радив, щоб ви далі були такі пильні.

Тільки коли я співала пісню Матієса Клявдіюса:

„Ihr aber werdet stehn, ihr Bäume,
Wenn lange über mein Grab
Der hallende Schritt wird gehn.
Vielleicht, daß einst ein Lied von mir,
Von jungen Seelen gesungen,
Durch euer Gezweige zieht;
Dann grüß ich euch...“*

— він стояв у дверях і дивився на нас, як на ті дерева з пісні, з надією.

* Але ви будете стояти, ви дерева,
Коли вже давно дзвінкий крок
Ітиме моєю могилою.
Може колись попливе крізь ваше галуззя
Моя пісня, яку співатимуть молоді душі.
Тоді я вас привітаю...

ТРОЯНДИ І ПОРИВИ

Ми вернулися з першого прийняття в домі д-ра Ерека, оголошені добробутом і домовою культурою. Батько д-ра Ерека, теж лікар, показував нам свою колекцію старинних монет, між якими можна було найти зразки з часів імператорів Траяна, Марка Аврелія, і єгипетські, з тяжкого золота, з візерунками фараонів. Потім ми сиділи в низьких фотелях серед килимів і слухали співу його матері при роялю, зробленим з малих квадратиків рожевого яснішого і темнішого дерева, що мав порцеляновий звук, наче чембальо. Я захоплювалася роялем більше, як співом, а Зоїні щічки зарум'янилися, і вона розказувала дуже дотепно про паню Елеонору, що ущасливила наш дім недавно несподіваною візитом. Пані Елеонора, гімназійна товаришка моєї мами, вдова по польським консулі, — це антитеза скромності нашої рідні. Зоя вийшла на дзвінок відчинити двері у короткім халатіку і перетертих капчиках, а тут її обвіяли нараз перфумовані кучері, рукавички і парасольки. Зоя не була однобічна; вона признавала пані Елеонорі нев'язане і ясне висловлювання поглядів, хоч то не були наші, зате ніяк не могла простити її доньці танг і фокстротів на нашім „суворім” роялі.

— І уявіть собі, пане докторе, — ця Тамара справді діп'яла того, що Віра і я накреслили собі уста і пішли з нею зробити собі фото на те, щоб ваші саксонки видивилися на нас на вулиці з увагою:

— Ооо! Три „малярки”!

У фотографу вона почала якийсь „танок зеленого серпанка”, імпровізований з куском прозорої жоржети, і ми дивилися на неї, як на Сальомею, або хоч Мері Вігман. Вкінці фотограф викрутив наші голови в такий спосіб, який йому, а не нам, здавався найкращий, і Віра порскнула в небажаний момент сміхом, бо їй пригадався початок „Чотирьох шабель” Яновського...

Тепер я вияснювала. Потім Зоя продовжувала:

— Але подумайте собі, які в неї ексцентричні погляди! Вона сміється, що ми хочемо колись вертатися на Україну, і каже, що будемо там жити серед ліп'янок і розвалищ. (Було ясне, що Зоя мусіла вважати такі погляди „ексцентричними”).

— Або ж що, хочби і серед розвалищ, — я підвела гордо брови. — Чейже ви не погордите тоді нами?

— Ні, напевно ні! — успокоював він нас. Пізніше ми оглядали книги з мистецькими картинами, грали Моцарта і читали переклади поезій Мікельанджеля...

З переживань того вечора Зоя намалювала д-рові Ерекові мініятуру: нас трьох у гуцульській ноші, як ідемо, співаючи, в якусь золотіючу зелень.

Тоді ми ще не думали про те, що коли настане

день відновлення нашого запрошення, Німеччиною затрясе друга світова війна.

Цей день наша рідня прийняла з сильними почуваннями, а батько д-ра Ерека переслав нам своїм сином китицю рожевих півоній. Мій батько усміхався, виглиблюючи по обох боках уст міцні борозни, наче б не хотів показати ніжності. Він почав пригрівати свої замерзлі стрілецькі пригоди: розказував про нашу визвольну двоєсичну боротьбу, про втечу з польського полону в Тухолі, про свої враження, коли плив Дніпром, лежачи горілиць на чердаку, і побачив уперше освітлений Хрест Володимира над Києвом, про свою могилу на Україні...

Ця остання подія вбилася мені в пам'ять, а потім я згадала її дуже живо по багатьох роках, розуміючи нараз Форстерову фразу: „only conquest”.

Мій батько мав в'язати на фронті серед свисту гранат піврані телефонічні проводи. Одна граната розпорскнулася дуже близько, і його товаришеві почала бухати з рота кров. Мій батько бачив, як товариш силкувався щось сказати і негаючись встромив йому в руку свої особисті документи і перо, щоб він написав на них свою волю. Друг написав тільки батькове ім'я і сконнав, а кулі свистіли так густо, що мій батько не думав вже про ніщо інше, тільки зробити своє діло і спасати душу в тілі. Тої самої ночі стрільці відступили, мого батька перенесли на інше крило, а друга найдено багато пізніше з батьковими паперами і написано йому на березовім хресті:

«Тут спочиває за волю України
Хорунжий Михаїл Вовк».

Я знала, що ніхто вдома не тужив так пристрасно, як батько. Він пересиджував цілими годинами при радіо, вслухуючися у вісті з краю. Коли Галичину прилучено до Генерального Губернаторства, а тим самим розірвано Захід від решти української території і з'єднано мішане населення Галичини з Польщею під один покров німецької імперії, мій батько дивився перед себе так тупо і безнадійно, що я замкнулася у своїй кімнаті і плакала аж до вечора.

А вночі ми обі зі Зоєю лежали з розкритими зіницями і слухали, як у саді падають спілі каштани. Я знала, що не тільки війна полонила наше почування, але про те навіть не натякалося. Мене тільки дратувала самопевність д-ра Ерека при наших зустрічах. І Зоя, що під претекстом загубленого трамваєвого квитка сиділа довше, ніж звичайно, у ждальні анатомічного інституту. Вона позичила собі в д-ра Ерека 50 сотиків і, стидяючись, призналася мені потім, що квиток сидів собі преспокійно в течці. Вона постановила віддати йому ці самі гроші, але як завжди, вона видала їх в школі на ліцитацію книжечки з народними піснями... Але потім я пригадала собі листи, які мені писала тітка Орися і тіточний брат Ігор — повні підосіннього холоду в нетопленій дрогобицькій бурсі і непоправної молодечої вдачі сміятися зі себе і з інших. Тепла хвиля огортала мене: вони не робили зі себе героїв за те, що витерпіли під большевицьким лихоліттям, не витицькували мені

нашої втечі за границю. І я притиснула лице до подушки, щоб Зоя не чула тихого хлипання з вдячності за таке великодушне прощення поетових слів:

«І яке ти маєш право
Черепино недобита,
Про своє спасення дбати
Там, де гине мільон?»

А за вікном плило собі з каштанів золоте листя, серпанки осіннього смутку, який німці так влучно звуть словом „Schwermut”. Солодка туга, неокреслена, туга за піснями з середньовіччя, що провадять свою мелодіку не до високих, але до низьких тонів, туга за дитинністю, теплою, запахом молока, меду і ячмінного хліба, смаком кінчиків конюшинового цвіту, смаком рвучкого вітру, що несе гіркість і м'якість трав на крилах, туга за тим світом, який я вже майже переступила, як поріг якої селянської хатини.

І дні обсипувалися разом з каштановим листям під звуки композиції пана Бориса про нас обох: Зоя — степ, я — Черемош. Степ хвилює спокійно і рівно довгими травами, барвиться цілим багатством своїх квіток, а Черемош підстрибує на всіх кремінцях, виблискує імпресіоністично своєю чар-водою, мішаною зі всіх джерел. Так і осталося: Зоя „барвить”, я „навітлюю”.

Зоя потребувала тільки з'явитися під вахляруватими гінго-деревами, і вже ціла юрба сусідських дітей бігла за нею. (Вона носила по кишнях для них шматяні ляльки, не диво!).

Але дядько Роман, що приїхав з Праги, вибрав чомусь мене на модель своєї української Матері Божої, хоч у мене не було ні ангельсько-побожного виразу обличчя, ні манюсеньких, солодких уст, як на іконах. Я сиділа непорушно в сутоморщеній і мережаній гуцульській сорочці під килимом зі стилізованими будяками, а за вікном у городі Зоя розказувала сусідським дітям казку про Білосніжку зі щічками, як сніг і кров, і гебаневим волоссям.

— Яке це: „гебаневе волосся“?

— Таке, як Вірине, подивіться.

І діти повилазили рядочком на вікно дивитися, чи дядько Роман малює мені якесь казочне волосся. Сента обернулася здивовано до Зої:

— Тільки таке?

Діти — це дуже невідкупні критики.

Але було добре сидіти під чорним килимом з киданими будяками, дивитися через прозорі, інеєм обмережані, ранки кудись у незнане і роздумувати:

Ми були запрошені д-ром Ереком, і коли прийшли, не застали його дома. Його батьки нас просили зайти до кімнати, але ми відмовилися, мовляв, мали купити децю в місті, і обіцяли прийти за годину. В місті купили дві мистецькі листівки до Зоїної колекції, потім оглядали виставку в домі Дюрера, аж надворі добре стемнілося. Тоді ми вернулися до дому д-ра Ерека, де на брамі ждала неспокійна панна Роза, яку родина Ереків післала виглядати за нами. Обі ми побули коротко і побігли додому з претекстом, що маємо багато вчитися.

Вночі снилося Зої, що Ута кликала їй до вуха: — Він любить тебе! —, а „він“ ішов до війська, і вона бігла за ним попроситися і дати йому свої буковинські коралі з мальованого хліба...

Настав Адвент. У школі на вікнах стояли вже дерев'яні лялечки-музиканти з Ерцгебірген, ліхтарі з колірового транспаренту і ангели з позолітки, по коридорах пахнув яличний вінок, завішений на стелі червоними стьожками, з якого капав свічковий віск, а ранком, перед наукою, шкільна оркестра грала різдвяні пісні. Ми співали знов перед клясою, тепер „Нова радість“ і „По всему світу“, а Зоя розказувала на годині про українські різдвяні звичаї. Дома ми обвивали цукерки на ялинку станіолею і вишивали д-рові Ерекові закладку до книжки, бо треба було віддячитися за переслані картини Рафаел-ля.

Мама порадила нам понаскликувати на „Андрейка“ до нас товаришок „ворожити долю“, і гамірливі саксонки пускали голки на воду, крутили ножа, витягали перстень з-під тарілки, виливали віск, числили дев'ять зір...

Я згадую ці речі, щоб показати нашу дитячу фольклористичну активність, про яку до нині маю приємні спогади. Ми готовили теж батькам писану віршом виставку на „Миколу“; я одягалася за чорта у два перевернені на волохатий бік киптарі, а Зоя — „святий Угодник“, гладила собі поважно бороду з батькового запасу вати. Це настроювало теж батька перебиратися за свят-Миколу і роздавати нам яблука, тільки яблука, бо „святий Угодник“ був того року бід-

ний... А коли справжній свят-Микола натряс бородою, він брав санки і з'їздив з нами з горбка в парку аж під сам дім і вибивав панів Тимків, агрономів, що приїхали до нас у гості, сніговими кулями. Починалася така снігова баталія, що авта воліли минати нашу вулицю і завертати під простим кутом в паралельну. Я була завжди по батьковим боці, бо Іванко ходив залюбки, як мара, в негладжених штанах і з розпелеханою чуприною по зоологічним городі робити світліни левам і лебедям, а Мирон любив кіно і не любив казок, бо він думав, що якщо вже щось „байка”, то „нічого не варта”.

Але були ще на світі перські казки Алі Афшар Туса, Сулеймонів турецький ляльковий театр і китайські пентакордові пісні. На турецьким студентським вечорі, куди нас запросили як наймолодших учасниць, ми пізнали вперше інтернаціональне, особливо орієнтальне товариство, і світ нам почав ввижатися одягнений в якесь дуже повнобарве „сарі”. Лію-Чі-Мінг і Тсай-Ту-Кунг приходили до нас часто з незабудьками, тюльпанами і усміхом їх батьківщини. Вони вчили нас пекти китайські тістечка, їсти паличками, одним словом: вони були дуже товариські, а Мирон нарікав тимчасом на дівочий смак і проклинав „хіну”. Що за ідея приносити школяркам квіти? Іванко теж мабуть від них заразився і приніс нам крадьком китицю бузку, наломаного в плеканім саду його хазяйки. Якби вона знала, хто був той „розбійник без серця”! Але де Іванкові до китайців! Він не вмів грати на фортеп'яні самих дісонансів ні просити

так уклінно, щоб він нам хоч раз приснився, як це робив Тсай.

Хотілося затримати ту невинну буденщину, але вона бігла своїм незмінним правом, змінюючи заєдно своє обличчя. Десь на східніх межах України точилася далі війна, а ми плакали над жахливим листом від Ореста і благали Бога, щоб батькові вдалося витягнути його з німецького полону.

До того принесла нам пошта ніжний листочок з золотими прикрасами: д-р Ерек запрошував нас бути дружками на його весіллі. Того вечора ніхто нас не займав. Батько грав з дядьком Романом у шахи, мама клала при рожевім світлі з-за абажура пасіянс. Безсердешні дорослі думали з переконанням, що розчарування в молодім віці різьблять характери.

Я почувала себе дуже самотньою, сіла за свій чорний стіл і записала в щоденнику:

Я викинула з мого життя троянди і пориви. Важне не те, що я переживу, а те, що я з пережитого перетворю. Мені хочеться писати драми.

Але ах! Троянди і пориви не минаються в житті так скоро, як я гадала... Я думала, що я вже не дитина, але горнулася до дитинної Зої. Мені було тепло коло неї і коло професора Ріделя, що розказував нам про шимпанса в зоологічному городі, якого заїла туга за своєю шимпансихою-небіжкою.

— Так, так. Малпи вірні! — хитнула поважно головою Зоя, і нараз — о диво! — ми обі вибухнули голосним, цілющим сміхом.

ДУХИ Й ДЕРВИШІ

То було так: ми верталися з прогулянки до Моріцбургу, палати облітої ставами, де мені хотілося пити вино з оленьчого рога і ночувати в кімнаті з мальованих пер. Я почувалася щасливою без причин і тулилася до великої китиці латашу, назбираної по дорозі. Зоя переглядала свої шкіци, не любуючись ними, але з дуже зацікавленням, об'єктивним обличчям.

Тоді пані Елеонора присілася до нас. Вона назвала нас якимись мрійницями з-поза реального світу і вважала своїм обов'язком вернути нас йому назад. Хіба ми маємо які комплекси, або може не вдоволені зі свого зовнішнього вигляду, що воно перекинулося в нас на байдужість до всього „специфічного жіночого”, як вона це назвала. Я слухала паню Елеонору зі здивуванням, не знаючи, чи вона жартує, чи ні, бо „специфічно жіночі” речі були, за її поглядами, куховарство, прибирання хати, туалети і навчання „всього потрішки”, як солідна база єдиного жіночого покликання: подружжя. Нічогошенькі собі погляди, але мій зір шукав підмоги і вперся на дядька Романа черствим лиці.

— Пані, ви забуваєте, що є щось таке, як покликання... Що ж, діти, поїдемо до Праги? Треба перенести богему, — сказав він знечев'я.

Пані Елеонора була заскочена, що її сермони викликали такий несподіваний протест. Дядько Роман командував дома нашими приготуваннями до подорожі, як мені здавалося, щоб їй трішки пограти на зраненій амбіції.

— Не беріть ніяких непотрібних речей, діти. Парасольки? Та ж погода гарна. Не беріть рукавиць, позапахайте краще руки в кишені. Пощо тащити торбинки? На хустинки? Ось бачите, в мене велика, буде на нас трюх!

В дійсності дядько Роман вже трактував нас як дорослих; він привіз нам навіть шкур'яні пудернички в дарунку і сміявся з нашого свята на його привітання з такими точками, як ляльковий театром і танком в орієнтальних костюмах, наприкінці якого ми розкинули на диван пригорщу кольорових кульок. Тепер дядько Роман приготився. Він обіцявав нам зробити в Празі екслібриси, а мама дала нам радо відпустку, бо якраз були вакації, і батько поїхав до Галичини.

І справді: в домі Дядька Романа в Празі царила богема; позачинані картини ждали на столяках своєї черги: закарпатські дерев'яні церковці в готичкому стилі, пейзажі, портрети. На осібних полицях пишалася його „маржинка” з паленої глини, в мальованим дзбані стояли все ще прекрасні велетенські лілеї, над п'яніном висіли вовняні „черв'ячки”, які гуцули носять на крисанях, але в кухні ждала гора немитої посуду на гостей, щоб помили.

— Підемо до панства Борисів, діти! — сказав дядько і вплив Зої гуцульські „черв'ячки” в корону кіс. — Бач, яка ти пишна.

— До Борисів? — гарячилася Зоя. — Пан Борис мусить переписати мені свою композицію на нашій темі, тобто на Віру й мене.

— Не знаю, чи буде мати час. Він мабуть якраз пере халат своєї дружини, або готує вечерю, бо пані Ніна ліпить Шевченка і не думає про ніщо інше.

— Має рацію.

На Орлой вийшов Ісус зі своїми апостолами, закувала зозуля, і смерть подзвонила дзвіночком. Невже той годинник рахував не тільки години, дні, місяці, роки, біг сонця і місяця?.. Невже він переключувався через площу з тою безчасною, камінною, темною церквою, де вмурований безчасний Файт Штос?

— Що ти думаєш, Віро? — спитав дядько Роман, побачивши на моїм лиці задуму.

— Чи це пам'ятник тих радних, яких викинули на початку тридцятилітньої війни через вікно?

— Авже ж! — Дядько Роман холітався зі сміху. Чому ж йому було так весело? Може тому, що Андрій ішов з нами, і ми ніби то попали в коло сподівань пані Елеонори: молодий чоловік на обрії!

Я вже починала не цікавитися його студентськими переживаннями і дотепами, коли він нараз почав розказувати легенди й орієнтальні казки. Він вмів захоплювати: його слова були гострі й чисті, як стріли, що вдаряли влучно, але стріли оплетені якимись химерними прикрасами, екзотичними перами, кутими обручами. Я ще не чула, щоб хто коли так говорив.

...і дєрвіш навіть не знав, в чім полягає його велика сила панувати над духами хаосу, ні, він навіть не думав, що вона була в нього.

Ранком він пішов до святині і побачив, що вона була порожня. Він надслухував, чи Аллах не обізветься на його в'язану мову, шукав його обличчя, але він бачив тільки порошок на своїх сандалях і чув монотонні низанки молитов без життя, як застигле зелене плесо моря там, де його не торкають монсуни. І нараз його увагу притягнула дивна орнаментика аркад, галузисте розмальовання стін на золотому тлі. Йому почало здаватися, що в храмі не було нічого більш, тільки гармонія пропорцій, барв і тонів ритуальної музики. Його діткнула вперше глибина простору за серпанками сонця, що плили крізь луки порталів і він вийшов зі святині, немов п'яний холодним вином г'яврів, яке пророк заборонив йому пити. Що дня відтоді він шукав похмілля в геометричних системах архітектури, втоплюючись зором у мозайкові чаші водограїв, насолоджуючися рефлексами світла і тіней, що гралися в хвилястих кругах чистої води. Він ішов у Купецький сад, заглядав асусенам у келехи, ссав їх пахощі, лелівав зором їх контури і зіставлення барв. Але незадовго ця краса почала йому мертвіти; йому треба було чогось міцнішого, що вводило б душу в екстазу.

Прийшли обличчя, про які він думав цілими місяцями, обличчя, що виводили його поза межі дійсності, та коли він бачив їх вдруге, втретє, вони мінялися, робилися самозрозумілими, байдужіми, і він страждав і робив собі докори, що

давнє джерело всякало в землю і залишало тільки вогкий спомин про себе.

Нараз перед дервішем станула людина, що спротивилася законам змінності, хоч не поверховно, бо її лице різьбили літа чимраз дужчими карбами, але він стояв перед нею щодня, не наче б її бачив уперше. Він був здивований і зворушений, що роки втратили свою вагу, бо ніколи перше він не любувався осіннім листям, ні деревами, які заки родять востаннє, цвітуть такою невисказано-переспілою розквітлістю. Тут він відчув бренькіт струни, сколихненої не ударом руки, але звуком голосу, відчув глибінь, як за соняшними серпанками, що пливуть крізь порталі храму і перевищають красу плоскості. Але він не міг сказати, що він відчуває тільки душу, бо любити тільки душу було йому таким абстрактним, як любити тільки тіло — неприродним. Тоді ціла ширінь світу зібралася йому в тій одній людині, і його бажанням було стопитися з нею, зруйнувати себе і її і створити одну єдину тільки: безмежно досконалу.

Так, йому вдалося зруйнувати, але не створити; він пізнав, що нема любови, що затерла б всі різниці між тими, що кохають.

Дервіш пішов у пустелю — Гобі чи Арабську, — де пекло сонце і жарив пісок. Його душа була згарисцем великих почувань, в ній герцювали духи хаосу, і він ждав, щоб сонце вбило його так само, як вбивало зелені і далекі каравани. Десь там в його краю, де царила посуха і кокові пальми шуміли твердими вахлярами, коли вітер метав об них піском пустелі, жінки верта-

лися сумними ритмічними кроками з порожніми амфорами від криниці, а їх діти плакали за соковитими смоквами...

Тому вони здивовані оглядали чужинця, що волів вмерти від піску, як ждати благословенного дощу. Дервіш спустився на дно вузької криниці і почав рити землю великою мушлею. Його спина згорбилася, піт капав на його руки, як благословенний дощ. Мужі порозходилися до своїх шатер. Може вони думали, що він загинув. А дервіш копав глибше і глибше, довгі дні, і знав, що коли докопається, тоді та вода його залле, як морський прибій.

І над криницею, або ще вище, пролунав його голос:

„De profundis clamo ad Te, Domine!”...*

— А я гадала, що ви якусь справжню арабську казку розкажете...

Ми мовчали.

— Ну, і що сталося з тим дервішем, що молвився в катедрі св. Віта, чи пак в своїй святині? Хто виграв: духи, чи він?

— Тут кінчиться казка.

— От і маєш!

Нараз Зоя спитала, як тятива лука, що пускає стрілу:

— Чому дервішеві мистецтво було мертве? Чому воно холодило його душу, а не вводило в екстазу?

— Спитайте його, — відбавкнув якимсь непри-
вітно Андрій і попрощався.

* З глибини кличу Тобі, Господи!

Коли ми вернулися до Дрездена, я почувалася вже зовсім самостійною. Весна стояла в розцвіті форзій, мигдалів і бузку. Неожидано прибув до хати стрийко Орест, за якого ми так гаряче молилися. Він стягнув свою брудну сорочку з обструпленого тіла, але не стягнув своєї вражливості, що ніяк не гармонізувала з його круглою чорною бородою; потім грав нам на бандурі, і ми співали на три голоси.

Під свята ми пішли сповідатися і причащатися. Нам здавалося, що ми роздяглися до нага і вдягнули на себе свіжі льонові сорочки, як Орест.

За якийсь час і батько вернувся з Галичини. Він був перевтомлений своєю короткою відпусткою і її враженнями. Ніколи його обличчя не виглядало більше пооране і сіре, ніколи з нього не говорила більша журба.

Кути й Тюдів стояли в розцвіті, і всі сподівалися великого врожаю на яблука, але в містечку спалили жидівську дільницю і серед багатьох Богу духа винних людей, які не схоронилися в Вижниці, розстріляли Доню, мою приятельку з народної школи, з якою ми давніше гралися „жованки” в наших шафах... Всюди була нужда, і депресія огортала людину бачити стільки голодної й обдертої дівчорі по вулицях. Але бабуня ждала все ж таки своїх внучок, товаришки пересилали нам привіти, а Марічка навіть китичку солом'яників і коника з вареного сиру.

У Львові батькові пропонували катедру анатомії на університеті, на місце одного польського професора, якого скинули німці. Мій батько

відмовився, бо він уважав за нечесне займати місце колеги, якого він поважав як доброго науковця і порядну людину.

В Дрездені він перекинув своє наукове завдання на користь хворих, що потребували його опіки, тому перенісся на хірургічний відділ лікарні, де його зробили шефом чужинецького павільйону. Там лежали недужі всіх національностей: від французьких полонених до робітниць зі Сходу, яких зловили десь випадково на вулиці родинних міст і потягли силою на нову панщину в Німеччину. Тепер цілу увагу мого батька забрали ті безталанні люди, яких діти родилися й хворіли в бідних таборах; він носив їх на руках і приносив їм рештки наших іграшок з дому. Всі вони: старі й молоді кликали його „батьку” і були щасливі його присутністю.

Я взяла зі собою кілька малих Зоїних картин, вишиваний платочок і глечик з квіткою, щоб прибрати батькову кімнату в лікарні. Його можна було майже завжди найти в обідову пору в їдальні, як кури цигарку перед непочатою тарілкою. Саксонці дивувалися, як можна було оперувати з обідом, тимбільше мій батько, що оперував п'ять до сім разів на день.

— Шлунок мордує мене; — секрети шпитальної кухні, — усміхався він і дякував за привіти від домашніх і „старших парубків”, доктора Миколи і меценаса Ладики, що приходили часто на шахи.

— Я тобі принесла щось.

— Вареники?

— Ти завжди вгадаєш. — Батько їв вареники

і попивав центрифугованим молоком. Решту він вилляв до глечика, щоб квітка краще розвивалася, і вибрав сам для неї місце на вікні, де було сонце.

— Тут вона пічне жити, — сказав. Я дивилася з подивом і гордощами на нього. Мені хотілося стільки з ним говорити, але я не знаходила чомусь до нього слів, як до матері. Може тому, що вже не почувалася більш дитиною.

— Чому тобі дають стільки праці? Чому інші не працюють?

— Молоді — на фронті, зоре. Я тут майже наймолодший.

— А он д-ра Ерека ще не затягнули до війська.

— І не затьгнуть. Його жінка має когось з рідні — вуйка, чи тіточного брата — в міністерстві війни. Це — причина його женячки, між іншим.

— Ах! — я скликнула, паленіючи. Мій батько усміхнувся.

— Деякі люди практичні, зоре. Тільки ти не будь мені практичною.

— О, не журися. Я напевно не буду!

— Ти вже знаєш? Ну, скажи мені. — Я нахилилася до його сивих кучерів:

— Це дуже несолідне, тату: поезія.

Батько був вдоволений.

— Я так і думав. А Зої — малярство. Тільки пам'ятай: якщо поезії, то не віршюскладство, нема нічого більш жахливого, як пересічний містець. Говорю про рівень, не про успіх. — І зміняючи тему: — Що робить мама, Зоя?

— Зоя приводить до ладу бібліотеку, мама їй помагає. Я мушу попідписувати свої книжки на

всякий випадок, заки Зоя повклеює до них свої екслібриси.

— Я дам зробити тобі печатку з твоїм ім'ям; буде краще, — сміявся він щиро.

На порозі кімнати з'явилася дівчинка в червоній виповзлій хустині.

— Ходи сюди, Раїско. Дивися, до мене прийшла моя донька, що хоче навчитися від тебе білоруських пісень.

Раїса подала мені несміло руку і підвела свої карі, гейби оспівані в Шевченкових поемах, очі. Нараз її уста скривилися, і вона почала хлипати, закриваючи лице рукавом дешевої сукенки.

— Що тобі, Раїсочко? — кинулася я до неї, обіймаючи її за шию.

— Ой, коси! — ридала вона. Я зрозуміла, бо коли обняла її за шию, потягнула кінчик червоної хустини, а під нею показала гола, стрижена голова. Зоя зробила мені нову зачіску в коси: вона побачила і пригадала собі свої, обтяти.

Батько сказав мені по-німецьки, що в неї запустилися воші, бо ж і не диво серед таких обставин, а санітар без серця ще й повів її перед дзеркало в купальні, щоб подивилася на себе...

— Ну годі, дівчино. Коси відростуть тобі ще кращі, а як очі почервоніють, то хто буде моргати на хлопців?

Раїса усміхнулася сумно; скінчилося моргання.

Тоді моє серце закипіло якимсь страшним вогнем, і я заприсягла собі боротися з духами хаосу, бо моє особисте, скромне щастя пекло мене нестерпним соромом перед цим худим, заплаканим личком дівчини.

ЗЕМЛЯ ЯЧМІННОГО ХЛІБА

До потягу, що віз нас у Галичину, підбігали діти продавати вже спілі черешні, а заялозені циганчата простягали руки за дрібнячками. Дивне то враження повертатися по роках знову під рідні шатра ялиць, бачити стільки відомого, приспаного забуттям: бузьки на ниві, жовті, як майлай, стріхи. Але ми минали теж нужду: тягарові вагони, переповнені людьми, і вагони з чорноземом, що їхав у Німеччину гноїти неплідні поля...

— Бога в серці не мають! Вже їм свята земля і люди хрищені навозом, — почули ми через вікно голос старої жінки.

Шукалося теж у Львові, мимоволі, того ще незміненого. Город Льва здавався муравлищем, яке розшттовхали куском ломаки: рухливий, норовистий, безладний. Тут ми й поділилися: Зоя ходила по виставах, на балет, до театру, а я просто бродила вуличками середньовічних дільниць, рада віднайти якусь знайому фасаду, заповорошений вітраж, чи хоч кривий балькон, неначе витятий з модерної картини, але знаходила замість цього такі болючі рештки, як єдину стіну збомбардованої Семинарської церкви...

У тихий вечір я зайшла в митрополічу палату. В мистецькій галерії крізь розкриті вікна

плив запах мир-зілля з Юрського саду. Бароккові вежі крутилися містично в західнім сонці, нагріті сходи, куди я йшла кілька років тому з міртовим віночком, вплетеним у кучері, віяли теплом. Мене обвіяв Львів. Я дивилася і зрозуміла нараз пантеїстичну атмосферу картин Новаківського, які зображали сад і палату. Природа могутня і шалена почала ставати грозою моєї народній вірі: Бог говорив вже до мене вітром і дощем, розцвітав у магноліях і яблунях, світився сонцем і зорями. Може батько думав колись подібно; він хотів, щоб з його тіла виростали над могилою дерева і зілля...

З дрібкою мир-зілля в жмені я клякнула перед сивобородим святцем, що лив на мене свої старечі сльози радості, голубив і цілував, бо він так дуже любив, як до нього приходила безінтересовно молодь. Ми ніколи не стоїмо так високо, щоб не радіти правдивим почуттям. Чому я прийшла? Може, щоб поцілувати той хрест від українських політичних в'язнів, зроблений з тюремного гнідого хліба і сінникової соломи, який стояв у каплиці, де мене христили.

То були дорогі хвилини, але поза ними я бачила у Львові самі браки. Город неначе поменшав для мене, може тому, що я постаршала і здобула собі ширший обрій. Я бачила багато банального, і не захоплювалася, як Зоя, українською гімназією, що вже не була такою, як давніше. Рівень науки і дисципліна знизилися, форма підупала. Ось, наприклад, так сидів собі серед учнів останньої кляси такий „Пан Телеймон”, що мав дар до літературних і ортографічних

„непорозумінь”. (Він раз написав у шкільній задачі „Пан Телеймон Куліш”, звідтіть і його ймення...)

Я була ображена, що він червонів, наче б його обілляли буряковим квасом, коли я проходила близько, і ненавиділа те, що він трактував мене через третю особу, показуючи різоче свою незручність у граматичних і товариських елементарних формах. Мене „друкували” вже в літературних журналах, а тут — маєш: з’явився Пан Телеймон на екрані!

Радо я оставила захоплену Зою у Львові і поїхала на відвідини до Борислава. Дороги мого родинного міста були діряві, як жебрача сорочка, в садах ще червоніли вишні, і діти дивилися на них жадібно з-за штахет, але пах ропи, змішаної з пахом смерекових лісів, був любий моїм ніздрям. Мене привітали китицею гвоздиків. Пізніше прийшла дерев’яна бабусина хата з заскленою верандою, і показалися високі сині квіти коло криниці.

— Дивись, Віро, які у нас гвоздики! — хвалилася Оріся. Справді, вони були переповні, з мальованими рубцями. — Трави не видно під ними, так густо ростуть!

Я зараз таки зняла сандалі і вилізла на черешню.

— Ти завжди високо, як птаха. Вже малою, як тебе не було вдома, ми шукали по деревах. О, Віро, я згину з гордоців, як ти підеш зі мною завтра до церкви. Тож то будуть на тебе зглядатися!

— Сохрани Господи! Хіба то я таке „чудо Михайлове”?

— Та для нас, знаєш... Зрештою: чудо як чудо, але „Михайлове”! — вдалося Орісі, і вона почала заходитися від сміху.

Тут можна було почувати себе береженою, як молоде пташеня, у жмені доброго Бога. Мене піврала якась молода хвиля радості і заколихала мною, як віткою того молодого синьо-рожевого деревця, яке я люблю може найбільше між картинами Ван Гога, бо воно таке життєрадісне й інтенсивне. Я бігала замаєна гвоздиками, повна неокреслених сподівань. В бабусі не було фортепіяну, тому приходилося вправляти в комітеті, де стрічалася бориславська молодь — галаслива, співуча, повна оригінальних вигадок. Славко і Богдан проводили нас домів під рахкання жаб, і коли мені урвалася крайка з деревняків, які я собі сама вицвяхувала, тоді Богдан клякнув у порох бориславської дороги і почав шевчити куском кременя, підспівуючи:

Мені з жінков не водиться,
А тютюн та люлька козаку в дорозі
Знадобиться! —

Вечорами я сиділа в сьйві місяця на своїм білім ліжку на веранді, де з усіх боків здавалися злітати до мене зорі. Хлопці співали, вертаючись додому.

Приходили дні, в яких ми стрічалися, наче друзі, без туги. Ми купалися в Долах і переганялися в плаванні. Я вихваляла свої перемоги в голосних піснях, як індійський ватажок, і кепку-

вала з Богданового декадентного, шляхетського походження.

В одну неділю був погром жидів. Їх забрали гестапівці в авта і возили кудись за Белз, — ніхто не знав, зрештою, куди. По погромі Борислав майже вимер: не було жидів, не було й руху. Остався тільки труп якогось бідного селянина, що хотів забрати якісь старі лахи з-під порожньої хати, думаючи, що вони нікому не потрібні. За цей „грабунок” його застрілили, і заборонено три дні хоронити окривавлене тіло на толоці при дорозі, щоб воно було пострахом для населення, яке почало бунтуватися.

Я не спала цілу ніч. Вітер вдаряв об шиби вікон так сильно, наче б хто де повісився, місяць світив напричуд ясно, а мені причувалися заєдно стріли з рушниці, ввижався застрілений, якому вітер немилосердно шматував одяг і як повня дивилася в його скривавлене лице...

Вдень я обходила те тіло далекими дорогами, хоч Оріся напиралася іти, куди ближче. Не такі то речі вона пережила під червоними! Але я не хотіла роздрознювати своєї рівноваги, а свою відвагу, чи силу волі, могла випробувати де інде.

— Як я піду з вами, ви будете боятися? — спитав нараз Богдан. Це розізлило мене. Невже ж він такий наївний і думав, що тому, що він має загинасті вії, я скажу: „ні”? Скоро я побігла вперед і скинула з волосся „хабаззя”, гвоздик від Богдана, на вулицю. Богдан попрощався.

Але на другу неділю я вже калялася. В церкві

не було священика, і тільки черниці молилися голосно за страдальний люд. Ми довідалися, що гестапо арештувало отця і багатьох громадян. Забрали теж Богдана і Славка, бо коло них щось „коїлося”, ніхто не знав, що саме.

Таки під церквою передали мені листа від батька; він писав:

Мій раю кучерявий! Тішуся, що плюскочеш в Долах і положиш коропців і лінів, та проте не забуваєш своїх стареньких, горбатих і сивих батьків, маєш думку і серце поїдне і пишеш рум'яненькі листи. В нас дощі; матерац вже скільчився, і будуть малі матерацятка. Хай Бог дасть дідам долю щасливу за те, що тебе доглядають. Але чи не краще було б тобі сидіти в преображеного вуйка Василя на його безмежних плянтаціях моркви і гризти їх лоскотом кулемета? Роздумай гарненько. Коли вибираєшся до Тюдова? Ходять слухи, що Зоя розмовляє з Паном Телеймоном по-латинськи. Від неї до сьогодні жду на обіцяного листа, але видно, що передасть новини вже усною словесністю. Мама ворожить щось коло кухні, тому не дописується. Вона дістала твоїх десять заповідей, писаних на червоній карточці, завісила на шій і постановила не загубити і сповнити твої бажання. Роздумай про плянтацію моркви...

Хоч і тон листа не надавався до останніх переживань, я таки задумала поїхати до вуйків у Заглибне.

Моя бабуся провожала мене сумними очима:

— Знов їдеш... коли я тебе побачу?

— На другі ферії, бабуню.

— Хто зна... до ферій далеко. Ти така перелетна звізда, як твій батько: нині тут, завтра вже полетіла... Не дивися так на мене, мені ллються сльози самохіть. Знаєш, коли я була такою молоденькою, як ти, прийшла якось до нас ворожка-жебракка, подивилася на мене, похитала головою і сказала: — Нещасна ти, доню. Тебе повинчають не по серцю, твої діти розійдуться по всіх землях, а ти сама вмреш десь під тином. — Я ї забула, але тепер чомусь постійно згадуються її слова. Прости бабі нерозумній...

— Ти не любила діда, бабуню?

— Тоді ні, коли мене вінчали. Але тепер я маю дітей і внуків з його крові.

Я потішала її, але самій мені рвалося серце. Потім, коли я дивилася на сповиту мрякою Магурі з цвинтарищем на горбі, вчувалися слова моєї віщії бабуні... Тоді я ще не знала...

Я помагала тітці рвати в городі біб, або пасла корови, щоб не сидіти завжди в просторій, мало замобльованій кімнаті, понурій, як усі інші цілого дому. Моєю єдиною розрадою були книжки і шахи, які я грала з тіточним братом Ігорем на зарінку, але тоді корови паслися в чужій конюшині, або — о гріх! — на могилах цвинтарища. З Ігорем було добре провадити астрономічні розмови, дивлячись у багате зористе рядно серпневого неба. „Преображеного вуйка” Василя розстріляли червоні, і він лежав у спільній могилі з трьома заглибськими газдами, а на його могилі цвіли різнобарвні айстри. Але для нас він був

завжди ще живий, і хоч тітка хазяїла сама, я їхала до „преображеного”. Ігор мріяв студіювати високу математику й астрономію, а я поважала його, як старшого брата, хоч ми були майже однолітки.

— Дивися, Ігоре, яка чудова дівчина. Чи не русалка вийшла з Рибниці? — Дівчина мала на собі просту льонову суконку і виходила з лози обережно, наче б боялася дотику зеленого пруття. Вона всміхнулася нам і кивнула приязно головою. Її рухи були дуже гармонійні.

— Ти знаєш її?

— Так. Це — Ірина. Докладніше, це... Богданова Ірина.

— Ти можеш все сказати, Ігоре. — Йому було трохи ніяково, бо я, мабуть, почервоніла.

— Вона жидівка, знаєш... — Я розуміла.

— Але чому Богдан не втече з нею де за границю?

— Він же ж не буде з нею женитися, Віро.

Мене обілляло вогнем. Ігор побачив і шукав рятунок:

— Дивись, Віро. Якби ми мали такі права, як інші народи, одиниці могли б поступати згідно з індивідуальними почуваннями. Кожна одиниця має таку велику вартість для народу, що не можемо бути великодушними...

— Це може й правда, Ігоре. Але тоді ці одиниці мусять зразу інакше поставитися, бо етика цілого народу не сміє низитися до одиниць без дисципліни.

Ігор підсміхнувся:

„Ich bin kein ausgeklügelt Buch,
Ich bin der Mensch mit seinem Widerspruch.“

— Дякую, що пригадуєш мені дві людські природи, але нам не можна, як іншим, ділитися в собі.

Ігор задумався.

Був найвищий час їхати до Тюдова. Там гуділи букові ліси, а з ними плакали голодні діти і заводили жінки, немов за помершими. Я пробувала самоти, але не видержала: сусідне Перцеве поле, де ми з Зоєю гуляли колись в багатстві зілля і скакунчиків, засадили тепер бараболею. Зникли айстри, левкої і мальви з бабусиних квітників, осталися тільки сумні високі жовті квіти при новій огорожі. Тільки легіні перекликувалися ще, як давніше, на дарабах, і Марічка сміялася в запаску, коли я подряпала собі ноги в малиннику.

— Ма-рі-і! — кликало за нами з Марічиної хати.

— Не вівкай Пара-а!

— Чічко, вмий собі ноги і ходи капусту м'єцкати!

Тепер я сміялася, аж боки боліли, а Марічка соромливо пручалася, що не піде. Але Параня підкупила її грудкою бриндзі, яку витягнула з-за пазухи...

Коли ми вернулися до Дрездена, я почала краще характеризувати людей, як давніше. Це по-

* Я не змудрована книга,
Я — людина зі своєю суречністю.

казувало перше духову зрілість, а потім нахил до доброго, як казав батько.

Раз Іванко всунув свою розпелехану голову до нашої кімнати і спитав мене знечев'я:

— Скажи, чи ти любиш когось?

І він перелякався, бо я зовсім поважно відповіла:

— Так.

ВЕЛИКИЙ ВІЗ

Я крапа вільні хвилини на лекції французької мови поза рамами шкільної науки, у старенької піяністки королівського саксонського дому, пані фон Абеке. Їй було тоді вісімдесят літ. Я любила тишу її старих меблів, мініятури на стінах, мінливі стьожки в блідих барвах, вже вилинялих, і листки пам'ятника, куди вона просила мене вписатися між автографи королів, принців, Штравсів і Падеревских. Але нераз мені прошибала голову блискавиця-думка, що не час ховатися за китайські паравани і фотелі на кривих ніжках від дійсності. Я втікала від неї в історично пережиту і покинену атмосферу, втікала від облич, які мене захоплювали на вулиці, в трамваю, які я звала „дурним коханням”. Я відчувала обличчя дуже інтенсивно, так дуже, як свої власні береги, і пан Дудка, оперовий співак, міг брати або ні за кокетерію мое рішуче заперечення якоїсь співацької кар'єри, яку він мені віщував.

Сталося щось особливо трагічне: бабуся з Тюдова опинилася нараз у Дрезнені, і я зрозуміла цілу вагу тих подій, які її змусили покинути свої любі гори: до Тюдова зближався фронт, а вона не могла вже бачити стільки біди, не маючи змоги їй запобігти. Бідна бабусенька... Вона сиділа

сумна і сивоволоса в фотелю під жовтим абажуром, неначе якась гірська генціяна, пересаджена в міський глечик.

В нашій школі коїлася тимчасом всячина: хотіли перевезти її через постійні летунські алярми до Майссен, багато вчителів забрано до праці у фабриках зброї, бо студії таких предметів, як мистецтво, музика — це був непотрібний люксус у час бомбової війни. Нас, гімназисток, брали відкопувати руїни цілий день, або збирати старе залізя і папір, працювати у трамваях, або як листоношки... Ми мали часто джжури в школі, спали на твердих ліжках, „гартуючи дух і тіло”. Щоб остаточно втекти від „морових стьожечок”, я записалася на курс Червоного Хреста, на щось актуальне, беручи собі за приклад батька, який жертвувався лікарні і приходив тільки на кілька годин в тижні додому.

І саме в той час, коли здавалося, що всі давно передані вартості скінчилися або перейшли на підніжок новішим, брутално-геройським, в тій великій кризі нашого недосвіченого життя, коли вже ні батьки, ні проф. Рідель не мали для нас часу, коли школа перестала бути авторитетом, а полиняли гоблени пані фон Абеке поблідли ще дужче в актуальних подіях, з'явився доктор Микола і магістер Володимир.

Останній різнився разяче від Панів Телеймонів, що посілали мені поручені листи „з палками привітами з Львова” і розписувалися на n^2 помилках, висловлюючи своє побоювання, що або поляки, або большевики могли його замордувати.

— Ну справді, важлива політична особистість,
— сміялася Зоя.

А магістер Володимир, в тонких рамках окулярів на такому ж тонкому носі, з рухами аристократа й у дбайливій зовнішній формі, додавав мені апетиту на першу збірку поезій, мовляв: „Влизько друкував у дев'ятнадцятому, то ж ви друкуйте у вісімнадцятому році життя”.

Ми заложили „Великий Віз”, дружбу в містецьких розмірах, провадили часто гарячі дискусії на релігійні теми, в яких, пригадую собі, лисий і тонкогубий д-р Микола хотів мені вибити з голови „нереалістичну містику” і присікся до мене, що я „мішок з проблемами”. Орисю, що вже якийсь час жила в нас і студіювала агрономію в Течен з Тимками, прозвав його злобний язик „провінційальною панною”, а Зою — „мішком без проблем”, бо, як він закидував, вона мала в собі щось з повільної римської матрони і складала руки, неначе Мона Ліза. Ефект цих слів був незвичайний: Зоя вколола його в стегно своєю довгою голкою від капелюха, потім, так само флегматично, обтерла голку в хустинку і застромила собі в ковнір плаща. Колоти словом Зоя ніколи не вміла.

Наші нові друзі сварилися часто, староукраїнським добрим звичаєм, бо це — хоч і оклепане, але таки правдиве, що коли українці не співають, то сваряться. Коли доктор мав гумор, розказував анекдоти на магістерську адресу: про маринати з кінського серця і про інші серця; ми ніколи не знали, як далеко сягає правда, а як далеко докторська фантазія. Магістер не мстився,

не боронився. Мені здається, що йому навіть подобалося бути трохи загадковим.

Пригадую собі ще цілу романтику Сніжки,* на яку ми вибралися в легких костюмиках, бо ж у Дрездені вже розцвітала весна! — а там старі спортсменці в грубих лещатарських одягах почали з нас кепкувати, бо ми бродили по коліна в снігу і вдавали, що сніг кипить в наших мештах. Чи це не символічне для нас?!

По мандрівці ми спекли магістрові, якого ми через кавалерську чемність особливо поважали, три обарінки в виді сердець і подарували їх з „невисказаними любовними сонетами”, за які магістер зрванщувався справжніми. Ми гордилися ними дуже, але не довго, бо „Великий Віз” погубив свої колеса...

У школі нам заповіли матуру, щоб могли нас якнайскоріше вислати на обов'язкову працю в збірних робітничих таборах для дівчат, перед якими мені перебігали дрижаки під шкурою. Я знала, що мене ждало: безумна праця в якійсь глухій закутині Німеччини в грубошкірнім товаристві... Сердешний „Великий Віз”: Зоя, щоб оминати такі приємності, виїхала до Праги, до дядька Романа, в якого вона почала студіювати малярство, магістер і доктор вернулися до Берліна, я осталася з Орисею в дома, нудьгуючи за своєю вибраною сестрою, якої прийшлося мені не бачити потім тринадцять літ...

(Коли виходиш з хати, всміхнися до тих, що

* Schneekoppe — назва гори

осталися в кімнаті, бо не знаєш, чи їх ще коли побачиш, чи вони тебе ще побачуть...

Ми грали собі на прощання „Баркаролю” і „Осіньну пісню” Чайковського, правда сестричко? Це мало нам вистачити на довгі тяжкі роки. Ну годі, вже минули...)

Орися не могла сприймати спокійно вістей від своїх бориславських друзів з їх різних точок емігрантської Одиссеї. Їх мрією були спокійні табори втікачів де-будь у Німеччині чи в Австрії, хоч би й за колючим дротом, але на волі. Орися почала робити мені такі ж колючі закиди, бо ж я була в своїм домі, ні в кого на ласці...

Дні бігли хмарно. Бабуся плакала, Орися порядкувала свої речі і лагодила наплечник до Течен, мама всміхалася якось насилу і говорила мені заєдно без переконання:

— Не журися, Бог добрий; якось воно буде...

Потім прийшла матура і матуральне свято. Я тремтіла, коли ми входили всі на чорно трійками до святкової залі, де нас привітали грою на органі. Великі вази з тіньованим осіннім листям, брунатно-голубо-білими стьожками і емблемами нашої школи... Грала Ута, і ректорова борідка тряслася зі зворушення, бо його наймолодша донька була одною з матуранток. Він стискав нам усім руки, але матуральне свідоцтво обіцяв дати аж тоді, коли всі сповнимо наш „святий обов'язок супроти Німеччини і фюрера” в таборах праці, за рік.

Незабаром прийшов до мене дуже несподіваний лист: від Андрія. Мені було дивно, що він, майже незнайомий, знав докладно про все, що

діялося в нас вдома, писав навіть, щоб ми обтягли нашим китайцям (докторам Лію Чі Мінг і Тсай Ту Кунг) коси, бо він лисів...

— Чи не дєрвіш часом той Андрій, — думала я собі.

Андрій писав з Галичини, вітав мене від моїх друзів з різних місць: Славка, Юри, Марічки, Ореста... Запрошував мене до цікавої співпраці, де я могла показати, чого навчилася в Червоному Хресті.

— І так тепер, по maturі, будеш покутувати на нікому непотрібній, а то й шкідливій роботі...

Мене тягнуло до Галичини, як місяць тягне люнатика в погідні ночі. Справді, в моїй тузі було аж щось хворобливе. Я сиділа при вікні і питала зір, що мені робити. Хотілося бути Орлеанською дівчиною з книги мого великого діда.

Але нараз, — я ще добре пригадую собі настрій тієї ночі —, серед мільярдів небесних іскор загорів угорі і відзеркалився, як у плесі, в моїй душі Великий Віз, що збирався покотитися Чумацьким Шляхом.

Я пізнала мое справжнє покликання.

ГОРІВ ДРЕЗДЕН

Я кладу едельвайс перед твій портрет,
Бо ти піднявся в висоту з призмового світла.
Вже не маю твоїх долонь, і тільки шепіт кедрини
Гладить моє сумне обличчя.

Я виходила з дому при зорях і приходила назад зі зорями. Та все ж таки я була близько родинного тепла, близько добрих друзів: проф. Ріделя, пані фон Абекеґ, Ути. Мені вдавалося вшархувати часом до фабрики Рільке, Гобіно, або навіть історію філософії. Але на книги не було більш часу, як півгодини в обідову пору, бо день був виповнений стукотом молота по залізі. Тому то було таке неймовірне, як на мої дев'ятнадцяті народини батько приніс ввечорі, цілий засніжений, щось велике, загорнене в рушники і лікарський плащ перед морозом. Ми порозвивали і аж ахнули: перед нами стояло розкішне деревце камелії, обсіпане чудом рожевих пуп'янків.

— Камелієві дамі в вісімнадцятиріччя літературної творчості, — сказав батько.

Я, фабрична робітниця, переживала епоху внутрішньої динаміки. Хотілось чогось безмежного, душа рвалася, щоб вихваляти Оріон.

Раз батько вже збирався виходити, з сірим капелюхом на сірих кучерях, але я ще затримала його, щоб заграти йому „Papillons“ Шумана.

Батько слухав з ледви помітним усміхом і пішов нечутно, заки я скінчила.

Вечір був ще довгий. Я замкнула рояль, вдягла пальто і побігла до Ути, щоб показати їй різне залізне знаряддя, яке я викувала в фабриці.

— Я вже не щобудь, Уто, а справжній шлюсар. Дивися на ці шруби, на це льотування. Потрапила б ти?

— Таки ні, Віро. Певно тебе твої нові товаришки подивляють.

— Ні, — вони не люблять мене, Уто. Я винна, бо так боялася фабричного товариства, що замкнулася зовсім від них у собі. Вони приносили до фабрики прібки дешевих перфум, знімки фільмових артистів, позолочені брошки і коралі з колірового скла. Я не звертала на всі ці „скарби“ ніякої уваги, і вони прозвали мене гордою.

— Так тебе й у школі називали, — всміхнулася Ута.

— Але вони бідні, знаеш, — продовжувала я. — Ними ніхто не цікавиться. Вони не знають нічого іншого, як своє брудне середовище; ніхто не сказав ще їм ніколи ніжного слова, тільки грубощі. Мені здається, що вони навіть не відчують своєї трагіки, так як це відчують, наприклад, ті білоруські дівчата, про які я тобі розказувала.

— Ті, що з тобою працюють?

— Еге ж...

Ми говорили ще про те, що в південній Німеччині і в Австрії (так писала Зоя) сподівалися наступу англійців через Боденське озеро. Кількох

товаришок покликано до протилетунської оборони.

— Хто знає, чи наше зелене місто врятується, — промовила Ута сумно. Я взяла її за руку:

— Вчора я була в парку на горі й дивилася на полум'яні хмари, що нагадували пожари й руїну. Мене болів докір до себе самої, що я ще нічого великого не зробила. На небі зарисувався із хмар ангел, суворий, апокаліптичний ангел, немов хотів заслонити небо червоною завісою. Мені здавалося, що він кличе мене за собою, але одночасно я була певна, що я ще не зріла, щоб вмерти.

Над нами сяли червоні зорі: великі, гарячі, якось дуже низько над землею, наче б хотіли її придушити.

Як тільки я прийшла додому, почався налет. Ми скрилися в льоху і чули, як під нами коливалася земля. Мама затикала мені вуха, щоб я не чула свисту бомб, і накривала мене своїм плащем, щоб повітряний тиск не зірвав мені голови. Так, неначе той плащ міг би мене охоронити... А потім ми бігли, шалені, з палаючого дому в парк і закривалися від іскристих головень, що падали через вулицю, мокрими рантухами. Горіли дерева по обох боках вулиці, ті прекрасні гінго-дерева, які оспівав старіючий Гете. В нашій квартирі осталася моя скрипка-чародійка, мій рояль, моє деревце камелії... Перед нами, за нами вибухали „часові бомби”, валилися кам'яниці, а ми тяглися, як марива, через згарища, попалені трупи, новий апокаліпсис. Пригадувалися його жахливі сцени, але дійсність була живіша: всі-

ми нервами, аж до болю, я відчувала, що діється, і проклинала свою свідомість. Дим жер немилосердно очі, давив у грудях, і я заздрила тим нелюдяно-апатичним жінкам, які дримали, опоєні страхіттям, в челюстях півзавалених домів, дивлячись без реакції з півзакритих зіниць на вогонь, що лизав довгими язиками землю і повз щораз ближче і ближче...

А над нами розкидався усіма барвами експресіоністичної палети найкращий фюерверк мого життя, що ніс смерть мистецькому місту. Страшний Твій гнів, Єгово! Страшна краса і могутність смерті! Я глянула вперше їй у розпалені згарищами очі, неситі, як в опириці, пристрасні, зловіщі...

Мої ноги несли мене в шпиталь. Я ледви віднайшла частину, яка належала чужинцям. Ми ждемо завжди на відомі ознаки: вугол, дерево чи камінь, який нам ідентифікує місце. Коли їх нема, приходиться довго шукати. Не було вже для мене ознак у батьковому шпиталі. Осталася тільки висока тополя серед безладу з людських тіл і руїн, тополя, що показувала, як дороговказ на вітровій фані...

Нарешті — дім число 8. Тут батькова кімната. В коридорі я наступила в темноті на трупа людини, що лежала лицем до землі. Зі страхом, обернувшись, я надібрала обличчя знайомої сестри.

— Де д-р Вовк, сестро? — спитала я її живо.

— Д-р Вовк? — Вона підвела здивовано брови. — Д-р Вовк вже не живе.

*

В Пасії за святим євангелистом Матвієм Йогана Себастьяна Баха, в хорівій частині „Sind Blitze, sind Donner, sind Wolken verschwunden”,* є один продовжений ферматою такт: павза через цілу партитуру.

*

Що було потім? Я бігала довкола тополі, потім шукала його — і не найшла... Не зважала на те, що валилися кам'яниці і могли мене завалити. Аж коли я станула свідомо перед зламаною мамою, я відчула, що мені треба було бути сильною і провадити її.

Так думала я далі над підальпейськими ставками, що виблискували в голубінь — спокійну, неначе нічого не змінилося. Так думала я вечорами, коли золотий Оріон сходив надо мною, як колись — давно-давно... перед трьома тижнями, коли я ще була фабричною робітницею і шукала між зорями доріг. Я була тепер пририта горем до землі між матір'ю і Орисею, сивоволося на скронях, з попаленими бровами, але повна свідомости, що треба бути сильною, тримати двох слабших. Я довго не плакала.

*

Трьох осиротілих жінок, маму, Орисю і мене,

* Чи зчезли блискавиці, громи і хмари?

прийняла графська палата, де колись ми з батьком проводили ферії. Тоді Октавія розказувала легенди про чудотворні каплички і статуї, про Покров Мадонни в Равенсбургу, про святу Бету з Ройте. Одна статуя Матері Божої на вальдзейським горбі врятувала містечко перед турецькою пожежою... Давніше батько брав нас на прохід до лісу, збирати ягоди. Він косичив нам волосся сойчиними голубими перами і ловив скакунчиків у траві, щоб погріти в долоні і пустити на волю.

Тоді нас шанували, як дорогих гостей. Тепер настрої почав ставати нагнічений, бо графи не пережили війни на власній шкурі.

Орися не витримала довго. Вона найнялася в сусіднім хуторі за робітницею й ходила працювати на ріллі. Часом її посилали за орудками. Тоді вона відживала: свіжий вітер дув з Альп, і сині дзвоники нагадували радше пізню осінь, ніж весну. Раз одна старенька бабуся всміхнулася до неї і почала розмову: вона несла два вінці власної роботи на кладовище для доньки, що вмерла тому тридцять літ.

... — Але як я собі подумаю, що це війна й хто зна, як їй було б тепер на землі, краще хай вона спочиває в спокою недалеко від нас. — І нараз бабуся усміхнулася: — Ви інші, як дівчата з хутора. Ви подібні до моєї доньки.

Орися йшла за орудками, і сонце виблискувало на останнім льоді, на калабанях, які кришили її тяжкі черевики.

Мама не пускала мене від себе. Вона гойдалася в ілюзіях, що батько ще може живе, бо я

не найшла його тіла. Вечорами ціла графська рідня клала кабалу, і мама почала вірити в ворожки і карти.

Я вже не сподівалася батька, я знала правду. Сумнів розпik мене до такої міри, що я з роздертою душею кинулася в рамена Бога і просила чуда: хай Бог сам навчить мене, яку молитву маю молитися за батька, я хочу бути Його сліпим інструментом, хай Він зітре мене за те, що зухвало хочу правди для себе, спокою душі, хоч би гіркого спокою...

І сталося чудо: повна віри і ласки, я розгорнула свій стародавній молитовник і найшла там на розкритій сторінці тропарі за померших...

Дні плили. Мені було давно дивним ще, що графи вважали студії для дівчат люксусом і сидували Октавію пекти солодкі коржикки з порічок і ждати на жениха, мовляв: так певніше, як на студіях. Октавія терпіла, але не вмiла протиставитися. Давніше я любила більше її рідню і замок; я чула тільки антипатію до молодого графа Максима, що був на фронті, бо він нашпилював цілу скриньку чудових метеликів над моїм ліжком.

Тепер я відчувала, що мене не любили, і почала сама не любити. Нам припадала вся домашня праця, але все ж таки графині здавалося, що дві чужі жінки в замку роблять „свинство”. Я здобулася на відвагу сказати, що „свинство” скінчиться, як тільки ми розглянемося за вигідним приміщенням. Графиня зрозуміла, що я не жартувала, і зразу змінила тон, але не з інших

причин, тільки зі страху, що на місце двох жінок дістане рідню втікачів з цілою фірою дітей.

Графиню кололо в очі, що я читала або писала. На її думку, я повинна була пороти свій старий светер і плести новий, або ходити по селях і міняти речі на харчі, бо зі стільки читання можна здурити, і подібне. Але все ж таки я читала в своїй нетопленій кімнаті на горіщі, писала закостенілими від холоду пальцями свою першу новелю і збирала зарошені пахучі фіялки в саду, щоб класти їх у флякон перед батьковим фотом. Часом, разом з мамою, ми втікали з замку й блукали понад озерами, доки нам не перемокли черевики, бо в замку графиня дримала по обіді, і кожний скрипіт будив її і настроював досить негармонійно

Граф не мішався до жінок. Він цікавився тільки рільництвом і худобою, хоч у його добрах находилися середньовічні пергаменти з квадратною нотацією і коліровими візерунками до пісень міннезінгерів.

Поволі почала приходити давно ожидаана пошта. Ми довідалися, що бабусенька, яку ми так зовсім просто загубили в бомбардуванні, взяла свій топірець і потьопала пішки кудись до Тюдова, як сказала тим, які її стрічали:

— Іду на мої зелені гори.

Це була наша остання вістка про неї.

Пізніше написала Ута. Мабуть затратилося кілька листів від неї, але дорога дівчина не кидала думки писати навпростець за мною.

... *Вже знаєш, що Бог посилає свої роси й блискавиці на сухі й зелені дерева. У славнім*

налеті пропала рідня проф. Ріделя і д-р Ерек, якою ти ще припадеш.

Твій батько згинув майже добровільно, бо не хотів перервати початої операції і схоронитися в підземних коридорах. Не можу віднайти його могили, бо військо (червоне!) столочило танками кладовище і зрівняло всі могили з землею...

... — І я маю свою могилу там, на Україні... — пригадалися мені батькові слова. Тоді я записала дуже дитинно в дневнику:

«Я знаю, що не зможу вже ніколи бігати за тобою по лісі й збирати сойчині голубі пера, ні ловити скакунців у траві, ні співати тобі веселих пісень. Але чи зможу коли ще покласти гаряче лице на ту холодну чорну землю і ті білі сторчки, за які ти радше дав би своє молоде життя? Чи поблагословлять мене ще коли руки доброї бабуні і старенького діда?»

Якби я вмерла, я просила б Бога, щоб Ти, моя далека, безмежна, недосяжна Країно, була мені небом. Там я ходила б з батеньком по нагрітих зрубках і збирала суниці, або сироїжки, або, заквітчані вінками вільшини, ми ждали б на всіх серцю любих, щоб творити Вічну Красу...»

INTERLUDIUM

Ситуація змінилася коротко перед окупацією Німеччини. Максим, молодий граф, втік з війська додому, передаючи нам привіти й лист від доктора й магістра, які перенеслися до Мюнхену. Максим не був націоналістом ні патріотом; він хвалився своїм світовим громадянством і носився з церковними ідеалами. З постановою так скоро, як можливо, вступити до езуїтів, він возив мене по всіх старих швабських церквах: в Шусенрід, Штайнгавзен, Ройте, Вайнгартен. Часом над нами бриніли американські літаки, і ми терпли від страху, але потім нас чарували різьблені хори і мадонни ульмської школи. Бувало, що я протестувала: мені не подобалися кістяки двох святих, яких найшли в катакомбах і поставили в скляні скрині шусенрідської церкви. Вони лежали серед шкарлатів і золота, обсіяні до-рогим камінням. Їх запалі лица були покриті легким тюлем, і кожне ребро обвите зосібна шовком. Або картини з життя святого Мануса, який хоронить від всякого гаддя, блощиць і комарів, розмальованих на стелі церкви, і те, що воду з шусенрідської криниці розсилали по цілій католицькій Німеччині, щоб вбивала плазунів і хрущів.

— Я була б щасливою, якби ті святі лежали

собі преспокійно в домовині, і якби, замість води святого Мануса, вживали якийсь хемічний порошок, — жалілася я. Але зате мені промовляла до серця церква в Штайнговзен, наче писаночка, і статуя Марії - пієти, увінчаної жемчужною короною, з-під якої спливало дороге покривало. Здавалося здалека, що воно чорне, зблизька воно було темнофіялкове, а в дійсності (я вилізла по драбині аж на вітвар, щоб краще розглянути) воно багріло, як кров.

Коли ми молилися раз у Ройте при гробі святої Бети, що вижолобила в каменю своєї келії два вглиблення колінами, церква стряслася й почала дзеленькотіти шибами. На обрії підносилося вгору колона диму. Тим разом жертвою впав Вайнгартен. Цього ж самого дня я мала біду зі своєю яскравою сукенкою, що могла б бути ціллю низьколетних літаків, які, на щастя, взяли собі за ціль потягові тори.

Одного разу ми вибралися роверами в трійку: Октавія, Максим і я до Вурцаху, що чарував своєю капличкою на горбі з багатьома готицькими фігурами, між високими ялицями, між братчиками і крокусами. Ми сповідалися в одного старенького священика, що давав моральні науки в римах і ритмах, щось в роді: „Wie das Fischlein im Wasser, wie das Vöglein in der Luft, freue sich das Kind Gottes mit der roten Blume der Nächstenliebe im Knopfloch“*. Це, очевидно, навело на нас веселий

* Як рибка в воді і пташина в повітрі, так хай втішається праведна дитина з червоною квіткою любови ближнього в дірці від гудзика.

настрій. Максим зажартував, що старенький задивився на мою червону хустку і очі та й почав поетично говорити.

Максим подивляв мене від якогось часу, і все було йому претекстом до цього. Коли французькі танки облягали містечко, він подивляв мою рівновагу. Я сиділа спокійно на своїй валізі і читала книжку, яку графиня вирвала мені з рук і кинула в кут, мовляв: мій спокій впроваджує нормальних людей в божевілья. Коли прийшла вістка, що пограбовано наші речі, останнє добро, яке ми вивезли, тікаючи, з палаючого Дрездену і сховали в однім підвалі серед лісу, я здвинула раменами. Мені було жалко камінчиків з-над Черемошу, бурштинів, які збирала колись власноручно на пісках Балтійського моря, сушених квітів і листків з усіх місць і всіх часів, що теж пропали серед інших подібних скарбів, — але — що було робити? Чи не пропала мені більші скарби?

Максим був захоплений: йому здавалося, що він найшов в мені ідеал справжньої християнки, такої байдужої до земських дібр у той самий час, коли його мати турбувалася, як десь на долівці була мала незаметена порошокка, або коли загубилася кавова ложечка! Мені вдалося, підходячи обережно далекими стежками, погодити графиню з мамою, так що співжиття стало можливіше. Я не була лагідно — проста, як бувають святі; я і лякала, і переконувала, і грозила — доки не досягла свого.

Згодом я звикла до Максима. Мене не в'язала його присутність, — це вже було дуже багато.

Я плавала з ним на кругляку по озері, як Саїд з казок Гавфа на дельфіні, я танцювала з ним на сплаві індійські танки. Він проважав мене тепер на проходи за місто; по дорозі ми філософували і рвали квіти. Ми бродили кудись по шуварах з жовтим ірисовим цвітом, що відбивався в легко морщенім плесі, де верба купала довгі віти, або серед пільних розкудовчених гвоздиків, сріблавої ватової трави серед Рідського трясовища, де Бог їх для нас посіяв. Максим дивився за моїм пальцем на торкату птачку на телеграфічним дроті і слухав, що вона так виглядає, як на карточці з побажаннями на ім'янини. Ми підглядали разом сарни в лісі, що звертали на нас свої великі сумовиті очі і зникали потім, як стріли, в гущавині.

Я молилася:

— Чому сумуєш моя душе? Кажеш, що стежки застрімки, що колючий камінь ріже голу стопу? Бачиш зелену леваду, леваду повну золотих лілей на вершкуну твого плаю? Вір, що він — найкоротший.

Вложи мені в уста таку пливучу пісню, як найменше з Твоїх творів, і не шли на Твою слугу зубатих блискавиць за таке прегорде прохання, бо моя рука не сягає зухвало по Оріон, щоб влести його собі в кучері, тільки мої уста хочуть хвалити свого Творця.

Який є світ? Я його бачу з багатьох боків, але мої зіниці покриті мрякою, як Рідська долина. Твої стежки поросли рястом. Покажи мені їх, Предвічний, позначи вогняними стовбами. Я буду стояти зворушена, як дерево під росною! —

Часом тільки Максим заглиблювався в себе своїми неописаної краски очима, коли ми говорили про небо. Я уявляла собі його, як меншбільш уявляла Ганнеле Гергарда Гавптмана: з

поезією, співом, грою і золотими квітами, де є все те, що на землі буває часто недоступне. Максим перелякався таких „матеріалістичних” поглядів, особливо тоді, коли я потішала себе, що Лаврська дзвіниця і всі запропашчені війною і варварством зразки нашої культури лежать у долоні Бога. Він казав, що я бачу надземське земськими очима, що я — грішниця, еретик, що на університеті кожний професор зможе перетягнути мене до безвір'я. Я чулася винною і маленькою. Справді, що я уявляла собою? Писала якісь поезії, які здобудуть мені може вінок пересічної поетки, рисувала квіти і тільки квіти, грала кілька кусків на фортепіані, і то затрачувалося, бо я не мала інструменту, знала кілька мов — недокладно... Максим гарячився і казав мені читати Лянгбена і Гвардіні.

— Але я не люблю слухати рад схвильованих людей, — сказала я.

— Віро, коли я розгорів, то тільки тому, щоб остерегти одну людину, яку люблю. Ви чейже не думаєте, що будь-яка людина зворушила б мене до такої міри? Бачите, Схід був для мене завжди великим завданням. Я радо перейняв би українську культуру, радо жив би з вамидесь у Києві, якби ви хотіли бути моєю дружиною, очевидно. Але... — тут він зам'явся, — у нас в хаті мусіла б бути на Різдво ялинка, не тільки пшеничний дідух.

Такі були його освідчини. Про те, що я могла б не погодитися, він навіть не думав. Я постановила собі познайомитися ближче з Максимовим світом. Мама допомогла мені позбирати всіх чужи-

нецьких дітей містечка і заложити школу, щоб дати тим зовсім опущеним недоліткам крихітку оборони життя. Я приготувлювала їх до першого святого Причастя і молилася вечорами довго до Терезії з Ліз'є, моєї святої, бо вона теж не зробила за ціле своє життя нічого справді особливого.

— Свята Терезіє, скинь мені одну троянду...

Свята Терезія усміхалася до мене зі своєї статуї.

Магістер і доктор запросили нас до Мюнхену, куди ми вибралися в гостину напів ровером і напів тягаровим автом через Швабську Альб. „Мюнхенці” були дуже раді: повитягали якісь хліби, яблука, масло й ковбасу, які певно зуживали до того часу малими порціями, і почався бенкет. Ми перейшли з бенкету на спів, а потім, по традиції, на досить гострі дискусії.

Магістер нервувався, що я боронила католицизм.

— Що мають папи, єпископи, єзуїти у своїх коштовних уборах спільного з назарянським жидиком — Христом, який казав давати хліб за камінь? Він мабуть перелякався б, якби побачив, які комедії виробляють в домах молитви: сповідають, причащають, кадять... — Магістер уважав деякі місця в Євангелії за пізніші вставки і хвалив собі здорову релігію в особі Мойсея, який казав позичати жидівкам у єгиптянок перстенів, дорогих тканин, посуду, мовлячи: „Ми віддамо завтра”, а потім втекти нишком, не віддавши позиченого добра. Він був думки, що з

неморальним ворогом нема моральних зобов'язань.

Мені не здавалися такі Мойсеєві прикмети надзвичайно цінними.

Ми говорили про Максима, який не цікавив магістра як людина, а як проблема. Він був йому взірцем містика, що говорив, як маняк, з релігійністю закутаною в якусь неізглибну логіку, з твердою й холодною любов'ю до Бога.

— Він міг би бути Гітлером, або інквізитором, і краяти за свої ідеї людське живе тіло, — як і доктор, — додав магістер злосливо.

Мені побіг мороз за шкурою. Це говорила та сама людина, що називала мене любкою Муз, що вчила мене дивитися, чи кожне перце моїх крил в порядку, щоб я могла обняти поетично всю ширинь і височинь, що переконувала мене до перемоги, мовляв, я маю великого Союзника-Бога!

Постава Максима ставала загадковою, незбагненою. Я хотіла б переконати себе, що непорозуміння з магістром виходили через те, що я уважала Церкву збором вірних, а він — просто організацією. Мені було ліпше і спокійніше думати про Максима в лагідних барвах, уявляти як фавна з золотими жмутками волосся, що слухає шуму Ізари, або плюскоту Штарнберзького озера...

*

Прийшла зима. По правім боці — темно-синє небо з зеленкуватою повнею, по лівім — мій лю-

бий ліс, Шоррен, під рожево-червоною досвітньою загравою, від якої сніг робився палаючим, іскристим. Я глибоко вдихала морозисте повітря і прийшла на хутір ціла рум'яна. Під печею муркотів голосно красий кіт, і маленька доня господарів, Гільдегард, вдягала вже свої ляльки. Оріся вернулася зі стайні. Вона давала корові свячену сіль, бо перед годиною вродилося там тепле, латасте телятко. Я оглядала її з любов'ю.

— Як там у графів, Віро? — спитала вона.

— Гарно. Максим подарував мені книжку, про яку я мріяла: „Еспанський трояндовий куц”. Ми були на північному богослуженні.

Оріся положила мені на плече долоню.

— Ти нещаслива, Віро.

— Буваю щасливою, Орісю, на миг метеликового крильця, бо еспанський куц рожі розцвітає тільки на Свят-Вечір, а пізніше одягається в колючки. Та навіть ті промінні хвилини такі обдумані, майже вираховані.

— Про що ви говорили?

— Про студії жінок. Це в наслідок мого рішення йти на університет. Він уважає, що жінка-студентка втрачає свою жіночість, або, коли й не втрачає, тоді вона ніяк не в силі дотримати кроку чоловікові. Старі опінії! При цьому він тепер відкидає мою звичайну прихильність, яку я даю цілому моему оточенню.

Оріся здвинула байдуже раменами. Я продовжала:

— Він не дивиться на світ, тільки заглиблюється в собі. Він не хоче й знати, що на світі бу-

ли й Кароліна Кеплер, і Сапфо, і королева Вікторія, і Терезія з Авілля. Він забуває, що й сьогодні жінка не може себе звільнити, як чоловік, з зачарованою кола своїх родинних обов'язків.

— Ти й не думай над тим, Віро. Максим — плиткозорий і колихається між екстремами. Він оставить колись за собою ці погляди, так як лишив свій давній церковний ідеал. Зрештою: я ніколи не могла собі уявити його священиком. Забудь тепер усе і ходи трохи зі мною. Сніг пахне хризантемами. Будь знову повна дитинних втіх, бо сьогодні:

«Сніжок біленький на карнізі,
Когутик у подертій книзі,
Нові панчішки голубі»...

Оріся витягнула мене в морозистий ранок. Кущики темнозеленої трави покрив криштале-вий сніг. Ми підстрибували вгору і метали в яснючу синь над нами брили льоду і жмені снігу. Ми бігли проти вітру, а з далеких хат визирали здивовані селяни. Вкінці ми надібали замерзле трясовище, на якому скрипіли в льоді карловаті дерева, і хотіли перейти через тонку оболонку на другий бік. Коли ми були на середині трясовища, лід почав ломитися, і ми мало не застрягли в багні. Нас врятували кущики сухої трави, що трималася клаптиків землі. По них ми зуміли обережно повернутися на берег. Я переловила себе на майже пантеїстичних думках.

— Вплив магістра — естетика, — бовкнула сама собі сердито.

Добрі Орисині хуторяни проводили мене за вота і благословили на студії свяченою водою. Я йшла дуже рвучко, хотіла кудись летіти, боротися з льодом і каменем.

— Не за Твоє небо, хоч моя душа співає про місце повної, відкритої краси.

І не за те, що завжди тримаєш мене, неначе пташку, в Твоїй добрій долоні.

Не за те, що Ти, Великий, відкрив своє вічне вухо, щоб слухати моїх тихих слів.

Але тому, що ставляєш мені на обрій здається неосяжну мету і наказуєш суворо досягти її ще перед заходом сонця.

Тому Ти мій Бог, і ніхто більше! —

Максим вийшов мені назустріч.

— Ходім до патера Рабе, Віро. Він допоможе тобі найти мешкання і вистарається місце на університеті для тебе. Пообідаємо.

— Разом?

— Разом. — Максим мовчав. Потім він почав аналізувати наші давні розмови, жалувати, що між нами були ніжності. Я не хотіла говорити про минуле. Мені здавалося, що слова, не зв'язані в поетичній формі, обдирають думку. Мені було соромно за Максима.

Патер Рабе дивився пильно на мене з-під окулярів, коли я грала на п'яніні. Здавалося, що він не пропустив ні одного мого руху. Пізніше він розказував свої воєнні переживання, про болотяні дороги на Україні, про бруд і воші в нужденних ліп'янках, про лінивість простолюду, що миється, порскаючи водою з рота на руки і протирає ними очі, а потім ціла рідня сушить собі

одною ганчіркою лице... Мені стало безмірно жалко мого люду.

По дорозі додому Максим запитав мене, чи я згодилася б на те, щоб він таки вступив до езуїтів.

— Це зовсім від тебе залежить, Віро. Хочеш пожертвуватися? — Я знала, що могла сказати ні, але я знала, що ніколи так не скажу.

— Іди, Максиме. Тільки... не будь затвердий. Май зрозуміння для тих, що будуть колись твоєю отарою.

Він обернувся і віддалявся скорими кроками, а я пішла лагодити свої речі в дорогу.

СКРИПКА І ОРГАН

Через вікно розстелявся берег, повний золотих дерев, і, як з люльок, курився дим із коминів. Синявий, теплий дим. А у мене було так холодно; я мала тільки один метер непорубаного дерева на цілу зиму. Одягнена в лещатарські штани й подвійні блюзи, загорнена в купелевий плащ, бо при французькій окупації вкрали мені пальто, я сиділа при столі, заглиблена в книги. У жбані замерзла вода, а ранком на моїм накривалі була мохната верета з льодових кришталів. Часом я помагала хазяйці в кухні варити чай з яблукової лущини, або оббирати картоплю, бо в кухні топилося. Переважно Маргарита, Тітус і Раймунд теж сиділи в кухні, з тих же самих причин. Вони рецитували клясичні драми, або сперечалися. Тітус брав собі мене за жертву. Він натякав на мою старанну гардеробу заввагою, що дівчата сукнями ловлять собі чоловіків.

— Слава Богу я нікого своїм купелевим плащем не ловлю, — відгризлася я.

— Але як підемо нині на „Мистецтво Фуґи“?

— Або на святкове відкриття університету?

Я мусіла боронитися:

— Вже не кажу, що професори виступатимуть в рококових строях з коронковими рукавами й золотими ланцюгами, але навіть педелі будуть

одягнені в червоні оксамити з блискучими гудзиками й церемоніяльними палицями. Чому ж я мала б появитися інакше, як доповнюючо-гармонійно в цілій картині?

— Ви вже й зарум'янили задалегідь!

— Хіба наш професор Теодор не хворий з утихи?

— Рація. Признаємо, що ви вдягаєтесь без жадних матримоніяльних тенденцій. Але невже ніхто не зверне уваги на вашу вечорову сукню в стилі Пікассо?

— Або на мій купелевий плащ з латами — в стилі Шпівцаґа?

Мені випала з рук торбинка, і її цілий зміст покотився на долівку.

— Зовсім Віра: чотки і крейдка до уст!

— Ха-ха-ха! Давайте, заспіваємо нашу героїчну імпровізацію люлькового мадриґала. Прошу настроїти голоси в інтервалах: секунда, зменшена квінта і септима. Раз-два-три!

Тітус, Маргарита і Раймунд почали неможливими голосами латинський мадриґал. Перший заводив коцурячим дискантом, останній вторував контрапунктовим чортячим „ха-ха-ха!“ До кухні заглянув професор Теодор.

— Що ви робите, діти? То григоріянський хорал?

Тітус поважно притакнув.

— Дуже гарно, але співайте, будь ласка, трохи тихіше, бо я мушу скінчити ще концепт мого викладу. Ще тільки два відступи. — Він подрипав, а ми заходилися від сміху.

— Яке щастя, що професор не музикальний,
— думала я голосно.

— Але ви повинні більше грати! — пригадав собі Тітус.

— Не можу, — *negotia vocant*.*

Я взяла свій старий китгарик, цвітисту хустку і збігла сходами на вулицю колоти дрова, що лежали перед домом. Професор Теодор дивився на мене крізь вікно і тишився, що я подобала на дівчину з новель Гоголя.

Коли я допивала потім останню краплину гіркого яблучаного чаю, зробила при тім таку зарозумілу міну, неначе пила десь справжній китайський чай в товаристві Лін-Чи-Мінґа.

Я була вдоволена, бо заробила тридцять марок за свої дописи до літературного журналу, хоч мою першу новелю критикували за мало драматичний зміст. Здавалося, що ось-ось кину ту нещасну новелю в пічку, але я знала себе: за якийсь час я знову бралася гарячково за неї. З літературою приходилося мені переживати не одну веселу хвилину, наприклад, коли о. Балайко, з яким мама познайомилася десь у подорожі і який плакав над нашою долею, просив у мене поезію на таборове свято Берестейської унії.

— Не хочу даром, — казав. — Ми позбираємо гроші й консерви в заплату.

Я розуміла й цінила його жест: він не хотів нам дати милостиню, але я заходилася сміхом з перспективи: Вірш в католицьким духу — за консерви.

* Обов'язки кличуть.

Мені приходилося працювати в Йоганнеум, в натопленій залі. Нераз я бачила Максима з обличчям встромленим глибоко в книжку. Мені хотілося сказати йому якийсь тепле слово, хотілося б, щоб він подивився хоч раз в мою затишну кімнатку, коли мала лямпадка кидає своє містичне проміння на ікону св. Юрія і на полтавку, яку мені прислала Зоя.

На березі Некару блистіли освітлені вікна, на замковій вежі віяв прапор. Замок був, як з казки. Я роздумувала: цілий дім був повний здогадів, бо я пішла з Максимом росистими нивами на прохід, аж мені перемокли черевики. Вони всі не вірили мені, що Максим мій друг, що я віднесла йому всі книжки до Йоганнеум, навіть те велике видання Старого Завіту з картинами славних мистців, на яким було написано „*ama et fac quid vis*“** під датою з літа. Я вимазала написане, положила книжку разом з іншими на Максимовім столі і була певна: він вже й не знатиме, що це був його дарунок для мене.

З Тітусом бували цілі трагікомедії. Він запрошувався, щоб я взяла його теж другим разом на прохід через росисті ниви. Він кпив собі трохи заздрісно з мене, а я з нього, а це останнє не містилося в його голові. Мені байдуже. Я не гордилася, але не понижувала себе. Мене звали „чарівна дама“ і „*Leitnachtigall*“***, і студенти разом з професорами згодилися переложити мені неви-

* Люби і роби, що хочеш.

** Провідний соловій.

гідну годину середньовічного семінара в заміну за одну мою усмішку.

Це були, одначе, неважні трофеї. „Мережання білих листів”, на яким мені куди більш залежало, приносило покору на мій гордий дух. Отець Балайко відіслав згодом мій сонет на свято Берестейської унії з „фаховою” заввагою, що він „незрозумілий” і „закороткий”.

Коли мама приїжджала до мене, кімната ставала привітнішою, теплішою. Забувалося, що з трьох вікон в бік ріки одно — збите, заліплене твердим папером, що протікали стіни, а вогонь в грубці — ненажера, не давав потрібного тепла. Мама дала мені зробити плащ з мандрівницького коца. Графиня вважала його претенсійним через суте морщення в поясі, великі кишені, широкій пасок. Я гладила червоні яблука, які мама розпаковувала з валізи.

— Як Оріся себе почуває, мамо? А Іванко? Хто подумав би, що вони поберуться? Вони навіть трохи оминали одне одного в Дрездені.

— Різно буває. Я дуже рада, бо Іванко — своя людина, підходить до Орісі. Буде їм обоім тепер краще.

Я вибрала в своїй колекції мистецьких карток Дюрера руки, що моляться, і післала її з весільними побажаннями молодят.

— Дуже символічно, — продовжувала мама. — Я радію, що молоде покоління має відвагу взяти на себе такі великі обов'язки. Це не жарт сьогодні рішитися.

— Вони ж любляться, мамо. Всі покоління рішались.

— Але вони мусять рахуватись зі старістю, з недугами, з кризами, з турботами. На це все треба сильних характерів, бо інші ломляться на таких дрібницях, з яких складається будень. Вони банальніють.

— Треба дервішів.

— Кого?

— Ах, це тільки казка.

На Свят-Миколу дерева в йоанівському саду вгиналися над стежкою, як аркади. Всюди було біло, весільно. Я несла під пахою медяникових чортів і ангелів. Чорти були для колег, ангели для приятельок. Мені прийшли на думку дитинні дрезденські свята: батько з червоними вусами, наші представлення... Свят-миколаївське свято ввійшло в традицію мого життя.

В Йоганнеум студенти читали славу легенду і вітали високого небесного гостя голосним співом. Свят-Микола, один теолог, викликав професора Теодора словами: „Mein geistiger Sohn Theo“*. Професор мусів поцілувати „владіку” в перстень і вислухати цілу літанію своїх провин. Це йому тривало задово, і він махнув трохи нетерпляче рукою: „Machen Sie's kurz, Exzellenz!”.** Притягнули Тітуса, якому Свят-Микола дав прізвище „Sanctus” за те, що він був міністрантом у Гвардіні. Він не поцілував руки ексцеленції, зауваживши, що вони оба — святі, отже, колеги по фаху. Але Свят-Микола був думки, що він таки вищого ступеня, як

* Мій спірітуальний син Тео.

** Скорочуйте, Ексцеленціє!

якийсь собі там домашній святий. Тітус, хоть-не-хоть, похилився над простягнутою рукою і, як опарений, підскочив угору:

— Це жіночий перстень на пальці владика! — кликнув він.

Очевидно, „владика” образився, а чорт потягнув Тітуса різкою.

При відхіднім мене боліла голова. До нашого товариства приступив скорим кроком Максим.

— Віро, чи дозволиш, що я тебе проведу? Нам треба поговорити.

— Добре, ходім.

Максим взяв мене легко під руку і повів обвідною дорогою над рікою. Ми йшли мовчки, сніг скрипів під нашими кроками. Велика повня золотила високі береги Некару. Нараз Максим узяв мої обі руки в свої жмені і сказав:

— Є одна тільки дорога; та якою ти йдеш. Дозволь іти з тобою завжди.

— Не знаю, чи схочеш, Максиме. — Я засміялася тихо, висвободила свої руки і оставила в його долонях тільки мої малі рукавички — п'ясточки.

— Я хочу, Віро. — Він нахилився, щоб мене обняти.

— Зажди, Максиме. Це непорозуміння. Моя дорога вже вибрана: це та, якої ти колись зрікся.

Максим дивився на мене без зрозуміння.

— Я йду в монастир, Максиме.

Ніколи я не бачила такого здивованого обличчя, яке здавалося бездушне, сіре, як з хліба. Він розкрив широко очі і шептав блідими устами.

— Ти?... Ти?.. В таких барвистих коралях, з такими очима, з такими руками?...

Я усміхнулася:

— Я. Бог шукає своїх між такими негідницями, як я. Я сама — трава, яку вітер гне на коліна, а з Його ласкою я — катедраля.

— Sponsa Christi...* — шепнув до себе Максим. Мене морочив його голос. Я сміялася дрібно, а він промовляв безустанно. — Sponsa Christi, Sponsa Christi... — Він тримав ще в долоні мої теплі рукавички, а я крутилася, як веретено, в своїх коралях і широкім новім плащі.

Нараз Зоя станула коло мене і положила руку на моє плече. Я подивилася просто в сірі, гнівні очі.

— Тікаеш від дійсности, — гарні речі. В монастирі — затишно, правда?

— Ой, ні, сестричко. В монастирі — багато праці. Нам треба святих, великих святих.

Зоя задумалася.

— А хто напише „Скрипку і орган”? В монастирі не буде часу. Хто напише „Скрипку і орган”? Скажи, хто? — Голос Зої могутнів і впливався в мене.

Справді, хто напише „Скрипку і орган”? Я й забула... Мені стало дуже неспокійно на душі. Я не могла йти в монастир, бо треба було писати „Скрипку і орган”...

Хтось термосив мене за рамена.

— Віро, схаменися. Ти хвора може? Зарилася в куток і спить, а ми шукаємо за нею.

* Христова наречена.

Йаганнеум... Порожні столи, на долівці шпильки ялиці і запах свічок та печених яблук.

— Час додому...

*

Мама відїхала. Я дивилася довго крізь вікно, як вона віддалялася: знищена, згорблена постава моєї матері. Я дала б половину свого життя, щоб вона була щасливою. Я рада була прихилити їй ціле зоряне небо, хоч часом відкидала її від себе. Мені треба було бути якийсь час самою, щоб роз'яснити деякі питання без її впливу, бо вона хотіла мене цілу для себе. Я не могла нюхати диму її лихих цигарок, не могла слухати шелесту карт, коли вона клала кабалу, тих подертих брудних карт. Вона відчувала, що я хотіла бути самою, і вішала навіть свій плащ не на мої суєтки на вішак, тільки збоку, на кілок. Старий, витертий плащ. Чи вдягла б вона його в Дрездені? Ми спали разом. Я вдивлялася в худе, жовте лице і поцілувала поморщене чоло. Вона прокинулася — перелякана, нервова... Куди вона поїхала? Де знайде собі свій кут ця невимовно рухлива душа? Чи зможе їй ще цей світ дати колись радісний спокій?

Мені хотілося ридати, як мала дитина, втуливши голову в вогку від сліз подушку. Ах, давно я так не плакала. Роки й переживання відучили мене цього. Я вміла ще тільки ковтати сльози. Вони сідали на душі і душили.

Я ходила сама на проходи: блукала по кладовищі і відрисовувала старі різьблені хрести, до-

ки не стемнілося. Раз мені назустріч вийшов старий, згорблений вчетверо, чоловік з великою в'язанкою дзеленькучих ключів і запитав, чи я не чула дзвінка, що скликує людей з кладовища. Він уважав, що молодим не було там чого шукати.

Але часом мене огортала дивна хвиля величавої, божеської радості і любови, тоді я починала вдома весняні порядки: мила вікна, стирала порохи, тріпала матраци, які, як писав колись батько, „покільчилися і подіставали малі матрацятка”. Я подивляла тоді свою кімнату — потріскану і обшарпану на стінах, якої стеля протікала, але яку ми так огрядно позаслонювали килимом, веретами і вишивками (рештками нашого добра), наповнили запахом пільних квітів. Мені було весело: неначе горді еспанські лицарі, ми не показували назовні нашої нужди, хоч гаманець порожнів, і ми продали вже все, що могли.

Я йшла над нашу ріку, що спадає зеленим серпанком з тами, і плюскотіла ногами в прозорій воді, співаючи собі усі найкращі середньовічні пісні. Сонце розливалось надо мною, я любивалася природою і моїми вишиваними рукавами. Ластівки літали високо, і мені нагадувалися ті, що полетіли через океан шукати щастя-долі: Оріся з чоловіком, Мирон Тимко... Наші мюнхенці вже теж лагодилися в вирій.

Ми сіли з Маргаритою в високу траву під повним зеленим деревом, яке ми прозвали „деревом друїдів”, і дивилися на кришталеві бризки внизу і на хмаряні баранчики над нами. По ріці пліла просто на нас велика китиця червоних троянд.

— Дивись! — кликнула я Маргариті. — Я до-
стану її.

— Не достанеш! — остерігала Маргарита.
І справді. Китиця плила далеко від берега. Пере-
можена, я вернулася до подруги.

— Це символічне.

— Чому, Віро? Яка ти дивна. В тебе ж усе —
нещоденне. Тобі сняться нечувані сни, які повто-
ряються в житті, ти вчишся в сні старі мадрига-
ли, тобі здається, що як ти граєш на скрипці, во-
на зростається з тобою, неначе вона твоє ліве
рам'я, ти чешеш собі, як русалка, зорею коси...
Дай своїй фантазії реальну їжу, щоб не жити
в якимсь фантастичнім світі, дуже барвистім, пе-
ребарвленім.

— Мій світ — зовсім реальний, але вищих ре-
альностей. — Моя відповідь була зарозуміла,
признаюся.

Я полюбила Маргариту. Вона витягнула мене
з моєї самоти в світ безжурного мандрування і
бурлацьких пісень. Часто ми мандрували боса-
ком через ліси і співали, аж небо переливалося,
збирали афіни й суніці і косичилися білим ро-
меном. Природні люди, як Маргарита, підходили
мені куди більше, як засушені академики, запо-
рошені, неначе їх премудрі книги, що не знають,
як кув зазуля і як червоно заходить сонце над
плесом. Вони не вміють розрізнити пахощів ка-
птанів чи морелевих дерев, не вміють втрачати
час, щоб підглядати ластівок в галуззі вогненно-
го куца, або повільну плавбу хмар.

Коли мама знову приїхала, ми брали її з собою
на погулянки, щоб вона трохи віджила серед

природи. І справді: по дорозі в Бебенгавзен вона
бродила з нами босаком по полях і збирала кві-
ти. Ми грали вечорами дитинні гри і клали ра-
зом кабалу. Це я робила, щоб уприємнити їй ті
довгі вечорі. Я тішилася, що вона почала більше
їсти і вважати на себе.

Великдень був того року пізній, і ми рішили
провести його з „мюнхенцями” на прощання.
Програма вдалася чудово: опівночі Всеночна
православного обряду в Оберамергаві, ранком
корональна Служба Божа Моцарта. Славний
ludus paschalis, на жаль, не відбувся того року, бо
один „Христос” був „P. G.”, а другому ще не ви-
росла борода. Вживання перук і штучних борід
забороняє традиція, крім цього „Магдалина”
вийшла заміж і втратила право на свою ролю,
яка, як і другі, є дідична.

Ми перебрили Етталь. Я скинула свій соняш-
ний одяг і вмилася в альпейським холоднім стру-
мочку, а потім витягнулася, майже гола, на са-
мітнім місточку. Довкола — височезні гори,
з яких дує гострий вітрець. Я його назвала опти-
містично „леготом”. Незвичайно блакитне небо,
мряки в долинах, ярко-сині генціяни, які я на-
збирала коло могутньої барокової церкви в селі,
вливалися, наче бальзам, у душу. Соковита ве-
сняна природа довкола перемогла навіть магі-
стра і маму, і вони пішли моїми слідами, кожне
за іншим кущиком.

Магістер зробився старокавалерський. Ми лед-
ве перемовили його поїхати з нами до Гарміш
Партенкірхен і на Цугшпіце. Він спішився до
Мюнхену пити пиво, лаявся за кожну дрібничку

тоненьким голоском, натирав собі ноги, щоб не набралися ісхіасу, боявся ревматизму, не хотів виставити ніс на сонце, буцім то на ньому червоні жилки, і подібне. Правда, що коли йшло про таборову гімназію, він не мав жилки на носі, ні ісхіасів, ні мабуть навіть мокрих черевиків у дощові дні.. І йому завжди були важливіші літературні реферати, як консерви з кінського серця, і інші серця, про які говорив злосливий доктор Микола. Він ніколи не зрікся б своїх самовибраних обов'язків і не заміняв би всі розчарування й недоцінення, зв'язані з тими обов'язками, за вигідне життя, далеке від його ідеалів. А ми з мамою ніколи не заміняли б його дружбу за достатки й гонори, хоч би мали розлучитися, як безгнізді птахи, на довгі роки.

*

Я ходила на виклади професора Теодора і вдивлялися в його овальне лице з гострим носом і лагідною, переділеною бородою. Він висловлювався дуже пластично і прибирав свою мову дібраними вияснюючими рухами. Звук мови можна було назвати співом. Щось було в нього таке жидівсько-італійське, така мелодійність і м'якість. Він говорив про Бога, про найбільшу реальність. Бог був у його устах сонцем, що топилу тверду льодову кору, якою обросло серце. Бог грів душу і входив у неї з усміхом в лагідних очах. Душа колихалася, виступала з берегів, як річка у повінь.

По викладах я йшла в стару готицьку катедра-

лю, клякала в найтемнішій лавці, ховала лице в долоні і слухала гри органу. Потім мої пальці шукали в кишені пальта за олівцем і нотесом. Довкола цвіла іконна тиша, пахнули квіти.

Я писала про скрипку і орган. Я була скрипкою і грала, грала самі питання. І тоді розливалися надо мною Божі слова в органовій мові, заливали мене золотим сонцем, і я стояла в квітчастих шатах, як Сівілла.

ЗОЛОДОЩ

Вистава в українськiм таборi емигрантiв, якою я так дуже тишилася, розiрвала всi прядива моїх великих сподiвань. Підпита публіка була завчасу в долоні, докидувала свої завваги, ходила під час гри по залі, курила цигарки, стукотіла ногами. А на сцені усе було таке гарне. Чому в нас завжди такий контраст?

На одну хвилину я подивилася в очі якогось Онегіна, повні сваволі. Він заходився реготом і пригадував мені широкими жєстами нашу плавбу через Доли і бориславські проходи під повнею. Богдан! Я ледве пізнала його. Мені було тяжко дивитися на таку руїну. Ранком я відїхала. Мене прозвали „перечуленою”, мовляв, це — табори і таборове життя. Мама була лиха на мене, що я, гостя, вийшла під час гри зі залі. Я мовчала на всі закиди і дивилася крізь вікно дзеленькучого вагону на зелений, соковитий краєвид. Ми їхали через високі трави, ромени і дзвоники, а в моїй душі мовчали жайворонки.

Коли я вернулась у своє університетське містечко, на мене дихнула оживляюча тиша чистих вулиць, спокійна ріка, веселі обличчя, холод і лад моєї кімнати. Я знала, що не скоро поїду в гостину, бо на мене ждала праця, так: праця!

Одного вечора я побігла в катедралю. Давали концерт на органі. Церква була півтемна, неповна, через одверті портали віяв травень своїми пахощами. Орган переливався, і я, з дуже криштальним почуттям краси, молилася словами Бетговена:

«Провадь мого духа! Піднеси його з цієї тяжкої глибини, запаленого Твоїм мистецтвом, щоб він сміливо пнувсь вгору в огненному розмаху! Бо Ти, тільки Ти вмєш захоплювати.»

Тоді я стрінула погляд розумних атраментового кольору очей на обличчі, що могло б бути грецькою плоскорізьбою. До нього зверталася одна стара поезія незнані поетки:

З країни чистих душ

Він так сміється, що скрипка плаче,
Він гладить ніжно дерев кору
І носить тихе лице хлоп'яче,
Неначе різьбу елладських рук.

Його я знаю, — немов зросли ми
Разом у тінях великих гір:
Сестрою кожна цвіла рослина
І братом рідним був сірий звір...

Вогнисті сарни вели подругів,
Де мохи сині на пнях цвітуть,
І солов'ями стара яруга
Колись дзвеніла в безплайну путь.

Там нашим душам було весілля;
Посеред цвіту в святім яру
Вінок сплела я з пашного зілля
З тобою, різьбо елладських рук.

Ми зустрічалися часом над рікою. Внизу, під мостом, ріс золодоц, якого я хотіла дістати. Він поклав свою скрипку на міст і поліз сповнити

моє бажання. Золотодошч падав на нас, гуділо літо над нами.

Я найшла на вулиці покалічену вашку і взяла її в свою долоню. Рука задрожала.

— Ти нервова?

— Ні, тільки коли я щось тяжке несу, тоді мені дрижить рука. — Я думала про книжки в течці, він про вашку.

— Як тобі затяжко її нести, то я поможу, — сміявся. Я поклала її в високу траву. Над нами танцювали метелики, і меві лопотіли крилами, наче б хто отвірив і замикав білі книги.

Я була в раю. Книга мого життя розгорнулася в половині.

Він розказував про гарячі соки, які кружляють в цій землі. Вона вродила готику, особливо: готицьке барокко, яким дише велика Трійця віттаря незнаного мистця Н. L. з Брайзаху, або золоті фігури Відіка. Будь-яке з тих дерев'яних тіл варта йому не менше, як твір Буонаротті.

Вночі мені снилися загублені поезії незнаної поетки:

Сон:

Я заплітала в мідь волосся півій
У саді темнолистім,
Де мохи постелилися шовкові
Між грабів пні сріблісті.

Корону з зел і сторчиків сплітала
Мені сестричка люба,
«Недавно ще в саду ти розцвітала
І йдеш уже до шлюбу»...

Зіпни мені серпанок, чуєш кроки?
Васильки та ромени!
Бо вже прийшов, сестрице сіроока,
Коханий мій по мене.

Де солов'ї увечорі сідають
На колихливе гілля,
Там зацвіте шипшиною при гаю
Моє святе весілля.

Кохлихливе гілля в Йоганнеум, на святі літа, оставило для мене віконце. Я сиділа внизу, в широкій цвітистій сукенці, а квартет був улаштований вгорі. Кушці були приязні, якраз там, де грав Євген, вони порозсувалися, я могла бачити його руки і голову, склонену в півтіні на свою італійську скрипку, вслухану в тон дорогого інструменту. Його обличчя було ніжне і суворе одночасно.

Я завжди дивувалася, що люди можуть бити по концерті в долоні, тому й сиділа так тихо між тими оплесками, неначе вони приходили з плянетних сфер.

Свято було чудове, але коли забава кінчилася, зірвалася буря з громами й дощем. Я бажала собі вогненні блискавиці в душу, щоб скріпили мене, мов сталь і золото. Ми мусіли переждати тучу; танок ожив знову, і одним з найбільше вигадкових танцюристів був Максим. Всі обступили його колом, коли він, вигинаючись на всі боки, провадив свою дівчину в бакхантсько оживленим танго. Я не могла вийти з дива, що ця людина потрапила мати стільки облич і що вона колись хотіла остерегти мене перед безвір'ям. Максим стався приклонником екзистенціалізму, це було відоме, і оголосив себе прилюдно атеїстом.

Стемніло, коли ми рішилися йти. Євген провадив мене. Він тримав мене за руку, коли ми

сходили з зеленого горба. Я думала, що гарно б іти так усе життя в таку пахучу темінь.

Ця ніч видобула своїм чаром тихе, дитинне признання до нього. Я переконувала його і себе, що в цьому не було нічого трагічного, бо я думала перебороти себе до творчості. Уста Євгена сціпив якийсь дивний біль, і очі блистіли захопленням.

— Я маю наречену, Віро.

— Добраніч, Євгене. — Я стиснула йому легко правицю своєю, мокрою від дощу, але спокійною.

— Як там було? — Сонні очі моєї мами обстежували мене питально вдома.

— Чудово, єдина, прегарно...

Вночі земля дрижала від громів і блискавиць. Мені здавалося чомусь, що я засувора для себе, але зараз я не думала ставити собі низьких норм.

На другий вечір я перебирала спокійно між своїми паперами: порядкувала поезії, відкладала набік усе, що думала забрати зі собою на вакації, які мусіли, за моєю думкою, бути благословенні для творчості.

На головному мості йшов Євген і каювся того, чого не був винний. Його лице змарніло, очі сіли в глибінь, тільки уста кривавились. Він привітав мене, і я відповіла повільно, неспішно перейшовши на другий бік.

А ввечорі Трістан, який прийшов за книжками, сказав, що в мене від останньої бурі — тіццянівське волосся... Я дивилася за вікном на далеку греблю, де біліла самотня Євгенова постать. Він не йшов під мої вікна, щоб не ворушити мій

спокій, тільки зробив великий закрут, але з того боку ріки він дивився на мій дім, де живе та, який, по його думці, він зробив велику кривду.

— Найвищий час, щоб ти звідсіль поїхала, — кликнула Маргарита.

І я рішилася поїхати до її батьків, сама. Ще зорі горіли на небі, як я минала сонні доми нашої вулиці.

Мій гарячий час плив серед вересу і афинових кущів. Я сиділа залюбки в тіні каштанів і слухала, як гудять зелені мухи. Дні плили без годин, я рідко носила годинник і тільки дивилася, де стояло сонце на небі. Зелені виноградники, пахучі морелі і цвітучі вереси прийняли мене весело до свого кола, і я була б справді невдячною, якби не старалася їм дорівняти. Часом я зривала голівки маку в городі, або лушила горох. Тоді сонце бронзовило мене. Як не було домашнього зайняття, я захоплено читала з сестрою Маргарити „Вільгельма Майстра” на верху між афинами. На піскових окопах над нами колихав вітер коронами сосон, а майже адриятицьке небо вливало в мене спокій і радість. Десь тут же перебігав західній фронт: бачилося окопи і рештки знищення, але довкола шуміли, як давніше, ліси Ваставу.

Часом я бралася за фортепіан, але нераз приходилося переривати, бо мої пасажі й етюди миліли Маргаритиному батькові цифри, коли він перевірявав свої рахункові книги.

Ми вибралися з Ізабель в місто за орудками. Мені треба було нового паперу, гумок, олівців, і там вдалося навіть купити кілька книжок, щоб

збагатити свою бібліотеку, яка від дрезденського налету дуже змізерніла. При цій нагоді ми відвідали в Ізабель 84-літнього професора музики, де можна було теж пограти. Я почала від гам і пальцівок; старенький не займав мене якийсь час. Нараз відкрилися двері, і він неприємно почав мені витикати, чому я не граю з його нот. Щоб його заспокоїти і потішити, я взяла перші ліпші ноти і вдарила початкові акорди, але він видер мені зшиток з-перед очей і почав ганебно лаяти мою гру.

— Ви не граєте, це не гра — це якась дика струя, це — божевілля, це, це — я сам не знаю, що це! — Випхавши мене з крісла, він сам умістився на ньому і почав якусь пісню з танцювальним ритмом. Грав справді незле, до того можна було пізнати, що знався добре на теорії, бо до кожної ноти добирав повні акорди.

Пізніше спитав, чи я також так потраплю.

— Ні, — відповіла я і заграла одну річ, яку знала напам'ять, очікуючи знов нового вибуху обурення. Але старенький слухав, слухав і промовив своїм надзвичайним пфальцьським діалектом:

— Sie sind halt a Künstlerin. Es gibt Leut, die kennen die einfachsten Sach' nit, die kennen nur Großes.*

І він пошкандибав до темної кімнати, що була схожа радше на комірку, і виніс мені звідтам повно різних клясичних нот. Моя подруга здивовано дивилась то на мене, то на старень-

* Ви — мистець. Бувають люди, які не вміють найпростіших речей, тільки щось великого.

кого, бо цей, як говорила пізніше, дуже нерадо викопував свої скарби.

Потім приїхала Маргарита, і я попрощала їх гостинну рідню. То була несподіванка для мене самої. Причина мого від'їзду була проста: Маргаритин і мій характер не відповідали собі тоді. При цьому ми були загорді зрвати, з мого боку, нейтральність гості, з її — лагідність господині дому. Я їхала під претекстом університетських справ, але ще в навечір'я я читала їй відступ про залю минувшини з „Вільгельма Майстра” між бринінням бджіл на білім каменю під високими соснами. Ціла околиця надавалася чудово до книги Гете.

Пощо було розставатися з закидами і терпкими словами? Та ж у виноградниках достигали грона і пахнув переповний верес...

Я привезла з собою величезну китицю вересу і занесла її на могилу Гельдерліна. Там було моє вимріяне місце медитацій. Добре було сидіти зараз же під деревом, подібним до рябини, тільки зі звисаючим гіллям, мов у плакучої верби, розказувати мому поетові про себе і дякувати за ті хвилини, коли я читала його поезії в виноградниках. Я хотіла бути чистою, як він.

Переходячи попри дім Євгена, я стрінула його маму, що робила завжди на мене якесь чуже і замкнене в собі враження. Одного разу я йшла їй напроти і не могла здобутися на відвагу, щоб її привітати, щоб та пані не подивилася суворо на мене. Але тоді, хоч я її особисто не знала, я вклонилась і — о диво! — вона всміхнулась і привітала мене голосом Євгена.

Всі подивлялися вдома мою фігурку королевича-жаби, яку я зробила з глини й кольорових кораликів. Навіть сухий логічний Раймунд хотів, щоб я йому таку зробила. Я зробила б йому може яку сову, але не королевича-жабу, бо з ним маю зв'язане одно переживання.

Євген побачив у мене цю фігурку і захопився. Я хотіла йому подарувати, але він ще завчасу сказав:

— Моя наречена студіює різьбарство. Їй би вона теж дуже подобалася.

І не раз усі наші геройсько витримані хвилини, великодушність, зречення, переріже один малий жест заздрости.

Я не подарувала йому королевича-жаби.

Коли Маргарита вернулася, усе було по-давньому. Ми зробили собі навіть прегарну мандрівку в осінній мрячний день, зі скісними променями на росах і останніх дзвониках та генціях. Ми назбирали повні наплечники зірчастого моху, до того Маргарита проводила на флейті мої пісні. На тій мандрівці ми добре уплянували наше університетське свято, на яким я мала читати, між іншим, переклад моєї новелі.

На університеті було багато праці. Я здала іспити до вищого семінара порівнюючої літератури. Питання були гострі і короткі; вимагалося таких самих відповідей. Я писала реферати і працювала над проблемою трагіки — темою, яка мене розривала ціле життя. Можна було мене стрінати в бібліотеці, заритій в Софокла, або просто на вулиці з течкою, повною трагедій.

І тоді я побачила Євгену наречену — золо-

товолосу княжну. Я стояла в вікні і дивилася на ріку, коли вони проходили поруч нашого дому. Вклонилися обоє приязно, особливо вона — дуже граціозно. Я пізнала її одразу: Раїсу з батькового шпиталю, і дуже зраділа. Вона, бачилося, щось намагалася собі пригадати, але не пригадала, а я не зрадилася.

Моя дорога мама подарувала мені на ім'янини золотий рівнораменний грецький хрестик, який мої уста цілували щоранку і щовечора; в кожну тяжку годину. Часом я закрадалася тихо до бібліотеки проф. Теодора на сповідь, де висів готицький хрест, під яким він правив щодня Службу Божу, жертвуючи її за Гітлера або Сталіна, щоби покаялися. Проф. Теодор казав радіти коханням, як даром від Бога. І я раділа, хоч воно мене спалювало.

Давні хуторяни Орисі врятували мене від холоду-голоду і запросили на Різдво до себе. Вони дали мені свяченого вина і казали повторити традиційне: „Ich trinke die Liebe des heiligen Johannes“.* Я читала надзвичайно зворушена книгу життя Трістана й Ізольди. Пахли свічки, на печі пеклися яблука, і заносило медяниками. Свят-Вечір! Прийшлося проводити його вперше без мами. Бідна, як вона тішилася моїм звичайним листом, навіть без поезій, як завжди. Але я написала нову казку: „Царівна і соловій“, яка вродилася з тих казок, які колись мені розказувала бабуся з Тюдова. Надворі котилася снігом велика повня; Зоя сказала б, як „сковорода“.

* Я п'ю любов святого Івана.

Про Зою треба б писати нову книгу. Через ряди літ ми не перестали бути вибраними сестрами і слідували одна за одною на віддаль з побоюванням, надіями, гордощами. Вона, як комета, міняла Відень на Лондон, Лондон на Рим, вірна своїм пензлям і барвам, задля яких посвячувала все і всіх, і мене з усіма, бо писала мені рідко. Але коли її занадто мулило серце, тоді я діставала справді довжелезного листа, в яким можна було затопитися цілий вечір, як у порядного розміру романі. Зоя була сама, Зоя недоїдала, Зоя хворіла, Зоя не мала грошей, але Зоя здобувала медалі на академіях, виставляла картини, малювала!

Хоч було 25 ступнів морозу, я милася надворі снігом, і селяни не могли вийти з дива, що я не простудилася.

Знову почалися виклади. Трістан напалив без відома своєї матері в кімнаті, де мені дозволили грати, і за це вона йому таки при мені звернула увагу, що вистачає вже її добродушність і щедрість з фортепіаном. Я постановила собі не користати з дальших запросин. Дивні люди: вони переважно не злі, вони задрібні, щоб бути справді злими.

Почалася весна.

„Чи Бог не говорив бурею?“, читав професор Теодор. Ріка каламутна і бистра, повітря тепле, вогкаве. Містечко збудилося, пригадало собі старі студентські часи. Я прибрала наш семінар в замок на горі шутками, барвінком, блющем. На столі розложила ручно мальовані столові картки, студенти привітали професора веселим

канонем і скрипковою музикою. При гіркій каві сипалися дотепи, поезії і сміх дуже щедро. Коло півночі свято скінчилося, але мала горстка студентів, і я між ними, пішли досвятковувати приватно старими мадриґалами і . . . налисниками з цукром в однім старезнім студентським домі, де на стінах висіли кольорові студентські берети і шпади.

Трістан питав мене, щоб Маргарита не чула:

— Як ти можеш приятелювати з такою фізично поганою істотою?

Маргарита потягнула мене за рукав:

— Чи ти не бачиш, що цей Трістан тобі — не товариство?

— Я знаю, що можу зробити з нього, що хочу. Тут — моє творче захоплення. Мій твір має бути великий.

Ми попрощалися всі над рікою і пішли одним додому. Трістан засвистів з-за ріки початок Шубертової симфонії h-moll, який був моїм кличем. Я переходила якраз попри Євгенів дім і почувала, як він відізвався на роялі своїм докінченням. Крізь відчинене вікно лились такі спрагли, пристрасно-болючі тони, що я стояла під домом, спертим на колони, і не могла відірватися від них.

День пізніше я прийшла до нього ділово, — за книжкою, мабуть. Він бавив мене грою, казками, приказками і ніяк не хотів пустити додому. Було холодно в кімнаті Євгена. Я хотіла визбирати квіти бузку, які обсипувалися з моєї великої китиці, але Євген не дозволив:

„Лиши так, — це мої святощі“. Я сіла на ко-

ліровий диван і схилила голову на поруччя низького крісла. Євген був такий дивний, він грав самі орфічні акорди.

— Я нічого про тебе не знаю. Ти — така загадкова. Ти вимовляєш найважливіші речі як-найтихіше, або й не вимовляєш, — сказав він. Потім він грав мені зі своїм братом арію Рegera на фортепіяні і чельо.

— Це тільки для тебе. Як інші прийдуть, ми перестанемо.

Чельо хлипало, як дитина над першим горем. Євген стиснув уста мало не до крові над роєм.

Я пішла досить поспішно, і коли я кілька днів потім плавала з Маргаритою в зеленій непрозірній воді, вона сказала:

— Євген уважає, що ти його ненавидиш. — На-те Некар шумів, як еольська гарфа.

Часом мені здавалось, що я тільки гість на цій цвітистій землі. Чи не вродилася я в відповідний час? Чому я не Беттіна Brentano чи яка інша жінка романтики? Я мала б тоді можливість промовити до світу, мала б слухачів. Тоді перед очима явилася одна велика і самотня постать: Гельдерлін. Для кого він творив? Чи не для своїх богів?

Пахли червоні, як грань, троянди над Некаром, шуміли хвилі за старою греблею, гудів зелений горб. Галас і гра на гітарі. Почались найгарячіші дні літа. Я бігала щодня розпаленими вулицями в університет, в мармуровий холод високих заль. Вечором по Некарі плили човни повні молодих людей, і далеко розносилися мадригали і студентські пісні безжурних, добрих часів.

Приходив Трістан, брав мене за руку, і ми плили разом з літом і хвилями, в яких купалися золоті зорі. Ми йшли в студентський лісок зідхань, сідали тихо між шуварі й плакучі верби над рікою, де через стовбури дерев проглядав повний місяць. Говорили мало, хіба, що він з відданістю дитини починав дякувати за те, що я подарувала йому вечір.

По довгих днях сухої горячі, перші краплини дощу віссалися в землю. Жнива, збори овочу... Трава всюди була жовта, брунатна, потік, що впадає до Некару, висох до дна, ріка, сама дуже помаліла, стала наче густа. Можна було почислити ті краплини дощу! Повітря знову отяжело. Було неможливо працювати в книжках, голова не видержувала. Я їздила з Трістаном далеко за дрсвами до лісу і помагала двигати колоди на стежку, щоб їх могло пізніше вантажне авто відвезти в місто. Потім ми збирали на полі колосся, яке позалишали селяни на стерні. Який дорогий був кожний колосок! Сонце слало свої пекучі стріли, а ми збирали таки цілий день пів мішка удвох. З цього було пів мішечка зерна... Не легко було боротися з життям.

Але життя — таки прегарне молодим. Тоді, коли ми їздили каяком по Некарі з червоним лямпіоном і я найшла в воді рожевий фльокс, що впав до ріки з одного святково прибраного човна, я не думала про страхіття голоду, який починав говорити нам з очей.

Трістан падав передо мною на коліна, наче перед ідолом, бо його хмарний батько мав сказати, що ще ніколи не бачив таких промінних очей, як

у мене. Трістан бачив тільки тоді, коли хто звернув йому увагу.

— Я потрапила гордо нести трагічну долю. Як було б зі щасливою? Чи не стала б я звичайною? — сказала я йому.

Минуло ще одне свято. Тим разом Євген супроводив мене на скрипці. Ми грали Пасторалю Корелі.

— Шехерезадо, — промовив він тихо, і я відчула його глибину — страшну і манливу. Крутіж, в яким я мусіла втопитися.

О Раїсо, сестро з шевченківськими очима! Невже ж я теж, як і твої вороги, мала б зробити тобі кривду?

Я хотіла так дуже клякнути до стіп професора Теодора і слухати його добрих, батьківських слів. Хай би сказав:

— Дитино, ти ж не хочеш бути несправедливою. Гріх так мріяти.

Але професор Теодор мовчав мені. Він лежав уже тоді спокійно кілька кроків від Гельдерліна і не міг мені дати розгрішення. Ми почувалися нараз зовсім самі. Мама почала робити нові пляни — фантастичні і нереальні: пляни про плавбу через океан так, як зробили магістер і доктор, вічні піонери своїх ідеалів, хочби тільки магістерських і докторських. Перша реакція в мене була — втеча. Там, де мене вночі ховало цвітисте накривало і кризь вікна заглядали зорі з лісу, де росли літом ліскові горіхи і солом'яники в городі, які я сушила на вікнах.

Я ходила на прощу до вітара Пресвятої Кро-

ви в Вайнгартен і під покров Равенсбурзької Мадонни.

Потім я кинулася святкувати карнавал, навіть з Максимом! Ми ходили цілі три ночі з одного балю на другий, і я протанцювала наскрізь підметки моїх черевиків. Містечко було прикрашене колірними фанами з веселими дзвіночками на кінцях, малі й великі танцювали по всіх-усюдах: по вулицях, по столах в ресторанах, на водах. Можна було побачити маски й убори великої мистецької вартости: чарівниць зі Шоррен, з живими гілками ялиць і шишок у волоссі, і інші, витісунані з липового дерева і мальовані, з хвостами лисиць і великими перами. Вони нагадували страшні грецькі театральні маски при бакхантських святах і пірах.

Але я відчувала чимраз дужче, що ми висимо в повітрі, неначе осінні листя на гілках. Вернувшись додому, я кинулась працювати, писати свою докторську працю, видавати поезії, співати в університетському хорі. Всього було мені замало, ніколи я не була з себе вдоволеною.

Гнітюча самотність западала в стіни нашого дому, ставала середньовічними тортурами для мами і для мене.

Тітус, по промоції від'їхав до своїх рідних, десь у Райнляндію. Раймунд почав практикувати на провінції, одна Маргарита додержувала нам по-трохи товариства. Я звернула Трістанові увагу на її прикмети, і він почав нею цікавитися. Зовсім по моїх плянах. Але я не схиляла голови, і мене називали принцесою, бо я писала свою докторську працю в замку.

Євген уважав, що я могла б бути темою модерних романів. Ми бродили разом по зелених мокрих луках, через розмерзлі потоки, крутилися вулицями того чарівного міста, яке я таки рішлася раз на завжди покинути.

— Ти є кома, минаєш так скоро, ти є осіннє листя, сарни в лісі...

Він прочитав мої казки і сказав, що вони його цікавлять куди більше, як усі мої наукові праці.

Я вже хотіла відіхнути десь на білім кораблі, що плистиме в барвистий південь, де цвітуть такі квіти, як на картинах Гогена.

І прийшов той день:

Трістанова мама грала мені давній евангелістський хорал:

„So nimm den meine Hände“.* Маргарита плакала.

Мама і я, — дві жінки, рішилися здобувати Новий Світ.

Євген приніс мені на прощання галузку золотодощу.

* Візьми мої руки.

ХЛІБ НАШ НАСУШНИЙ

Париж зачарував мене. Я забула всі менше приємні переживання в консулятах, забула втомлені ноги і майже цілу ніч любувалася грою світел на грифонах цього міста, легким ходом перебігаючи з Жанною освітлений Лювр, недійсні статуї його городу, сотки світел на площі Конкорд.

В той самий вечір мій університетський хор співав без мене „Mathäuspasion“* Баха в катедрі...

— Як ви можете, Віро, їхати самі в невідомий континент, і то без грошей? Не уважаєте, що це легкодушність?

— Будьте, як птахи неба, що не сіють, не орють, а збирають, і будьте, як лілеї в полі, що не журяться своїми уборами, а Батько Небесний їх краще зодягає, як Соломона в його славі...

— Тоді краще йти в монастир!

— Жанно, я надто люблю барвисті узори українських вишивок на моїх рукавах, або хоч би ці криві лінії моєї паризької хустки, з мальованими дивовижними крилатими рибами, мушлями і морськими кониками, — щоб іти в монастир.

— Ах, уже знаю! Десь там у бразилійських дебрах цвіте для вас щастя!

* Страсті за евангелістом Матвієм.

— Кожний має інше поняття про ту квітку, Жанно. Я знаю одно: я не можу бути по-міщанськи щасливою. В Люврі ви молитесь до Монни Лізи, як до Мадонни. Вам видається її зеленкувате тло невимовно ніжним, жіночим. Ви любите Європу і її стару культуру. А потім ви йдете на мексиканський фільм, і вас очаровують барви, трохи пересичені, але казочні. Прегарна мексиканська дівчина з червоними губами й білими, як слонова кість, зубами, її чорна сукня з пасмисто-кольоровою шарфою, пізніше зелено-синя спідниця і жовта, як кукурудза, блюза, гладка зачіска, вогненні заходи сонця і вечорі над озером — гарячі, як мої сподівання в Бразилії.

— Ваше серце — це пляшка з чорнилом. Не розумію вас: ви подружили всіх цікавих мужчин довкола себе і такі щасливі, як метелик на легких крильцях.

Ми зайшли в Нотр Дам, і я купила дві свічки: одну для смугляволицької Марії, другу для Терезії з Лізьє, в якій я просила щастя на дорогу до нової землі.

Потім дихали морські велетенські груди, великі риби плигали над солоно-пінистими гребенями, скигліли мєви. В Лісбоні не стало грошей на ексакападу в європейський центр, але й пощо? Він такий, як у всіх великих містах. Ми пішли оглянути одне передмістя, крикливе, камінне. На стрімких вуличках співали продавці риб і овочів, брудні хатини, як голубники, позліпалися одна до одної, на мотузках сушилося сорокате плаття, проходили каліки, діти, поморщені лица від чудово-свіжих, смуглявих,

цвинтар з білими гробівцями світився серед темних піній. Що ж нам було б з того, коли б ми сиділи в модернім ресторані і дивилися зі шкіряних фотелів через широкі вікна на рух лісбонських вулиць?

Святий Франческо! Дай мені завжди порожній гаманець й уста повні поезії! Коли ми дочалювали до Канарійських островів, Великий Віз попрощався з нами. Ми вийшли в Ляс Пальмас на сушу, щоб оглянути панораму стіжкуватих вулканічних гір. Пальми, цвітучі олеандри, аґави, голубий залив і жовтий пісок. Ми постукали до дверей одної зачиненої церкви. Відчинив її обсмалений, суворий священник. Ми ввійшли, і на нас війнуло кадилом і холодом. Нараз ми станули здивовані, зворушені: на бічному вівтарі стояла ікона візантійської Матері Божої Безнастанньої Помочі. Боже мій, так далеко, так далеко!

*

Яка розкіш тримати морського метелика в руці! Яка розкіш бачити захід і схід сонця на океані! Схід сонця — полум'яний над окружними горами Ріо де Жанейро! Сонце виринали з-над стіжкуватої гори, як вулкан, а потім над найкращим заливом світа, над рожевою гаванню, над кораблями, — Христос з Корковадо розвів руки, щоб пригорнути нас.

На нас ніхто не ждав у пристані Ріо. Ми були чужі, невітані, і провели останню ніч на кораблі, мов сонні, вдивляючись в бенгальські світла гавані. Потім прийшли бананові дерева з Сантос і

турбота про хліб насущний. Ми всіли в гірський потяг до Сан Павло — через водопади і прогалини, — звідти в звичайну одноторівку до столиці Парани, Курітіби. Була зима з цвітучими трояндами, білими каліями і магноліями. Родили всякі відміни помаранчевих дерев: мімози, ліми, цитрини, червоніли каки, достигали соковиті жовті сливи, фігі й овочі „пінейрів”, кріслатих парасоловатих дерев, схожих на наші сосни. По садах росли велитенські кактеї й обрамовували південні вілли. Ми опинилися по шуканні прибіжища в одному з монастирів міста.

І тут була така кімнатка, яку ми залишили в старім світі, тільки на піддаші. Стеля протікала, з вікна текло до кімнати — все по-старому. Ми оглядали з мамою сумні рештки колишнього майна і усміхалися.

Почалося нове життя: я давала лекції фортепіану на розстроєнім іструменті і, косичившись квітками або ягодами, уявляла себе старомодною панною в відцвілім замку. Мене не хотіли розуміти, чому я не старалася зробити своє мистецтво засобом заробітку, навіть мама робила мені докори, чому я носилася з ідеєю друкувати поезії, коли не було грошей. Вона вважала, що не працюючи практично, ми були „мертвий матеріял” нашому громадянству. Мама справді мала рацію, бо незабаром наші громадяни почали висмівати мене з моїми „черешневими сльозами” і „банановими місяцями, що паляться тихо в зеленіперих вахлярах”...

Я почала переглядати мою докторську працю, якої тема „Марійські легенди” дуже надавалася

до католицької Бразилії, але Марія — була мені найбільша святість, філософічно глибока й трагічна в житті і безмежно величала в небі, тому я не любила її стилізації, пересолоджування, не любила її статушок з цукру і порцеляни в дешевих крамницях і на обмаєних штучними квітами вівтарях. Я пригадувала собі, як на цю тему говорив Тітус: в середньовіччі хтось мав запитати якогось папу, чи добре заживати таблетки в формі маленьких Богородиць, і папа відповів, що дуже добре, здорово. Тітус толкував це гумором папи, але треба знати панічну повагу найбільш неможливих марійських легенд: тоді вірилося так. Бразилія була подібна де вчім до європейського середньовіччя, і я не знала, як прийняли б когось, хто здіймає серпанок з її наївних задивлювань і казок.

Приходили листи зі старого світу. Трістан поважав мене далі листовно, і я тишилася, що сталося те, чого так дуже хотів його батько: я перевела Трістана через юнацькі бурі на другий берег — мужність.

Мені здавалося, що найкраще бути самотньою: переживати свобідно і неділено всю красу, особливо красу облич. Самотнє життя — більш містичне; Бог посилає йому глибші сни. Я мала часом справді біблійні, легендарні сни. Мистецтво було мені священицтвом. Може навіть католицьким священицтвом з целібатом. Я була переконана, що людина — завжди сама в останньому, хіба що стоїть перед обличчям свого Бога. Але все ж таки мені хотілося зробити для Євгена щось божевільне: вийти за будь-кого заміж і на-

писати йому іронічного листа, щоб він зажурився ним на смерть. Але зараз мені нагадувалися карі шевченківські очі, тоді я уявляла собі, що сказала б настоятелька монастиря, якби знала мої оригінальні бажання, і мені ставало весело. Настоятелька певно відібрала б мені мій білий серпанок, який я дістала „ad usum“* до св. Причастя...

Сестри радили, між іншим, молитися до св. Антонія, щоб найшлися наші скрині, які ми окремо надали, а я сказала, що св. Антоній має напевно краще завдання в небі, як бути моїм спедитором. Деякі сестри вважали мене від тоді еретиком. Коли скрині прийшли, сестри цікаво приглядалися розпакуванню, але як побачили, що вони майже всі повні книжок, почали ломити руки і жалувати мене. Для бразилійців християнство — часто романтично-сентиментальне поганство, а я любила з усіх релігій найбільше весілля задумливого Риму й золотої, квітчастої Візантії моєї церкви. Я обсипувала всіх святих на золотім тлі небесних ікон сотками молитов, щоб допомогли мені скоро здавати докторський іспит в Ріо, бо годі було заробляти дрібняки за лекції, або сидіти серед величавих гортензій і тонкотятих, наче хризантеми, роменів під пальмами або полоти грядки петрушки, або співати під вечір в садку. Я молилася на кораликах із бразилійських ягід „Богородице Діво“, а „пінейри нагадували мені дванадцятираменні свічники.

Мама клала вечорами пожовклі карти й вди-

* До вжитку.

влялася допитливо в мальовані фігури. Але вони не хотіли їй сказати, коли вона зо мною житиме в нашій домі під скелею в Ріо, де співають цвіркуни і ліниві черепахи гріються в білому піску під деревами. І мама не витримала в хороненім монастирі: вона поїхала — без мене — шукати поплатнішої праці в столиці. Того дня я не плакала за нею. Я ходила по вогкавім піску саду, мені хотілося творити щось свіже, молоде, гіркаво-терпке, як ягоди дерену і такий настримний вітер, що гасить жагу.

Я любила свіжу, навіть холодну погоду, як любила колись холодні Черемошеві пни і купелі в вересневій Рибниці. Але я ждала на мое тепло в Ріо, на маму, з широко розгорненими раменами.

По моїм іспиті португальської мови настоятелька взяла мене з матурантками гімназії на прогулянку літаком до Ріо Гранде до Сул. З того часу в мене осталося кілька листків щоденника:

«І ось ми в столиці «гаушів». Довкола міста розливається широка ріка і просторі рівнини, такі інші, як гориста Парана. Матурантки співають бразилійські пісні, але вони не те, що ми з Зоєю колись були. Я бачила, як одна з них плакала голосно перед дзеркалом.

Цей край — чудовий. Тут розхрістані столітні дерева, яких пні ширші, як хата. На їх корі паляться синьорожеві паразитні квіти, в їх листі кучерявиться пнучий мох, який тут називають «дерев'яна борода». Ми були на мандрівці за рікою Гваябою, найширшою рікою, яку мені прийшлося стрічати в житті. Переплили пароплавом на другий бік, потім справжній «гаушо» в широким, морщених чоботах повів нас на хутір святої Іза-

білі. Там чистий рай: цинамонові дерева холітають довгими стручками, а трава — наче українська — м'яка і зелена. Співали пісні — такі журливі. Я вже їх маю в нотесі. Може їх колись і настоятелька співала, коли вона ще звалася Лавра — Марія? Не знаю чому, але природа говорить до мене більше, як люди. Я ніколи не втомлююся серед природи так, як між людьми. Інші дівчата їздили на сідлах верхом (витинаних, гаушівських), — я чомусь не йшла з ними. Мене кликали дерева евкالیптів, голяб і цвітучі брусниці. Якби так листок евкالیпта міг лікувати теж душевні рани...

Вчора ми були в Сан Леопольдо. Заскочила нас страшна злива. Ми йшли по семеро під двома плащами сестер, що служили нам за парасолі. Але варто було скупатися в дощі, щоб бачити пізніше величаву бамбусову алею монастиря, олеандри, пальми і цвинтар з могилою одного святого монаха серед фіялок. Я взяла собі одну фіялку на спогад.

Іншим разом ми зробили собі прогулянку автобусом здовж ріки, що впадає до озера дос Патос. Над її берегом цвітуть найкращі сади і стоять чудові віллі. Дивні назви місцевостей там: Новий Вєфлесем, Смуток і подібні. Це все так тяжко віддати на папері: клекіт ріки, сильний вітер, біле каміння на горбах, зелені, дивної краси, левади, стави порослі жабуринням, зелено-жовто-помаранчеві хати «гаушів», — все те наповнило мене якоюсь сумовитою красою.»

*

Нарешті я діждалася від Зої листа! На весну вона вже буде дипломованою артисткою-маляркою. Як я радію! Прощаю їй навіть те образую-

че: „я люблю над усе свої пензлі і фарби”. Рим, Помпеї, Капрі і Неаполь очарували її своїми зіставленнями барв і ліній. Зоя буде щасливою, Зоя вийде заміж, бо вона хоче мати діти, щоб їх малювати.

Сьогодні я пішла за орудками в місто. Було гаряче, і я замовила собі стоячки в кафе морожене. При однім столику сидів якийсь доробкевич з перстнями на обох руках і пакав густі клубки цигарового диму. Мій зір пішов з перстени по рукаві з англійського сукна аж до цигари. Мене цікавило його обличчя. Хмара порідла і відслонила... пана Телеймона! Я мало не кликнула вголос, але він вдав, що не бачить мене, і заслонився знову цигаровою хмарою. Справді міняються часи!

*

За один день я написала Миколаївську виставу на 8 великих сторін. Усе віршоване і досить тепле; будемо грати її на пластових сходинах. Собі беру, очевидно, ролю Антипка.

*

Св. Микола приніс мені „Камену” Зєрова, книгу, яка мені во дни они згоріла в Дрездені, яку я леліяла роками в моїх снах. Вистава вдалася добре; Антипко вив'язався знаменито зі своєї ролі. Він тепер, між іншим, співає сольове „Magnificat” на святі для нового латинського архиєпископа... Моя роля — за кулісами, що мені дуже

припало до вподоби. З самого представлення (Життя Матері Божої) маю мало надхнення. Мені смішно співати за завісою „Beata es, Maria”, тоді як св. Єлисавета на сцені тільки рухає губами. (Річ у тому, що ця артистка не вміє співати). Ціле представлення таке солодке, як лихенькі святі образочки: ангелики в синіх і рожевих сукеночках, картоновий вефлеємський ослик, на яким Ісусик втікає до Єгипту, і подібне. Одному ангеликові трапилася пригода, бо представлення потривало довго. Потічок поплив аж за куліси.

— Що це? — здивувалася там настоятелька.

— Нічого, це тільки вефлеємський ослик, настоятелько, — потішила я її.

Часом все виглядало на блясфемію. Тоді, коли перед завісою люди слухали перечуленої деклямації про болі Матері Божої, на сцені готовили живу картину „пієти”: прикручували якраз руки й ноги дерев'яному Христові, якого пізніше мала взяти в рамена вимальована, на рожево вдягнена, Марія...

*

Я пізнала несподівано одного аргентинського францішканця, з яким дуже цікаво можна дебатовати. За його вказівками я почала працювати в католицькій журналі „Itinerarium“ в Буенос Айрес. Журнал прийняв частину моєї докторської праці до друку і замовив у мене критику на „The Power and the Glory” Граама Гріна.

Оглядаю прекрасні візантійські малюнки мого

нового приятеля. Щоб йому впало хоч на гадку подарувати мені кілька з них!

*

Ніщо не тримало мене в Курітібі. Я вже поздала всі обов'язкові іспити і поїхала туди, куди мене кликали обов'язки, за мамою, що не може бути більше самою і за собою, бо мені не служить провінція. Я цілувала добрі материнські руки настоятельки і слухала її мудрих слів. Потім почіпила на її чотки свою золоту св. Терезію з Лізьє. Вона дала мені свій бляшаний медалик, та я волію її „glesin ringelin“ як „der suniginne golt“*. Курітібанці остерігали мене, що „люди в Ріо живуть без Бога”, але це залежить зовсім від людей, а не від Ріо. Святий є, як орхідея, що живе серед гнилі і цвіте для Бога. В кімнаті нашої хазяйки є чудова ікона Пречистої, якої лиця й руки мальовані, а ризи куті зі срібла. Ця ікона приїхала сюди з нею з Великої України. Я кладу перед цією іконою завжди свіжі квіти в червону лампадку.

*

Вчора був початок весни. Тут, у підтропічних зонах, немає такої глибокої різниці між порами року, як у нас. Тут завжди зелено, вогкаво. І літом, і зимою бувають бурі з блискавицями, бувають ночі, як зоряні верети, над вічно безсонними хвилями.

* «Скляний перстенець», «королеви золото».

Але вчора можна було відчути початок весни. Здавалося, що море пахне конваліями, те південне, темноголубе море...

Сьогодні Страсний Четвер, а потім — Великдень, далекий від гомону дзвонів і гагілок, хочби пластових у Курітібі. А потім знов сірий будень: гімназія, шкільні задачі і т. д.

*

Велика П'ятниця. Я була в церкві, але вона не була схожа на Божий дім, тільки на великий театр. Ісус — не знятий з хреста, тільки сентиментальна лялька, Марія — маріонетка з восковим лицем. Боже, Боже, як Ти можеш на таке дивитися? Це не християнство, це — поганство намальоване на католицько.

Мені снилися орхідеї: рожеві, жовті, фіялкові. Вони росли високо на тропічних деревах, і я хотіла пнутися за ними. Може вертається до мене епоха біблійних снів.

*

Христос Воскрес! Ми обидві (мама і я) були досвіта в церкві. Потім я покропила „свячене” йорданською водою, яку мені післали хуторяни Ориси, і співала великодні пісні: „Плотію” і „Ангел вопіюще”. Зі свяченого (двох крашанок, тістечок і овочів) вже ніщо не осталося, але над книжками я виставила три найкращі малюнки від мого друга — францішканця; середущий (серце Христове) має напис: „Ego sum resurrectio et vi-

ta”*. Ці малюнки дуже гарні, особливо два з них — візантійсько символічні. Один представляє Діву Марію з піднесеними долонями, а в ній Ісус, наче в сонці, в округлім світлі. Я сама вибрала собі цей малюнок на прощання.

*

Мої дні повні шкільної праці. Я майже не маю часу на інші речі: вже довго нічого не писала. Аж тепер відчуваю, що це таке боротьба за хліб насушний. Хотіла б, щоб мама не працювала більше, ще й до того так тяжко; вона стала така худа й так постаріла.

Найприємніші мої хвилини — це вищий курс англійської мови, де ми якраз читаємо Шекспіра. Я вдягаюся скромно, по-спортовому, а інші виблискують декольтами і дорогим камінням. Бразілійки хочуть читати любовні ролі; я голошуся на характеристичні, такі, як ролю Мальволія, якої ніхто не хотів читати.

Одне з найкращих християнських свят сьогодні. Я співаю: „Spiritus Domini implevit orbem terrarum”** — прекрасний григоріянський хорал. Хай Святий Дух дасть мені свої щедрі дари, особливо духа покори мені: гордй, нетерпеливій.

*

Святойванська ніч! Зоряні ракети летять над Ріо й гаснуть в океані, стріляють вогні, летять

* Я — воскресення і життя.

** Дух Господній сповнив земську кулю.

вгору бальони, всі співають танцюють, плигають через полум'я ватри, а я... корегую латинські задачі... Одначе під час липневих ферій я хочу забути мою незavidну професію гімназійної вчительки і обмандрувати цілу околицю: Корковадо, Цукрянйй Стіг, Острів Пакетá, Петрополіс, Терезополіс і гору Га́веа, якій приписують містецьку форму, витесану в кам'яній добі. Добре хоч, що моя нова подруга, — Мір'ям, любить мандрувати і має дві флейти і три співаники! Нас манять зубаті пасма гір, що синіють серед океану, одні за одними, дальші вищі як передні. Серед маркантних верхів Серра дос Органс можна розрізнити „Божий Палець”, що підпирає небо.

*

Ута і я кинулися одна одній в рамена, мало не розбили її інструменту. Люди, що пхалися крізь розкриті двері за автографами, дивилися на нас зі здивуванням. Ута грала для Німеччини, щоб приеднати своїй країні за кордоном серця тих, які мали жаль до неї. Утині концертів заробітки йшли на жидівських дітей, яких батьки згинули в газових камерах під час гітлеризму.

Вона сказала те, на що я ждала з острахом і надією: Євген і Раїса подружилися. Вони стрічалися часом на своїх турне, грали навіть разом. Ех Уто, Уто, — якби ти знала! Але про багато речей мовчать уста поета.

*

Пізнаю через Мір'ям бразілійські кола патриців і починаю цікавитися незвичайною бразілійською культурою. Господи, який широкий, пребагатий світ! Скільки закопаних скарбів у музиці, мистецтві, поезії! І цього всього не бачиться спершу.

*

Було щось, що зворушило мене в Бразілії глибше, як уся її тропічна краса: *as favelas*, ліп'янки вбогих негрів на окружних горах Ріо де Жанейро, і спека на північному Сході.

Ліп'янки негрів, куди затікає нічною дощ, і їх жителі з рахітичними старолиціми дітьми, які ждуть ранками на схід сонця, щоб посушитися. Ліп'янки, де царить розпуста і всі пристрасті світу під звуки сенсуального самба. Ліп'янки — голубники приліплені до скелі, без води й каналізації, докір модерним багатим домам внизу над заливом Гванабарою і їх мешканцям, що так байдуже підносять свій зір на гори.

Або спека, та шалена спека десь в інтеріорі Алягоас чи Сеара, що жарить навіть такі груболисті рослини як альое, кактеї і агави, вбиває спрагою, забирає їжу людині і звірям, жре стопи втікачів, що несуть своїх мертвих з собою в сітях під гарячим і байдужим місяцем десь на південь, де має цвісти те чудове Ріо де Жанейро, багате в зелень, овочі, море, кораблі, можливість заробітку, многообіцююче, веселе в карнавал...

А потім на вулицях Ріо, по гавані, на базарах валяються не люди, а тіні, що вже не мають сили ні просити милостині, ні підстелити газету ніччю під своє тіло десь на тротуарі або перед чужими сходами. І ростуть заєдно ліп'янки: *as favelas* . . . Ростуть пропорційно з новими хмародерами, і нема вже святого Франческа, щоб потішити убогих і розкрити їм рай, тільки большевицька пропаганда використовує їх біду для своїх агітаційних цілей.

Десь кричать про прогрес, випробовують водневу бомбу, пишуть про смертоносні промені, про перехилення земної осі, про радіоактивні дощі, але ніхто з тих мудреців не придумав атомового хліба для бідних . . .

Нові винаходи для людства остаються власністю тих, які і без них могли б обійтися, а убогі — завжди ще використана і здеморалізована маса.

І нараз я відчула мистецтво, яке вродила ця земля: яскраве, як паразити на пнях, трагічне, як життя, мелодійне, як ритм бронзових тіл. Я зрозуміла правдивість спраглих облич, обвислих грудей в матерей, визиваючих поглядів вуличниць. І над ними, як над вежами церков, висіло Боже небо і ласка з милосердям Господнім.

Я полюбила Бразилію.

*

Ночі бувають часом повні порожнечі. Пригадуються останні Христові слова. Якщо я була колись певна, що Бог провадить мене за руку

над прірвами, так тепер я переконана, що Він пускає мене в ті прірви, де тільки німа розпука, безвиглядність, одноманітність, мов в Дантовім пеклі. Я знаю, що це — ласка бути такою самотною, але чи стане в мене сили, щоб прийняти стільки ласки нараз?

Що буде з мамою, що скінчила вчора 50 років?

Що буде зі мною: поеткою, жінкою, українкою?

Які перспективи для мого молодого життя? Хіба підуть усі мої зелені соки на боротьбу за екзистенцію? Напевно я не гіпохондрик і з кожного променя роблю ціле сонце, але з чого я його зроблю, коли довкола мене тільки мряка? Хіба, як свята Терезія з Лізье: з невдач, з турбот, зі сліз?

На жаль, я більше Марта, як Марія.

*

Орисі народилася донечка — Оксанка. Тепер я ходжу й думаю про неї: невже вона теж нам „затратиться”? Там, в Канаді? . . . Буде, може, думати по-чужому, щебетати по-чужому, молитися . . . ні, ні! Не pozwоль, Боже, заплямитися невинним дитячим устам.

Але що ж нам останеться з неї? Тіло з батьківського роду? Але дух, іде про дух, бо ми боремося проти матеріялістичної концепції життя!

Якби Шевченкові слова жили між нами, не було б у нас такого нахилу до оточення; ми мали б більше домінуючий характер і надавали б нашому оточенню звичай. Але „Кобзаря”,

евангелію моєї юності, відрізав від нас океан, і чужий континент затирає чимраз дужче наше обличчя...

*

Вчора я пізнала в автобусі одну марксистку. То не була агітаторка, але проста жінка з вродженою інтелігенцією. Ми боролися ідеями.

Вона: — Ви думаєте, що Христос — Бог. Які ви свідчення маєте? Євангелію? Я вам скажу, що ми в Бразилії маємо цілу гору „святих”, які творять чуда за чудами, і дотепер люди в них вірять. Як мусіли вони вірити в такі надприродні явища, яких я не признаю, очевидно, за часів Христа...

Я: — Тоді дивно, що Христос не зробив до своїх тридцяти літ ніодного чуда... Якби Євангелія хотіла розказувати сенсації, не обмежувалася б до останніх трьох років Христового життя.

Вона: — А що ви скажете про нову догму, що спирається на тім, що „явища” розказували різним особам? Як може людина науки вірити в такі речі?

Я: — Догма про Вознесення Марії спирається більше на логічній інтерпретації біблійної історії. Релігія не доводить явищами. Бог не потребує дешевої пропаганди.

Вона: — Ви студіювали і вмiєте говорити. А ось недавно тому я стрiнула одного пана, — теж випадково в автобусі, — який жалiвся, що вiн, як католик, не може бути за розводом, бо папа не дозволяє. Я сказала йому тодi, що вiн є не-

вильником церкви, а бути невильником це — негідне людини.

Я: — Цей панок, мабуть, хоч і католик у метриці, не живе духом своєї віри. Очевидно, він не повинен бути за розводом, але він може бути за ним. Чому ви думаєте, що ні? Чи Бог кого хапає за руку, коли він краде? Чи хто дістане коли поличник від Бога, коли бреше? Бог шанує нашу вільну волю до добра і зла. Тимбільше й папа не може нічого зробити, бо папа не знає всіх наших вчинків. Тільки сумління людини може їй заборонити робити зло, а сумління мають і нерелігійні люди, такі, як ви.

Вона признала мені рацію і, висiдаючи з автобусу, лишила мені свою адресу. Може коли пiду до неї.

*

Я не дістала на свої ім'янини мріяного фортепіану, але дістала зате херсонську чудесну ікону Матері Божої від нашої хазяйки. Я була зворушена, що та дуже дрібничкова жінка подарувала мені таку традиційну річ, яку вона везла через цілу свою Одиссею з України аж у Бразилію. Хазяйка умотивувала так свій вчинок, що, мовляв, вона стара, не хоче, щоб ікона попала по її смерті в нерелігійні руки. Я обіцяла, що вона буде в мене бережена, як дорога реліквія, і я буду молитися перед нею і палити олію в червоній лямпочці.

Діти в гімназії зробили мені свято з китицею гвоздиків і промовою. Промовниця була така

зворушена, що не могла читати написаного. Я, також дуже зворушена, мусіла обняти і потішити її.

*

Я таки досягла того неможливого: здала перший докторський іспит на католицькій університеті, і здала його „summa cum laude”. Мене запросили давати виклади про середньовіччя на філософічній факультеті. Другий вдатний виступ був в англійській школі, де я дістала першу премію з кінцем курсу. Сама не знаю, чому мій професор звернув увагу на мою скромну особу. Одначе всі ці досяги — ще нічого. Я ще не на своїм пості. Я хотіла б, щоб мое життя було повне в усіх дименсіях.

На жаль, не зможу скористати зі стипендії, яку мені призначили до Парижу, як пише Зоя, бо подорож мусіла б платити сама.

*

Джунгля цвіте рожево, жовто, фіолетно. Я полетіла до Курітіби, щоб відпочити серед манастирської тиші й зелені і переспівати собі цілий репертуар пісень. Ми зробили собі гарну прогулянку через „Серра до Мар”*, де з Марумбі** летять стрімголов прозорі серпанки водопадів. Один із них — це „Серпанок Молодої”, срібна стьожка на шпилі гір, що зникає в зелених ку-

* Гірське пасмо.

** Гора.

черях паразитових куштів. Потім ми збирали на пляжі Гваратіби морські зорі.

Вечором я грала в скриpkовому супроводі настоятельки. Мене зацікавив її інструмент, хоч у нього були понищені струни і зовнішньо він був пообдряпуваний. Дивлячись через f — отвори в середину, я відчитала старий напис: „Antonius Stradivarius Cremonensis, 1736”.

Я, очевидно, мало не ошаліла: навіть коли ця скрипка — тільки підрібка, то вона є старий італійський інструмент 18-го віку, багато дорожчий, як нові оригінали. Її мали десь у Флоріанополіс на горіці, давніше купили її з другої руки. Скрипка прийшла з Європи. Сестри не цікавилися її майстром і не відчитували в середині знищений напис.

Манастир у великій гарячці, бо що ж би то було, якби цей темнозолотий інструмент, дещо більший від пересічної скрипки, була справжня золота Страдіварі? Від неї віяло на мене таємним, неописаним*.

*

Ми улаштувались в гарній ділянці над морем, в новім будинку при спокійній, зеленій вулиці. Я почуваю себе вперше від повоєнних часів свobodно в своїй хаті. Тому, що її треба улаштувати від найменшої до найбільшої речі, ми рішилися на один стиль обстановки: досить селянський, з мо-

* Тоді я ще не знала, що кожний другий інструмент, куплений в антикваріятах Ріо де Жанейро, мав такий сам напис...

сяжним окованням, який підходить до вишивок і нашого гребінкового килима.

*

Коли місяць сяє на льотос, тоді льотос відбивається в водах і робиться схожий на місяць. А як глянеш вгору, тоді не знаєш, чи справжній льотос там, чи серед вод... — і Джафар почав співати пісні свого народу, якісь такі безмежні, як григоріанські хорали латинської церкви. За звичаєм своєї віри, Джафар молиться кожного дня п'ять разів і має сльози в очах, коли згадає свій родинний дім у Пакистані. Як мало таких Джафарів у моїм народі! Але я не сказала йому цього, бо він уважає Україну по Пакистані вибраною країною.

*

Мої студенти люблять мої виклади тому, що я не читаю тільки про літературу, але говорю загально про історію, духові течії, мистецтво і музику, щоб створити їм округлу картину якоїсь епохи.

*

Зоя дістала знову стипендію до Риму і поїхала, так пише, за лаврами до Палятину.

Я маю знову безліч нових плянів: хочу добре пізнати цілу Бразілію, потім обплородожувати південну Америку.

Тимчасом була з Мір'ям в Терезополіс: ми лазили по горах, серед тисячів світлячків і рахкітливих жаб аж до колиб (шість кілометрів стрімко під гору!), де нам прийшлося спати на твердих, гартованих ліжках, і де холодна вода пригадувала радше рідну Верховину, як бразілійські джунглі. Єдиним дисонансом у мандрівці був брак грошей: ми були змушені з'їсти бідний обід в прецишнім ресторані, що викликало зацікавлення і сенсацію в багатьох гостей і кельнера, який думав, що може нам дати брудний келех до пиття.

Але потім дорога між верхи Серра дос Органс нагородила рожевими і жовтими розцвітами дерев наші гіркості.

Одним з найкращих переживань було пізнати одну жінку — півмуринку, справжню людину, яка показала нам в однім дні більше серця, як багато білих людей за цілий рік.

*

Я відчуваю так сильно природу, як колись за часів свого пантеїзму. Осоружні мені окультизм, спіритизм, гіпноза. Вони є, я не можу їх ігнорувати, але не знаю, куди їх подіти. Читала недавно тому про божевіллія (чи „надприродність“) одного грецького монастиря. Щось таке, як середньовіччя: тортурі, покута за дрібні провини, але яка?! Сорокденне голодування, дводенне висіння догори ногами, п'ятиденне перебування в зашитім мішку... Деякі наші святі робили подібні речі... Чи Бог хоче такої покути?

Признаюся, що я вірю безмежно в доброго Бога, часом на рахунок справедливого. Але життя таке повне сумнівів! Я знаю, що я ще не зріла. Ще так багато бракує в мені до ідеалу жінки, жрекині, лицаря, поетки...

ЦВІТ „МАРАКУЖА”

Я вийшла в запашний сад. Був вечір, цвіли великі, круглі далії, і стиглі китяги гранатового винограду висіли тяжко в широкому листі. — Такий тропічний сад, думала я, бо деревагнулися, не знати, чи під тягарем овочу, чи листя, і всі квіти й зела здавалися неймовірно великі, а їх краски — заяркі. Тільки небо було прозорий туркус, а місяць, що плив догори рогами серед хмар краски рожевого флюксу, блимав мрячним вогнем. Я вдихала повітря цього поганського вечора. То був вечір музики племені Гварані, якоїсь незбагненої пристрасти, що тремтіла вибухнути вульканом.

Я сіла на низький камінь і діткнулася долонею землі, що була вогка і гаряча одночасно. Я думала про неймовірність віддати цю природу в її барвах і лініях, бо тоді вона, ця королівська поганка, була б пограбована. В ній треба було шукати того невимовного, що дише в білості Гогенових квітів, Тичининій перламутрості, арпеджіях з хоралу h-moll Цезара Франка. Назв'їм це „щось” квітом „маракужа”, що скриває в своїм келеху містерії космоса.

Може Зоя могла б малювати той сад. Я уявляю собі Зою, що саджає мене на тлі гаряче-стиглого пейзажу в орхідеях, які горять на старих пнях

дерев, що родять востанне, тому такі неймовірно повні овочу.

— Майстре, намалуйте мені портрет!

Зоя усміхається, бере палету і надушує на неї цілу низанку різних барв, кладе між пальці різноманітні пензлі, які вона над усе любить, ставить розп'яте полотно на „кавалето” і міряє мене своїм надзвичайно об'єктивним поглядом. Так. Я сиджу з двома рисками край уст, які літа принесли зі собою, і забуваю години. Нараз Зоя підводиться з чарівним усміхом:

— Спасибі за творчу годину.

Я вийшла через широкий портал в протилежну камінну церкву і клякнула в одну з передніх лавок. Церква була чорна, закопчена багатьома свічками, і золоті дереворізьби маврського барокко здавалися старшими, як були в дійсності. Бразилійські дівчата, повдягані в блискучі окраси, посилали руками цілунки до статуї святого Антонія. Я дивилася на ритмічні рухи їх брунатних тіл.

На вівтарі лежало Боже Дитятко. Його ясла були ще вислані помаранчевим цвітом, а на голівці лежав віночок з орхідей.

Я почала молитися:

... — Пом'яни, Господи, рабів Твоїх: Марію, Зою, Євгена, Романа, Володимира, Орису і вся братія наша... Втирай їх сльози, верни їм обіцяну Землю, дай їм душам спокій і труд їх долонням....

... Пом'яни, Господи, воїв Твоїх: Юру, Марічку,

Славка, Ореста, Ігоря, Андрія і Землю Покрова Матері Твоєї. Дай їй воскресення...

... Со святими упокой душу раба Твого Михаїла...

... Подай, Господи, горіти, як ладан... —

З хорів піднеслися органи алилуя. В мені зродилося щось, що хотіло вратися в слова. Воно було неоформлене, без рими, але з великого полум'я, яким я горіла:

Ісус Христос, що там на сні
Серед святих снігів родився,
У фіялкових орхідеях
Лежить: мій найбільший Сніг.

В віночку з цвіту помаранчі
Лице засяло в древніх яслах,
І під Південний Хрест запахнув
Солодкий квіт маракужа.

ЗМІСТ

Praeludium	5
Вертеп	20
Під гінго-деревами	34
Троянди і пориви	45
Духи і дєрвіші	54
Земля ячмінного хліба	64
Великий віз	74
Горів Дрезден	80
Interludium	89
Скрипка і орган	100
Золотодоц	114
Хліб наш насущний	131
Цвіт маракужа	155

Обкладинка роботи **Зої Лісовської**

Всі права застережені
Друк кооперативної друкарні
«ЩЦЕРО» в Мюнхені,
Цепелінштрассе 67.

Printend in Germany.
Copyright by
„Ukrainian Publisher's”,
MÜNCHEN, Zeppelinstr. 67.

